

PRAVILA

LUI

VASILE LUPU

ȘI

PROSPER FARINACCIUS

ROMANISTUL ITALIAN

DE

S. G. LONGINESCU

PROFESOR DE DREPT ROMAN LA FACULTATEA JURIDICĂ
A UNIVERSITĂȚEI DIN BUCUREȘTI

BUCUREȘTI

Atelierele Grafice SOCEC & Co., Sometate Anonimă

1909

Prețul 3 Lei.

N. P. Gusechin

PRAVILA
LUI
VASILE LUPU
ȘI
PROSPER FARINACCIUS,
ROMANISTUL ITALIAN.

III 26604.

304464

PRAVILA
 LUI
VASILE LUPU
 ȘI
PROSPER FARINACCIUS

ROMANISTUL ITALIAN

DE

S. G. LONGINESCU

PROFESOR DE DREPT ROMAN LA FACULTATEA JURIDICĂ
 A UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

Institutul de Studii Istorice și Social-Politice
 de pe lângă C.C. al P.C.R.
 BIBLIOTECA DOCUMENTARĂ

Inventar nr. 869

BUCUREȘTI

Atelierele Grafice SOCEC & Co., Sotietate Anonimă

1909

150

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCURESTI
COTA 11505

BRAVILA
LUPU
PROSPER FARINAGGIUS
ROMANISTUL ITALIAN
S. G. LONGINESCU

B.C.U. Bucuresti

C20059515

BUCURESTI
Editura Cartea Scrisa & Co. societate cu raspundere limitata
1997

DOMNULUI

TITU MAIORESCU

DREPT

PRINOS

PENTRU

STATORNICA'I ACTIVITATE

PILDUI TOARE ȘI ÎNDRUMĂTOARE.

TABLA DE MATERII

	Pag.
Introducere No. 1—7	3
Alcătuirea Cărții de învățatură No. 8—13	5
Rânduelile cuprinse în Cartea de învățatură No. 14—51	10
Partea întâia a Cărții de învățatură No. 19—40	12
Pravila lui Alecsandru cel Bun și Gr. Țamblac No. 20	13
Documente d'înaintea anului 1646, care vorbesc de <i>legea țării</i> No. 22	14
Scriitori, care vorbesc de <i>leges romanae</i> în vigoare în Moldova No. 23	15
Intruparea Pravilei lui Alecsandru cel Bun în Cartea de învățatură No. 24	16
Deosebiriile dintre cele două părți ale Cărții de învățatură No. 25	17
Hotărâri întemeiate pe rândueli din Pravila lui Alecsandru cel Bun No. 27—30	18
Izvoarele Pravilei lui Alecsandru cel Bun No. 33—40	20
<i>Νόμοι Γεωργικοί</i> No. 34	20
Digesta, Codex, Institutiones No. 35	21
<i>Βασιλικά</i> No. 37	30
Praxis et Theoricae a lui Farinaccius No. 38	31
Partea a doua a Cărții de învățatură No. 41—51	34
<i>Capitolele</i> Cărții de învățatură și <i>Quaestiones</i> ale lui Farinaccius No. 41—44	34
<i>Paragrafele</i> Cărții de învățatură și <i>Numeri</i> ale lui Farinaccius No. 45	42
Insămnătatea Pravilei lui Vasile Lupu No. 52—120	69
Conștiința Românilor despre obârșia lor romană No. 55—56	71
Recepțiunea Dreptului Roman în Moldova 60 (50)	75
Starea socială 61 (57)—112.	77
Caracteristica oastei și boerimei moldovene No. 81 (77)—82 (78)	89
Felurile de boeri No. 83 (64)—102	89
Boeri nevasali și boeri vasali 85 (64)—92 (88)	89
Răzeșii No. 93 (89)—101	96

	<u>Pag.</u>
— Țăranii No. 102—106	106
Giudețe, diregători, oameni domnești, scutelnici No. 107 . .	111
Robii No. 108	116
Diferite meserii (Profesoare, sinețari, zlatari, filosofi, numă- rători de stele, vraci, moașe, neguțitori, etc.) No. 109—110.	111
Spitale No. 111	111
Xenodochia No. 112.	112
Înțelesul vorbelor tehnice juridice No. 113—116	112
Sodăș No. 113	112
Ocine, moșii No. 114	112
Formule arătând porunci definitive No. 115	113
Copil No. 116	113
Graiul românesc No. 117	114
Inrăurirea asupra graiului zilnic No. 117—120.	115
Incheere No. 121—123	116

INTRODUCERE

1. Atât cărturarii români, cât și cei streini ne-au încredințat, că Pravila lui Vasile Lupu n'ar fi de cât o spicuire din legi bizantine. Ast-fel, de pildă, la cursul de Drept Bizantin, făcut pentru Doctoratul juridic la Universitatea din București, se spunea: «*Pravila lui Vasile Lupu este drept bizantin*». Ba, mai mult de cât atâta! Vorbindu-se de această pravilă, precum și de acea a lui Mateiu Basarab, se adăoga: «*Cele două legiuiri mari, importante... sunt pur și simplu niște traduceri de legi bizantine*»¹⁾.

2. Această părere obștească se sprijină pe împrejurarea, că legiuirea lui Vasile Lupu e intitulată «*Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*», precum și pe înțelesul, ce se dă vorbelor «*Βασιλικά* și *pravile împărătești*», socotindu-le, că ar fi tot una cu «*Basilicorum libri sexaginta*» ale împăratului bizantin Leon VI, filosoful, și cu celelalte legi împărătești *bizantine*. Inșă acele vorbe au mai multe înțelesuri:

3. a) *Βασιλικά* înseamnă «*legi împărătești*»²⁾. Prin urmare legile făcute de ori-ce împărați, fie romani, fie bizantini, pot fi arătate cu numele de *Βασιλικά*. De aceea Cantemir în Descriptio Moldaviae, după ce spune, că Alecsandru cel Bun a

¹⁾ I. Peretz, agregat de Istoria Dreptului Românesc, la Facultatea Juridică a Universității din Iași. Lecțiunea de inaugurare a Cursului de Drept Bizantin, în Revista cursurilor de la Doctoratul în Drept, București, 1908, No. 14, pag. 644 și 645. Cf. și pag. 636, 637 și 641.

²⁾ Charles Maynz, Cours de Droit Romain, tome premier, Bruxelles, 1876, pag. 358, No. 249, note 7.

spicuit pravila sa — dreptul scris al Moldovei — din Βασιλικά, adaogă și precisează, că acest drept scris «*Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur*»³⁾).

4. b) Dar această vorbă a fost întrebuițată și cu un înțeles mai mărginit, spre a arăta numai legiuirea lui Leon VI, filosoful. *Astăzi*, după cum e știut obștește, prin Βασιλικά se înțelege numai acele *Basilicorum libri sexaginta* ale împăratului Leon⁴⁾.

5. c) Vorbele «*pravile împărătești*», fără nici o altă calificare, au putut fi întrebuițate, spre a arăta nu numai legile împăraților romani și greci, ci și legile ori-cărora împărați, regi, etc. (Cf. pag. 7).

6. Așa dar pentru a afla adevăratele izvoare ale unei legiuiri spicuite din pravilele împărătești, va trebui să ținem samă de înțelesul, pe care-l au aceste vorbe, pe vremea alcătuirii acelei legiuiri. De aceea în Prefața «*Cărții de învățatură*» ni se atrage luarea aminte, că rânduețele trebuitoare au fost scoase din cărți elinești și latinești, «*carele să chiamă acum pravile împărătești*».

7. Până azi nici unul din învățații, care ne-au încredințat, că Pravila lui Vasile Lupu își are izvorul numai în legile bizantine, n'a făcut încă dovada materială a părerei sale. Credem, că această dovadă nici nu se poate face. Ca să învederăm părerea noastră, să cercetăm *cum* a fost alcătuită Cartea de învățatură și *ce* cuprinde ea.

³⁾ Demetrii Cantemiri, principis Moldaviae, Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae, caput XI, de legibus Moldaviae provincialibus, pag. 100 et seqq.

⁴⁾ E de prisos de a mai trimete la vre un autor pentru dovedirea celor spuse. Ne mărginim de a reaminti documentele publicate în Uri-carul, volumul IV, pag. 207 și 303.

CAP. I

Alcătuirea Cărții de învățătură.

8. Despre chipul cum a fost alcătuită Cartea de învățătură, cunoscută în de obște sub numele de Pravila lui Vasile Lupu, avem știrile următoarele:

9. În Prefața acestei Cărți între altele ni se spune, că Vasile Lupu: «urmând urma celor *buni* și înțelepți Domni, socotind... *împușinarea* izvoarelor svintelor scripturi și *altor învățături*... și mai vârtos văzând *nedreptățile și asuprealele* mișeilor, carele fac cei neînvățați și neînțelegători diregătorii și giudeațele de pre la toate scaunele Moldovei... *cu multă osrădie s'au nevoit*... de au cercat *pre multe țări*... până l-au îndreptat Dumnezeu, de au găsit oameni ca aceia, *dascăli și filosofi*, de au scos din cărți *elinești și lătinești toate tocmealele ceale bune și giudeațele* celor buni creștini și svinți împărați..., carele să chiamă *acum* pravile împărătești».

10. Așa numita Pravilă a lui Vasile Lupu e intitulată: «Carte românească de învățătură de la *pravilele împărătești* și de la *alte giudeațe* cu *zisa* și cu *toată cheltuiala* a lui Vasile, Voevodul și Domnul Țării Moldovei, *den multe scripturi* talmăcită den limba ilenească pre limba românească. În tiparul domnesc s'au tipărit în Mănăstirea a Trei-Sveatitele în Iași de la Hristos 1646».

11. Cantemir, după ce spune, că «Alexander primus, Moldaviae Despota, quem insignes propter virtutibus Bonum nostri dixerunt... leges quoque Graecorum, quae τῶν Βασιλικῶν libris comprehendebantur, suscepit, atque e vastis illis voluminibus, excerptum id, quod Moldavia *nunc* utitur, ius pro-

posuit», adaogă, că legiuirea lui Alecsandru cel Bun neputând desființa unele obiceiuri ale pământului, Moldovenii erau cârmuiți atât de «*ius non scriptum*», adecă de obiceiuri, cât și de «*ius scriptum, quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur*», adecă de Pravila lui Alecsandru cel Bun⁵⁾, și că obiceiurile nefiind scrise, pricinuiră neajunsuri atât de mari, în cât Vasile Lupu «*per bonos legumque patriarum*⁶⁾ peritos viros, *cunctos et scriptos et non scriptos canones in unum colligi iussit*», apoi «*et ex iis singularem Codicem confecit, qui hodienuum iudicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est*», adecă prin oameni cunoscători ai legilor *țărilor* a adunat la un loc *toate* regulile de drept, atât cele *scrise*, cât și acele *nescrise*, și din aceste reguli adunate a alcătuit un *singur Codex*, care călăuzește pe judecători *în vremea de azi*.

12. Din îmbinarea acestor amănunte cu celelalte fapte istorice cunoscute reesă următoarele: În Moldova de la Alecsandru cel Bun și până la Vasile Lupu se înmulțesc locuitorii, relațiunile sociale, nevoile juridice, dregătoriile și scaunele de judecată, dar se împuținează izvoarele «svintelor *scripturi* și *altor învățături*».—Prin *scripturi* de alte *învățături*, în opoziție cu sfintele *scripturi*, se înțelege aci *legile scrise*, căci pe acea vreme vedem, că prin «*Carte de învățatură*» se înțelege o culegere de legi. Deși nu ni se spune, care a fost pricina împuținării numărului exemplarelor legilor scrise, adecă ale Pravilei lui Alecsandru cel Bun, totuși dacă ținem samă, că pe atunci, în lipsă de tipografii, cărțile, fiind scrise, costau scump și erau rare, putem bănui, că în urma rezboaielor și a năvălirilor dușmanilor, însoțite mai în totdeauna de arderea târgurilor, etc., o parte din exemplarele pravilei a putut peri odată cu distrugerea scaunelor de judecată. Altă parte din acele exemplare a putut peri cu încetul de vechime, în urma întrebuințării neîntrerupte vreme de mai bine de două veacuri. De aceea acelea, care au mai rămas, precum și acelea, care *poate* se vor fi scris mai pe urmă, n'au fost

⁵⁾ Cf. infra nota 11.

⁶⁾ Atragem luarea aminte asupra întrebuințării pluralului.

îndestulătoare pentru călăuzirea tuturor judecătorilor. Atât din această pricină, cât și din aceea, că obiceiurile nu erau scrise, nedreptățile și asuprelele ajunseseră atât de strigătoare la cer, în cât Vasile Lupu se hotărî să îndrepte răul. Pentru atingerea acestui scop ar fi fost de ajuns, ca la rânduețele vechi pravile să se adauge obiceiurile pământului și să se tipărească totul. Dar înmulțirea relațiunelor sociale făcând să se ivească și nevoi juridice noue, Vasile Lupu mai trebuia, ca să adauge și rândueți noue, potrivite pentru îndestularea acelor nevoi. Aceste rândueți noue nu puteau să fie spicuite numai din «*legile împărătești*» de odinioară, scrise în *latinește* și *elinește*, căci ele nu mai cărmuiau singure lumea juridică de pe acea vreme. În diferite țări, mai ales din Europa apuseană, se aplicau și alte rândueți de drept, care se găseau atât în legile acelor țări, cât și în scrierile *latinești* ale juriconsulților cu faimă de pe atunci, precum erau Farinaccius, Julius Clarus și alții, scrieri, care după cum vom vedea, pe vremea lui Vasile Lupu se numeau tot *pravile împărătești*. În ast-fel de împrejurări, dacă ar fi voit cineva să facă o nouă legiuire, care să fie la înălțimea vremii sale, ar fi trebuit să țină samă de *toate* aceste izvoare juridice și din ele să spicuească rânduețele trebuitoare. În făptuirea unei ast-fel de lucrări era foarte grea, căci era nevoie de învățați, care nu numai să știe *elinește* și *latinește*, ci și să cunoască acele izvoare. Ast-fel de oameni erau rari pe atunci și nu puteau fi găsiți numai într'o singură țară și fără greutate. Dacă Vasile Lupu ar fi voit, ca rânduețele cele noue, să fie luate numai din «*legile împărătești*» de odinioară, ar fi putut face aceasta destul de lesne, căci ar fi găsit mai cu ușurință printre învățații din Resărit, pe cine să însărcineze cu acea spicuire. Însă vedem, că el nu se mulțumește numai cu atât, ci cu multă stăruință caută mai întâiu «*prin multe țări*» și după multă osteneală izbuteste să găsească profesori și filosofi, poligloți și cunoscători ai legilor «*patriarum*», printre care era și Melitie Sirigos⁷⁾, pe care apoi îi

⁷⁾ Constantin Erbiceanu, Cronicarii Greci, București, 1890, pag. XI notele 2 și 3.

însărcinează, ca nu numai din Βασιλικά de odinioară, ci din «cărți elinești și latinești»—adică și din alte izvoare de drept— să scoată «toate tocmealele cele bune și toate hotărârile împărătilor», sau după cum spune Cantemir, «să adune la un loc toate regulele de drept, atât cele scrise, cât și acele nescrise». De aci ar urma, că Vasile Lupu, odată hotărât să înzestreze Moldova c'o nouă legiuire, năzuiea, ca aceasta să fie la înălțimea vremii sale.—Dar, cât de mare'i depărtarea de la râvnă până la faptă! Oare să fi putut Vasile Lupu să aducă la îndeplinire un astfel de plan?—Știind firea lui stăruitoare până la îndărătnicie și cunoscând biserica Trei Ierarchi din Iași, care după cum spune cronicarul «cu făptura cum se vede peste toate mănăstirile aice în țară mai iscusită este⁸⁾», ne putem aștepta, ca el, după cum a ridicat lui Dumnezeu un monument artistic desăvârșit, tot așa să fi hărăzit Țării o legiuire, care să se poată lua la întrecere, cu ori care alta din Europa de pe vremea aceea. Pentru aceasta lucrul de căpitanie era, ca să se găsească un cărturar, care să fi adunat în scrierile sale toate legile și toate obiceiurile din Europa. Pe atunci romanistul *Farinaccius* era cel mai vestit în lumea juridică și faima lui ajunsese până în Moldova, unde se spunea despre el, că a fost un «dascăl mare și tocmitor de pravile, carele au strâns toate pravilele cele împărătești, și încă se ispiți și să nevoi cu învățătură ca aceia, să cunoască, care pravile și obiceiurile să socotesc la oblastiele creștinești în toată lumea⁹⁾». In cele zece volume în folio ale lui Prosper Farinaccius, intitulate *Praxis et Theoricae*, se găsesc în adevăr strânse toate rânduețele juridice întemeiate sau pe Dreptul Roman, sau pe acele din legile bizantine, care fuseseră glosate și traduse în latinește, căci în apus «graeca non leguntur», sau pe legile și obiceiurile diferitelor țeri europene. De aci putea Vasile Lupu prin oameni specialiști să spicuească tot, ce'i era trebuitor pentru îndeplinirea nevoilor juridice ale țerei sale.—Afară de aceasta, din spusele patriarhului Dosofteiu mai știm, că Meletie Sirigos, îndemnat de Vasile Lupu,

⁸⁾ Miron Costin, în Letopisițile lui M. Kogălniceanu, tomul I, pag. 310.

⁹⁾ Cartea românească de învățătură, glava 66, începătura 8.

a tradus Instituțiunile lui Justinian și ἐκλογή τῶν νόμων a împărăților Leon și Constantin¹⁰⁾, așa că spicuirea de mai sus ar fi putut fi complectată și cu rândueli luate din aceste din urmă traduceri. — Din titlul legiuirii lui Vasile Lupu «Carte românească de învățătură de la *pravilele împărătești și de la alte giudeațe... den multe scripturi*» se vede, că el a înfăptuit planul, care părea prea mareș pentru puterile Moldovei de odinioară! De aceea și noi juriștii nu trebuie să-i drămăluim laudele noastre, ci ori cât de târziu să ne grăbim a-i aduce prinosul admirațiunii noastre!

13. Să vedem acum, dacă din cuprinsul Cărței de învățătură se adevăresc toate aceste încheeri.

¹⁰⁾ Constantin Erbiceanu, l. c., cf. supra nota 6.

CAP. II

Rânduelele cuprinse în Cartea de învățătură.

14. Porunca domnească fusese, ca însărcinații lui Vasile Lupu să adune *toate* regulile de drept, atât acele *scrise*, cât și acele *nescrise*.

15. Am arătat mai sus, că Pravila lui Alecsandru cel Bun era dreptul *scris* al Moldovei¹¹⁾; deci ea cuprindea tocmai regulile de drept de cele scrise. Aceste rândueli ale Pravilei prin aplicarea lor îndelungată, vreme de mai bine de două veacuri, dovediseră, că sunt potrivite pentru o parte din nevoele juridice ale țării. Însărcinații domnești fiind cunoscători ai *legilor țărilor*, cunoșteau fără îndoială și legea Moldovei. Ei, pregătind o pravilă pentru această țară, se înțelege, că mai înainte de toate trebuiau să adune regulile scrise ale ei, care se arătaseră vrednice de a fi păstrate. Din adunarea făcută întocmindu-se *un singur Codex*, în acest *Codex* trebuie să se găsească întrupată și Pravila lui Alecsandru cel Bun.

16. Dar pentru îndeplinirea nevoilor juridice *noue*, s'au luat rânduele trebuitoare din *legile* celorlalte țări din Europa, precum și din *obiceiurile* lor, care se găseau adunate în *Praxis et Theoricae* a lui Farinaccius. De aceea în Cartea de învățătură se găsesc mai multe secțiuni întitulate «*Pravile împărătești*»; deasemenea găsim acolo rândueli întemeiate pe «*pravilele celea ce sânt după fire, pravila cea de fire, pravila firei omenești*», pe «*pravila dumnezească, pravila bisericască*»,

¹¹⁾ Cf. supra nota 5.

pe «*pravila Râmneanilor*», pe învățătura dată de «*cela ce au fost singur ținător, marele împărat Justinian*», pe «*pravilele împărătești*» și pe «*pravilele ceste mai noo*¹²⁾»; vedem, că legiuitorul moldovenesc cunoaște întreaga jurisprudență din cele mai vechi vremuri și până la 1646, așa în cât poate spune, că o hotărâre pronunțată în Polonia «*sub oblastiea Papei de la Râm*» e singura în toată lumea juridică¹³⁾; găsim rândueli întemeiate pe doctrina juridică sau a unanimității, sau a majorității, sau chiar a minorității profesorilor de drept: «*Acestea toate ce am zis... sunt adevărate și neclătite după pravilele împărătești și după cum scriu toți dascălii, tocmindu-se toți într'un cuvânt, fără nice de o price și carele au fost și mai prost și mai mic nemica nu s'au pus în potrive acestora nice unele din câte am zis*», «*iară cei mai mulți și cei mai credincioși dascăli zic*», «*după cum zic mulți dascăli*», «*atuncea cum zic o samă de dascăli*», etc.¹⁴⁾; în sfârșit în Cartea de învățătură se vorbește «*de obiceiul locului*», de «*obiceiul fiește cărui loc*», de «*năravurile, ce au fost mai de mult*¹⁵⁾». În ce privește obiceiurile moldovenești se spune, că «*giudețul giudecă câte odată și în potrive pravilei pentru acest obiceiul al locului*¹⁶⁾».

17. În sfârșit, ca să se înlătore neajunsurile pricinuite de împrejurarea, că obiceiurile pământului nu erau scrise, ar fi trebuit să se adune și să se scrie și acestea. Spre a ști, dacă și care din rânduecele Cărței de învățătură sunt obiceiuri moldovenești, va trebui să procedăm prin eliminare, așa că despre acele paragrafe,—care nu-și vor avea originalul în legile împărătești de odinioară, în Institutiones ale lui Justinian, în ἐκλογὴ τῶν νομῶν de mai sus și în Praxis et Theoricae a lui Farinaccius, — am putea spune, că cuprind astfel de obiceiuri. Însă ne grăbim a adăoga, că acest rezultat nu poate fi neîndoelnic. În adevăr se poate, ca până la Vasile Lupu să se fi păstrat ca obiceiuri unele regule romane aduse

¹²⁾ S. G. Longinescu, Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, pag. 260, C. II.

¹³⁾ Idem, ibidem, pag. 246, r, în fine.

¹⁴⁾ Idem, ibidem, pag. 261, III și pag. 246, r.

¹⁵⁾ Idem, ibidem, pag. 261, IV.

¹⁶⁾ Cartea de învățătură, glava 56, începătura 3.

de coloniști; deasemenea se mai poate, ca alte obiceiuri să se fi încheșat pe temeiul legilor împărătești, care de la Alecsandru cel Bun alcătuiau Dreptul subsidiar al Moldovei¹⁷).

18. Dacă frunzărim Cartea de învățătură cu deamănuntul și cu băgare de samă suntem izbiți de chipul numerotării paragrafelor. În cele dintâi șase-spre-zece capitole (*pricine*), paragrafele (*începăturile*) sunt numerotate în șir de la început și până la sfârșit, așa că pricina întâia începe cu paragraful 1 și pricina a șase-spre-zecea se sfârșește cu paragraful 252. În celelalte șapte-zeci și opt de capitole (*glave*), paragrafele sunt numerotate începând totdeauna cu numărul 1 la fiecare capitol. Această împrejurare ne face pe noi să susținem, că trebuiesc de deosebit două părți în Cartea de învățătură¹⁸). De aceea să ne îndeletnicim în deosebi cu fiecare parte.

§ 1

Partea întâia a Cărții de învățătură.

19. Am arătat în altă parte¹⁹) că este vrednică de toată credința știrea, pe care ne-o dă Dimitrie Cantemir în Descriptio Moldaviae, atât despre alcătuirea în vremea lui Alecsandru cel Bun a unei pravile, cât și despre aplicarea acestei pravile în Moldova pe vremea sa. Dar deși nu se poate pune la îndoială această știre, de oare ce ie dată de un cărturar, care, fiind și Domnitor, era cel mai mare judecător al țării și deci trebuia cel puțin să cunoască legea, pe care o aplica și să știe în ce chip a fost alcătuită, totuși sunt îngăduite două întrebări:

¹⁷) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele pag. 353, No. 392. În unele documente moldovenești anterioare anului 1646 se găsesc aplicate regulile din Dreptul Roman. Cf. Iorga, Studii și Documente, vol. 6, pag. 20, 21, No. 34 și infra nota.

¹⁸) Pentru celelalte argumente, care întăresc această părere trimetem la Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, pag. 141 și urm., No. 131 și urm.

¹⁹) Cf. Istoria Dreptului Românesc partea I, Izvoarele, No. 6—27 și 120—249.

20. Pe vremea lui Alecsandru cel Bun se afla oare în Moldova vre un om atât de învățat, în cât să fi fost în stare să facă acea spicuire?—Acest om a putut fi Grigorie Țamblac. În adevăr, în cel dintâiu an al domniei lui Alecsandru cel Bun, adecă în 1401, pentru lămurirea neînțelegerii dintre biserica Moldovei și patriachia de Constantinopol, iscate în vremea Domnitorului de mai înainte, patriarhul Matheiu trimete la Suceava, ca să facă cercetări la fața locului și să descopere adevărul, pe «*cinstitul între ieromonachi și părinte duhovnicesc și călugăr al patriarchiei, domnul Grigorie, și prea cinstitul dascăl al sfintei Evanghelii diaconul Emanuil Archontele intru duhul sfânt, oameni de cinste, aleși și buni*²⁰⁾». Insărcinarea aceasta fiind foarte însemnată, este neîndoelnic, că acei doi trimeși trebuie să se fi făcut cunoscuți nu numai prin învățătura, ci și prin iscusința lor, și că acel numit în rândul întâiu, Grigore Țamblac, se bucura de o vază mai mare.— Despre aceasta se știe²¹⁾, că s'a născut în Tărnov (Bulgaria²²⁾) că a fost monach și presbiter al marei biserici a Moldo-Vlahiei și *dascăl* în țara Moldo-Vlachiei, că pe urmă la 1406 sau 1407 se găsea în Rusia, unde fusese chemat de mitropolitul Kiprian, fratele tatălui său, că de la 1414 și până la 1419 a fost mitropolit al Kievului, că după aceasta a fost egumen al monăstirei serbești Deciana, că pe la sfârșitul domniei lui Alecsandru cel Bun se afla din nou în Moldova și a fost mai întâiu iarăș monach și presbiter al marei biserici a Moldo-Vlachiei și pe urmă mitropolit al Moldovei și că de pe la 1440 până la moartea sa (1450) a fost și monach și egumen al monăstirei Pantocrator (Neamțu).—Această carieră strălucită, cuvântările rostite de Țamblac în Moldova, Rusia și Serbia, precum și celelalte scrieri ale lui ne invederează, că iel iera un om foarte învățat și un vorbitor de

²⁰⁾ Melchisedec, Mitropolitul Grigorie Țamblac, viața și operele sale, în Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie de sub direcțiunea lui Gr. G. Tocilescu, vol. III, pag. 3. Chronica Romanului, partea I, pag. 75.

²¹⁾ A se vedea Melchisedec l. c. p. 1—64.

²²⁾ Melchisedec, l. c. pag. 1 și 2, crede, că Țamblac se trăgea dintr'o familie de obârșie românească.

frunte. Acest om ar fi fost în stare să facă spicuirele trebuitoare pentru alcătuirea pravilei lui Alecsandru cel Bun și ar fi putut fi însărcinat de Domnitor cu această lucrare. Știm că Vasile Lupu, când a voit să înzestreze și el Moldova cu o prăvilă, «cu multă osrădie s'au nevoit . . . de au găsit oameni ca aceia *dascăli* și filosofi», pe care i-a însărcinat, «de au scos din cărți elinești și lătinești toate tocmealele cele bune și giudețele. . .». Am văzut, că Țamblac înainte de anul 1406 sau 1407 iera «*dascăl* în țara Moldo-Vlachiei», adecă profesor la Suceava. Deci s'a putut, ca Alecsandru cel Bun, având la îndemână un *dascăl*, cu atât mai mult să'l fi însărcinat să alcătuiască pravila sa și ca aceasta să fi fost gata între anii 1401 și 1406 sau 1407.

21. A doua întrebare este: Dacă Alecsandru cel Bun a înzestrat Moldova cu o Prăvilă și dacă aceasta, după spusa lui Cantemir, se mai aplica între anii 1673 — 1713, pentru ce nici unul din documentele noastre și nici unul din cronicarii noștrii, afară de Cantemir, nu vorbesc nimic despre acea prăvilă? Și, dacă de la 1646 s'a pus în aplicare Pravila lui Vasile Lupu, cum mai era cu puțință, ca Pravila lui Alecsandru cel Bun să se mai aplice pe vremea lui Cantemir? Două prăvile puteau oare să cărmuiască țara tot într'o vreme?

22. E adevărat, că nici unul din acele documente nu vorbește anume de pravila lui Alecsandru cel Bun. Inșă în mai multe documente se spune, că Domnul a judecat pe împričinați «după *legea țarei*». Astfel e documentul din anul 1628²³⁾, precum și cele două documente din 1636²⁴⁾ și 1641²⁵⁾ de pe vremea lui Vasile Lupu. *Legea de care e vorba în cel dintâiu document nu poate fi alta decât Pravila lui Alecsandru cel Bun.* Dar chiar în celelalte două documente de pe urmă, deși sunt de pe vremea lui Vasile Lupu, e vorba tot de acea Prăvilă, iar nu de Cartea de învățătură. Am văzut, că Vasile Lupu, care s'a suit pe tron în anul 1634, deabea după «*multă osrădie*» și după ce «*au cercat pre multe țări*», a putut găsi

²³⁾ Cf. N. Iorga, Studii și Documente, vol. 5, No. 25, pag. 216.

²⁴⁾ Cf. N. Iorga, ibid. vol. 5, No. 24, pag. 109.

²⁵⁾ Cf. Uricarul, vol. 23, pag. 136.

oamenii, care să fie în stare de a alcătui Cartea sa de învățătură. Aceasta a fost tipărită deabia la 1646; deci ea nu a putut fi gata cu cinci ani și cu atât mai puțin cu zece ani mai înainte și n'a putut fi aplicată în anii 1636 și 1641. — E drept că aceste trei documente nu zic, că împlicinații au fost judecați după legea lui Alecsandru cel Bun. Dar nici în hotărârile judecătorești de azi nu se spune, că se judecă după legea lui Alecsandru Cuza, etc., ci numai, că «în puterea legei» achită, condamnă, primește reclamațiunea, sau o respinge. Așa dar în toate documentele anterioare anului 1646, ori de câte ori vom întâlni o hotărâre sprijinită pe «legea țarei», trebuie să zicem, că acea hotărâre a fost rostită pe temeiul Pravilei lui Alecsandru cel Bun.

23. E adevărat deasemenea, că nici un alt cronicar, afară de Cantemir, nu pomenește de vre o pravilă făcută de Alecsandru cel Bun, care s'ar fi aplicat vre o dată 'n Moldova. Tăcerea aceasta ar putea fi explicată²⁶⁾; dar, n'avem nevoie de nici o lămurire, căci doi scriitori streini și-au luat sarcina de a ne da știri și în această privință: Paul Giovio (1483-1559), în Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547, Paris, 1553, ne spune: «Apud Valachos enim, non *Romanae* modo disciplinae certi mores et *leges* vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur». Deasemenea Leonhard Goreccius, în Descriptio belli Ivoniae palatini Valachiae, quod anno 1574 cum Selymo II Turcarum imperatore gessit, spune acelaș lucru: «Apud Valachos enim non modo *Romanae* disciplinae mores certi, *legesque* vigent: sed ipso quoque Latinae linguae vocabula per multo servantur». Ceea ce scriu acești cărturari despre obiceiurile și limba Românilor e adevărat. E îngăduit oare să bănuim, că ei nu spun adevărul în privința legilor, care se aplicau la Români pe vremea lor? Se zice, că nu numai Leahul Goreccius, ci și italianul Giovio au fost înriuriți de părerea obștească a istoricilor leși despre obârșia noastră romană; dar, că amândoi n'aveau nici un temei, să vorbească de *legi* în vigoare la noi, ba încă de *legi romane!* Totuși, ei au dreptate. Intru cât în Moldova se aplica

²⁶⁾ Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 20, pag. 20.

Pravila lui Alecsandru cel Bun, se 'nțelege, că puteau vorbi de legi în vigoare la Români. Ba, ei puteau spune chiar, că legile acestea erau romane, din pricină că în fruntea acelei Pravile, adică la 'nceputul Cărței de învățatură, găsim titlul următor: «*Pravile împărătești alese din svitocul împăratului Iustinian*», adică legi luate din colecțiunea lui Justinian, care era alcătuită din Digesta, Institutiones și Codex, adică din *legile romane*, iar nu din acele bizantine, etc. Acei care știeau cel puțin titlul Pravilei lui Alexandru cel Bun, trebuiau să spună, că ea cuprinde legi romane. Acest lucru trebuia să fie știut măcar de fruntașii moldoveni. De la aceștia, precum și din cetirea titlului pravilei au putut afla Giovio și Goreciciu, ce fel de legi sunt în vigoare la Români.

24. Dacă Pravila lui Alecsandru cel Bun se aplica în Moldova între anii 1494 și 1574, e neîndoelnic, că s'a putut aplica și până la 1646. Dar cum s'a putut, ca ea să mai rămână în vigoare și după 1646 și să se aplice chiar și pe vremea lui Cantemir și de ce n'a fost înlăturată de Cartea de învățatură. Am văzut, că ea a trebuit să fie avută în vedere la adunarea rândueleur pentru alcătuirea Cărței de învățatură²⁷⁾. Am văzut deasemenea, că din acele rândueuri adunate s'a făcut *un singur Codex* și de aceea am zis, că în acesta se găsește intrupată și Pravila lui Alecsandru cel Bun²⁸⁾.—Dacă e așa, atunci se 'nțelege de la sine, că atâta vreme cât s'a aplicat în Moldova acel *Codex*, a putut și a trebuit să se aplice și Pravila intrupată 'n el. Pe vremea lui Cantemir întregul Codex era în vigoare. Deci Cantemir, care știea, că în Cartea de învățatură e intrupată și vechea pravilă, era îndreptățit să spună pe de o parte, că Pravila lui Alecsandru cel Bun se mai aplica pe vremea sa; iar pe de altă parte, că acel *Codex* tot pe atunci călăuzea pe judecători. Iată dar, că dacă se ține socoteală de mersul lucrurilor și dacă se cetește cu luare aminte, cele scrise de Cantemir, nu se poate nici pe temeiul chipului de rostire al acestuia, nici pe alt temei, să se ajungă la încheierea, că în Moldova s'ar fi aplicat două legi în aceeași vreme!

²⁷⁾ Cf. supra No. 15.

²⁸⁾ Cf. supra No. 15.

25. Acum, dacă Pravila lui Alecsandru cel Bun e 'ntrupată în Cartea de 'nvățătură, nu cumva e cu puțință, ca să cunoaștem, care din rânduețele acesteia alcătuiau pravila de odinioară? Fiindcă ni se spune de Cantemir, că vechea pravilă se aplica pe vremea sa, și fiindcă Hrisovul lui Scarlat Calimach din 1 Iulie 1817 și Anaforaua boerilor Moldovei din Noembrie 1819²⁹⁾ ne dau știre, că rânduețele culese de Vasile Lupu, au fost adăogate la Pravila lui Alecsandru cel Bun, urmează, că intruparea nu era făcută astfel, în cât să nu se poată cunoaște adaosul și să nu se poată deosebi legiuirea cea veche de cea nouă. Dar și Cantemir și Scarlat Calimach și boerii aveau dinainte aceeaș Carte de 'nvățătură, care a ajuns din fericire și până la noi. In ce chip au putut aceștia să deosebească legiuirea cea veche de cea nouă? Oare nu cumva în Cartea de 'nvățătură sunt oarecare urme, lăsate poate inadins, tocmai pentru ca, luându-se cineva după ele, să ajungă să facă deosebirea de mai sus? Și dacă alții au putut da de acele urme, oare noi să nu fim în stare de a face aceasta?—Credem, că sunt mai multe urme de acelea: Felul deosebit de numerotare al paragrafelor din cele două părți ale Cărții de 'nvățătură; apoi tabla de materii, care deasemenea e alcătuită din două părți; mijlocul bătător la ochiu, ales de Vasile Lupu spre a atrage luarea aminte, că avem de aface cu două table de materii, adăogate una după alta și în sfârșit cuprinsul chiar al titlului fiecărei table de materii³⁰⁾. Pe temeiul acestor urme vădite și care nu pot fi lămurite altfel, pentru ce au fost lăsate, credem, că fiecare din cele două părți ale Cărții de învățătură cuprinde câte o legiuire deosebită. E firesc lucru, ca partea *dintâiu*, adecă acele 252 paragrafe de la început, să cuprindă Pravila *cea mai veche* și partea *a doua*, adecă cele 888 paragrafe de la urmă să cuprindă Pravila *cea nouă*. Afară de aceasta, partea a doua, după cum vom vedea în paragraful următor, a fost

²⁹⁾ Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 129, pag. 140.

³⁰⁾ Pentru amănunte cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele No. 131 și 132, pag. 141—157.

spicuită aproape în întregime (afară de vre o câte va para-grafe) din scrierile lui Farinaccius. Acesta trăind între anii 1544 și 1613, se înțelege, că Alecsandru cel Bun (1401—1433) n'a putut lua rânduielele sale din acele scrieri.

26. Cea mai bună dovadă, întăritoare a acestei păreri, o vom face, arătând, că de la Alecsandru cel Bun și până la 1646 găsim hotărâri, care se întemeiază pe rânduielele aflate în acele 252 de paragrafe, care alcătuiesc partea întâia. Ast-fel:

27. Cam pe la anul 1421 (adecă cam vre o 15 ani după 1406 sau 1407, când cel mai târziu Pravila lui Alecsandru cel Bun a trebuit să fie gata) cavalerul Guillebert de Lannoy, trecând prin Moldova, dimpreună cu o călăuză, a fost furat de *mai mulți* hoți. Pe urmă nouă din hoți au fost prinși și aduși înaintea cavalerului cu ștreangul de gât, învoindui-se, ca să'i omoare; însă fiind că hoții i-au înapoiat banii, cavalerul s'a rugat pentru ei și le-a scăpat viața³¹). De ce nouă hoți să fie condamnați de o potrivă la moarte, când ei nu puteau fi de o potrivă de vinovați, pentru săvârșirea unui furt față numai de două persoane? Și de hoții au putut scăpa cu viață, dacă păgubașul i-a ertat?—Fiindcă s'a aplicat § 115, care zice: «Când vor fi niște *soții* mulți, de vor ținea drumul, de vor tâlhui sau fura, *pre toți* să'i spânzure, să nu poată plăti cu moartea unuia pre ceilalți pre toți» și § 187: «Ori cine va zice, că l-au iartat pentru furtușag, ce i-au făcut, macar de-are și zice părășul, că'l iartă, nemica nu folosește acea ertăciune, să nu-l cearte ca pre un fur, dacă nu iaste lucru cu cale să cunoască giudețul pentru ce'l iartă, și atunce să crează, că nu se iartă vinovatul de înainte giudețului, ce până a'l duce la giudeț».

28. In 20 April 1639 (cu șapte ani înainte de Cartea de învățătură), Vasile Lupu judecând fapta lui Dumitrașcul stolnicul, care mutase niște semne de hotar, însărcinează pe Gavrilaş, logofătul cel mare și pe cine va trimete acesta, «ca să hie tare și puternic cu cartea domnii mele a lua *hatalmul* 12 boi și să'i aducă aicea la Domnia mea». Hotărârea aceasta

³¹) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 27 pag. 29 și No. 210, pag. 179—180.

se întemeiază pe § 134, care sună: «Carele va muta hotarul cu puterea sa, stând cu arme să facă războiu, acesta să'i dea certyare pre trup, după cum va fi voia giudețului; *eară de va fi mutat furiș singur, acestuea să'i fie certyarea cu bani, ce să zice să plătească hatalm*»³²).

29. In 2 Iuliu 1639 Vasile Lupu într'o pricină de împrejurare a unei bucăți de pământ hotărăște: «Pentr'aceea dacă veri vedea cartea Domnii mele, iară tu să strângi oameni buni și megiiși și *să socotești acolo, ca să ție călugării cu satul lor cu Troița până în matca cea bătrână, iară cât hotar va hi luat despre Kălimani să-l ție ei și să și ea zecea dintr'acel loc, de vor fi arat, și să nu fățăriți nimăru, numai cum veri socoti mai cu dreptul cu oameni buni, pre unde au fost matca cea bătrână, pre acolo să ție, și ntralt chip să'nu hie*³³». Aci s'a aplicat § 10, care glăsuește: «Două sate de vor avea svadă pentru hotarul sau pentru pământuri, *acolo să socotească giudețele, să facă direptate, să dea acel loc, pentru carele să pricesc, acesta să'l dea acelora, ce să va afla, că l-au ținut mai multă vreme, alegând când va fi hotar bătrân, ținerea cea veche aceea birueaște, cum s'are zice, cum să va afla, c'au ținut cei din veci, așa să rămâe neclătit*» și § 22, care zice: «Partea celuia ce samănă pre locul altuia, de va fi sămănța lui și cu toată cheltueala, sămt a lui 9 snopi și *acelui ce au dat pământul un snop; iară ceala ce va împărți intr'alt chip iaste blăstămat de Dumnezeu*».

30. In 22 Mai 1641 (cu cinci ani înainte de tipărirea Cărței de învățătură) slugile domnești Strătulat Dobreanski, Dumitrașco Dobreanski și Toader Dohatco și alte rude ale lor, toți nepoții lui Dumitrașco Tureatcă, se judecă cu Antemiea, ce a fost doamna acestuia, pentru a se hotări, cine să stăpânească ocinele și moșiile lui Dumitrașco Tureatcă. Artemiea înfățișează un zapis făcut de mânele barbatului său, prin care se spune, că soții s'au învoit, că de va muri Dumitrașco înaintea Antemieii, atunci toate părțile de ocină și

³²) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 222, pag. 187 și 188.

³³) Ibidem, No. 223, pag. 188.

Berechet - Istoria septimilii

de moșie, ce s'ar cuveni lui, să fie ale Antemiei, iar nepoții și rudele aceluia să nu aibă nici o treabă de a se amesteca. Antemia a scris în acelaș zapis, ca să nu aibă nici o treabă cu ocinele și moșile sale de va muri ea înainte. «Iar Domnia mea am cercetat și am judecat după legea țarei, că *poate un om să dea părțile lui de ocină și de moșie și averile lui cui îi voea*³⁴»). Și 'n acest caz s'a aplicat tot o rândueală din cele 252 de la 'nceputul Cărței de 'nvățatură și anume § 212: «*Um om la moartea de 'și va lăsa cu limbă de moarte, mult, puțin, ce va avea, ori cui va vrea el...*»).

31. Din aceste pilde se vede, că de la 1412 și până la 1641 s'au aplicat în Moldova rândueele Pravilei lui Alexandru cel Bun și că Domnitorii întrebuițau chiar vorbele tehnice și hotărătoare, care se găseau în acele rândueli, par' că ar fi fost pe vremea, când *legis actiones* erau în vigoare!

32. Dar ne grăbim să adăogăm următoarele: Pentru ca vechea legiuire să poată fi îndestulătoare și pentru nevoile juridice cele noue, Vasile Lupu a adăogat la Pravila lui Alexandru cel Bun și unele rândueli luate de la Farinaccius.

33. Să cercetăm și să arată prin câte va pilde, de unde au fost spicuite rândueele Pravilei lui Alexandru cel Bun.— Dacă ne am ținea de cele spuse de Giovio și Goreccius, ar trebui să ne așteptăm, ca să găsim numai rândueli luate din Dreptul Roman curat, așa precum fusese încheșat în colecțiunea lui Justinian. Inșă vom vedea, că tot Cantemir are dreptate, și că unele rândueli, foarte puține la număr, au fost luate și din legile curat bizantine. In sfârșit altele, acele adaose, tot puține la număr, au fost scoase din scrierile lui Farinaccius. — Dovada o facem punând rândueele moldovenești față în față cu izvoarele lor:

34. Pentru cele dintăi 94 paragrafe din partea întâia, nici nu e nevoie de a le pune față 'n față cu izvoarele lor, spre a dovedi, că ele sunt luate din Dreptul Roman și in parte din cel Bizantin. In adevăr acele paragrafe nu sunt altceva de cât tălmăcirii în românește de rândueli cuprinse în Νομοί Γεωργικοί, adecă 'n *leges agrariae*, sau mai bine de zis

³⁴) Cf. supra nota 25.

...câte de roman / bizantin / embuta

leges coloniarum și sunt «ex libris Iustiniani, piae memoriae imperatoris selectae». Fiindcă aceste Νομοί Γεωργικοί se găsesc în *Appendix Eclogae* și fiindcă ele au înrudiri lăuntrice cu *Ecloga*, de acea Zachariae von Lingenthal³⁵⁾ crede, că au fost publicate de împărații isaurieni Leon și Constantin sau o dată sau în scurtă vreme după *Ecloga*. Dar și aceasta e intitulată: 'Εκλογή τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη ἀπὸ τῶν ἰσσιτιούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου ἰουστινιανοῦ διατάξεις καὶ ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον; deci ea cuprinde în cea mai mare parte rândueli alese din *Institutiones*, din *Digesta*, din *Codex*, și din *Novellae* ale lui Iustinian, «dar și adeseaori plăsmuri juridice noue». De aceia Νομοί Γεωργικοί «în ce privește furtușagurile (§§ 27—39), greșalele păstorilor, paguba făcută sau de dobitoace, sau dobitoacelor și pomilor (§§ 40—75), arsurile și toate felurile de pojar, greșalele nămișilor zidirile și răsădirile pe locul altuia și morile (§§ 76—94) când repetă, mai mult sau mai puțin schimbate, rânduielele dreptului justinianeu, când cuprind drept cu totul nou. Totuși ici și colo, mai ales la început are rândueli, care pot fi arătate nimerit, ca trăsuri de căpitenie ale unui drept specific coloniar și care ne dau oarecare lămuriri asupra raporturilor colonilor pe la mijlocul veacului al optulea»³⁶⁾.

35. Dintre celelalte 158 de paragrafe cele mai multe sunt picuie din *svitocul* împăratului Justinian:

§ 105. Ceala ce va vrea să fure și să ascunde undeva la vre un loc până va înopta, dacă'l vor găsi, sau să'l bată foarte, sau să'l trimiță la ocnă câtă-vă vreme, sau să'l gonească din locul lui, până când va fi voia giudețului.

Digestorum 47, 11, de extraordinariis criminibus, 7, *Ulpianus*, libro nono de officio proconsulis: . . . Qui directarii appellantur, hoc est hi qui in aliena caenacula se dirigunt furandi animo, plus quam fures puniendi sunt; ideircoque aut ad tempus in opus dantur publicum, aut fustibus castigantur et demittuntur, aut ad tempus relegantur.

³⁵⁾ Geschichte des griechisch römischen Rechts, Berlin, 1892, pag. 250, nota 821.

³⁶⁾ Zachariae von Lingenthal, l. c. §. 60 pag. 250 și 251.

§ 106. Care va fura haine de la feredeu, așîderea să se cearte, ca și aceste ce'i mai sus scris.

§ 114. Ceala ce va fi tălhar de drum și de se va fi mărturisit el singur sau de vor fi mărturisit niscare oameni buni credincioși, sau de'l vor fi prins tălhuind de față, pre acesta să'l spânzure într'acel loc, unde va fi tălhit.

§ 116. Cela ce va vinde *fe-ciorul* altuia, sau *robul* altuia, fie pre ce om, de va fi boiarin să'l bage în ocnă; iar de va fi slugă, ce să zică om mai de gios, de'ntăiu să'l poarte de coadele cailor, deacii să'l spânzure; iară de va fi om de a firea, atunce să'i tae capul.

§ 118. Ceala ce va fura oae, sau bou, sau cal, sau alt dobitoc den pădure, sau den câmp, sau den turmă, sau den casă, să să cearte cu ocnă până la o samă de vreme, după cum de mult va fi fost furtușagul și după cum va fi voia giudețului; iară de se va afla cum acel om *easte învățat a fura* deapururea și va fi făcut și altă dată acest lucru, atunce așa într'acel loc ce au furat dobitocul, acolo să'l spânzure în furci.

Dig. 47, 17, de furibus balneariis 1, *Ulpianus*, libro octavo de de officio proconsulis... Idem et in balneariis furibus.

Dig. 48, 19 de poenis, 28 § 15, *Callistratus*, libro sexto de cognitionibus: Famosos latrones in his locis ubi grassati sunt, furca figendos compluribus placuit.

Codex 9, 20, ad legem Fabiam, 16, Imp. *Constantinus* A. ad Domitium Celsum vicarium Africae: Plagiarii, qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates metalli poena cum ceteris ante cognitiois suppliciiis tenebatur. § 1... servus quidem vel libertate donatus bestiis obiciatur, ingenuus autem gladio consumatur. Cf. Codex 9, 20 ad legem Fabiam, 9, Imp. *Diocletianus* et *Maximianus* AA. et CC. Eugenio: Eum qui *mancipium alienum* celat, Fabiae legis crimine teneri non est incerti iuris.

Dig. 47, 14, de abigeis, 1 § 1, *Ulpianus*, libro octavo de officio proconsulis: Abigei autem proprie hi habentur qui pecora ex pascuis vel ex armentis subtrahunt et quodammodo depraedantur et *abigendi studium quasi artem exercent*, equos de gregibus vel boves de armentis abducentes. *Ibid.*, principio: ... abigei cum durissime puniuntur ad gladium damnari solent. Puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii: alioquin et in opus et nonnumquam temporarium dantur.

§ 120. Ceala ce va trage apa și o scoate den matcă de o duce la grădina sau la pomătul său, fără de știrea giudețului, să se cearte ca un fur.

§ 126. Ceala ce va svătui pre neștine să fure, pre carele nevătuit de nime deapurarea fura, acesta ce l-au svătuit să nu aibă nici o cercetare. . .

§ 128. Un tată sau feciorii lui, un frate, sau muiarea, sau alte chipuri asemenea acestora, de vor avea de'ntru dânș vre unul să fie fur, și de'l vor acoperi și nu'l vor spune, ce'l vor ascunde și pre dânș și furtușagul lui, nu că vor certa în loc de furi. . .

§ 134. Carele va muta hotarul cu *puterea sa*, stând cu arme să facă războiu, acesta să'i dea certare pre trup, după cum va fi voia giudețului; iară de va fi mutat *furiș* singur, acestuea să'i fie certarea cu bani, ce să zice să plătească hatalm.

§ 137. Cine va lua niscare bani, de va da altuia împrumut, și de nu'i va da, acela ce i-au luat, ca un fur să să pedepsească.

§ 139. Cine va crede pre neștine în vre un lucru ca acela și i'l va da, să i'l ție și să i'l socotească, eară el să va sluji cu dânșul șiși va trebui toate trebile, cum are fi a lui, să să cearte ca un fur.

Codex, 11, 43, (42), de aqueductu, 4 Imp. *Arcadius* et *Honorius* AA. Asterio comiti Orientis: . . . mansura poena in eos qui ad irrigations agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur.

Theophilus, Paratitla, 4, 1, de obligationibus quae ex delicto nascuntur, § 11 in fine: Sin autem quis . . . tantum consilium instruxit, et volentem furtum facere cohortatus est, furti non tenetur.

Dig. 47, 16, de receptatoribus, 2, *Paulus*, libro singulari de poenis paganorum: Eos, apud quos adfinis, vel cognatus latro conservatus est, neque absolvendos neque severe admodum puniendos.

Paulus, Sententiae, 1, 16: In eum, qui per vim terminos deiecit vel amovit, extraordinem animadvertitur. Dig. 47, 21, de termino moto 3, *Callistratus*, libro tertio de cognitionibus: . . . adversos eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint *dolo malo*, pecuniaria poena constituta est.

Dig. 17, 1 mandati, 22, 7, *Paulus*, libro trigesimo secundo ad edictum: Si tibi centum dedero, ut ea Titio dares, tuque non dederis, sed consumpseris, et mandati et furti tenere te Proculus ait.

Codex 4, 34, depositi, 3, in fine. Imp. *Gordianus*, A. Austronio militi: . . . si quidem qui rem depositam invito domino sciens prudensque in usus suos converterit, etiam furti delicto succedit.

§ 140. Ceala ce va lua bani de la cineva, ca să'i ție, și'i va cheltui pre trebile sale, dece de'i va fi numerat, cându'i va fi dat, să nu aibă certare; iară de'i va fi pecetluit în pungă și el va fi stricat pecetia, să să cearte ca un fur.

§ 145. Cine să va face ispravnic vre unui om și va lua bani de la niscare datornici aceluia. si acesta nu va fi ispravnic să să arate cu scrisoare, să să cearte acesta ca un fur, ce să zice, de vreamă ce acei bani va fi cheltuit pe trebile sale.

§ 146. Ceala ce să va lega de vre un om, zicând, că iaste dator cu atâta bani, și nu'i va fi cu nemica, iară el cu înșelăciune și fără de voia lui va lua acea datorie mincinoasă, pre acesta ca pre un fur să'l pedepsească.

§ 160. Care vameș nu va lua negoțul cel perit, sângur de la cela ce'l va fi aseuns cu înșelăciune de vamă, iară de se va prileji acestuia moarte, nu va mai putea deacia să ceară de

Dig. 19, 2 locati, 31, *Alfenus*, libro quinto digestorum a Paulo epitomatorum: . . . si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam necque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere apud quem deposita esset nisi tantundem pecuniae solveret. — Dig. 16. 3, depositi, 29, principio, *Paulus*, libro secundo sententiarum: Si sacculum vel argentum signatum deposuero et is penes quem depositum fuit me invito contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

Codex, 6, 2, de furtis, 19, Imp. *Diocletianus* et *Maximianus* AA. et CC. Mnesitheo: Falsus procurator . . . aes alienum exigendo citra domini voluntatem furtum facit. — Dig. 47, 2, de furtis, 43 § 1, *Ulpianus*, libro quadragensimo primo ad Sabinum: Falsus procurator . . . Si hac mente ei dederit nummos debitor, ut eos creditori perferret, procurator autem eos intercipiat . . . et invito domino eos contrectando sine dubio furtum facit.

Dig. 47, 2, de furtis, 43, principio, *Ulpianus*, libro quadragensimo primo ad Sabinum: Falsus creditor (hoc est is, qui simulat creditorem) si quid acceperit, furtum facit.

Digestorum 39, 4, de publicanis et vectigalibus et commissis, 16 § 13, *Marcianus* libro singulari de delatoribus: Poenae ab heredibus peti non possunt, si non est quaestio mota vivo

la feciorul lui, de vreme ce n'au luat nemica, până au fost tată-său viu.

§ 161. Vameşul, ce nu 'şi va lua vama de la neguţitor până în cinci ani, deacia nu va putea lua nemica, pentru că *s'au trecut o vreme*.

§ 163. Ori ce vameş va lua vamă mai multă, de cât iaste obiceiul să ia, acesta ca să aibă cercetare, după cum va fi voia giudeţului.

§ 167. Ceala ce va face vamă nouă, carea n'au fost, sau de va mai adauge cea veache de cum au fost, de va fi alt giudeţ într'acel loc, să fie mai mare de cât dâns, cum are fi Domn, să'l cearte cu banii, ce să zice să'i ia avuţia şi să'l gonească dentr'acel loc în toată viaţa lui, să nu să mai afle pre acelea locuri.

§ 172. Ceala ce va apuca slujnica altuia, pentru să curvească cu dânsa, ştiind cum mainte au fost curvă, să să cearte, iar nu ca un fur; iară de va fi fost fecioară acea slujnică, atuncea să să cearte ca un fur.

eo qui deliquit; et hoc sicut in ceteris poenis, ita et in vectigalibus est.

Codex 4, 61, de vectigalibus et commissis, 2, Imp. *Severus* et *Antoninus* AA. Iunio: Neque commissum, quod ante quinquenium factum dicitur, si lis anticipata non est, vindicari potest, neque pro re, quae in commissi causam cecidit... pretium peti potest.

Dig. 39, 4, de publicanis... 4, 2, *Paulus*, libro quinquagesimo secundo ad edictum: In omnibus vectigalibus fere consuetudo spectari solet... Dig. 48, 6, ad legem Juliam de vi publica 12, *Paulus*, libro singulari ad senatusconsultum *Turpillianum*: Qui nova vectigalia exercent, lege Julia de vi publica tenentur.

Dig. 39, 4, de publicanis... 10, principio, *Hermogenianus*, libro quinto epitomarum: Vectigalia sine imperatorum praecepto... constituere nec praecedentia reformare et his vel addere... licet. — Codex 4, 62, vectigalia nova institui non posse, 4, Imp. *Constantinus* A. ad Felicem pp.: Si... probatum fuerit ultra vetustam consuetudinem... aliquid eos profligasse, rei tanti criminis perpetuo exilio puniantur.

Dig. 47, 2, de furtis, 39, principio, *Ulpianus*, libro quadragensimo primo ad Sabinum: Verum est si meretricem alienam ancillam rapuit quis... furtum non esse... Dig. 47, 2, de furtis, 83 (82) § 2, *Paulus*, libro secundo sententiarum: Qui ancillam non meretricem libi-

§ 174. Ceala, ce va lua pietri de la viea altuia, ca un fur să să cearte; aceasta să înțeleage și când sapă neștine piatră pre hotarul altuia, aceasta încă se cheamă furtușag.

§ 179. Ceala ce va fura de la tată-său, veri mult, veri puțin, nice o certare să nu aibă; iară de să va prileji să fie vre un om de casa lor la moartea lui să lase ceva acestui fecior, atunce dentr'acel lucru a feciorului poate tatăl să ica, să și plătească furtușagul.

§ 183. Muiarea, ce va fura de la ceala, ce curvește cu dânsa, să să cearte ca un fur. . . .

§ 185. Ceala, ce va vrea să dobândească și să moșnenească averea nescui după moarte, și i va fura ceva încă fiind viu, acesta să nu aibă certare, ce numai să întoarcă tot ce au furat și să fie în pace.

§ 188. Ori cine va fi, — fără știrea giudețului, numai cu voea lui, — de și va găsi lucrul în mânăle altuia și 'l va lua, necum să nu 'l dea înapoi, ce nice și poate să 'l mai ceaie; iară de să va afla, că acel lucru n'au fost al lui, atunce nu numai lucru va întoarce înapoi, ce încă va plăti și prețul celuiia a cui au fost lucrul.

dinis causa subripuit, furti actione tenebitur.

Dig. 47, 2, de furtis, 25 § 2 *Ulpianus*, libro quadragesimo primo ad Sabinum: Eorum, quae de fundo tolluntur, ut puta arborum vel lapidum vel harenae vel fructuum, quos quis furandi animo decerpserit, furti agi posse nulla dubitatio est.

Dig. 47, 2, de furtis, 17, principio, *Ulpianus*, libro trigensimo nono ad Sabinum: . . . et filii nostri furtum quidem nobis faciunt, ipsi autem furti non tenentur. Dig., ibid., 52 § 5, *Ulpianus*, libro trigensimo septimo ad edictum: Sed si filius meus, qui habet castrense peculium, furtum mihi fecerit, an possim actione utili adversus eum agere videndum est, eum habeat, unde satisfaciatur. Et potest defendi agendum.

Dig. 25, 2, de actione rerum amotarum, 17, *Ulpianus*, libro trigensimo ad edictum: Si concubina res amoverit, hoc iure utimur, ut furti teneatur.

Dig. 47, 2, de furtis, 84 (83), *Neratius*, libro primo responsorum: Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui vivus erat, pro herede res apprehenderit, eum furtum non facere.

Codex, 8, 4, unde vi, 7, *Imp. Valentinianus, Teodosius et Arcadius* AAA. ad Messianum comitem rerum privatarum: Si quis in tantam furoris pervenit audaciam, ut possessionem rerum apud fiscum vel apud homines quoslibet constitutarum ante eventum indicialis arbitri violententer invaserit, dominus quidem constitutus pos-

§ 197. Când se vor gălcevi doi oameni îndersine și va scoate den loc unul pre altul, de vor face aceasta amândoi într-o zi, să nu să cearte; eară de vor trece câte-va zile, să să cearte amândoi, să plătească cât va fi prețul acelu lucr.

§ 198. Ceala, ce să va teme, că'l vor scoate dentr'o casă, sau dentr'o vie, sau și alta asemine acestora, de'l vor scoate fără voea lui, acesta poate să ceară voie de la giudeț, să'i dea oameni cu arme să'l socotească, să nu'l scoață.

§ 207. Niște oameni de vor avea la cine va un lucru și'l vor cere și el nu'l va da, aceștia de se vor svătui cu toții și numai singuri cu voia lor, fără știrea giudețului, își vor lua lucrul sãn, să nu aibă nice o certare nice într'un lucru.

§ 212. Un om la moartea de'și va lăsa cu limbă de moarte³⁷⁾ mult, puțin, ce va avea, ori cui va vrea el, acela poate singur cu voia sa, fără de giudeț să'și ea acea rămășiță, fără nici de

sessionem quam abstulit restituat possessori et dominium eiusdem rei amittat: sin vero alienarum rerum possessionem invasit, non solum eam possidentibus reddat, verum etiam aestimationem earundem rerum restituere compellatur.

Dig. 43, 16, de vi et de vi armata, 1 § 27, *Ulpianus*, libro sexagensimo nono ad edictum: Vim vi repellere licere Cassius scribit idque ius natura comparatur: apparet autem, inquit, ex eo arma armis repellere licere. — Ibidem, 3 §. 9: Eum igitur, qui cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex intervallo, dummodo sciamus non solum resistere permissum, ne deiciatur, sed et si deiectus quis fuerit, eundem deicere non ex intervallo, sed ex continenti.

Dig. 47, 2, de furtis, 60 (59), *Julianus* libro tertio ex Minicio: Si is, qui rem commodasset, eam rem clam abstulisset, furti cum eo agi non potest, quia suum recipisset, et ille commodati liberatus esset.

Codex, 1, 2, de sacro sanctis ecclesiis et de rebus et privilegiis eorum, 1, Imp., *Constantinus* ad populum. Habet unusquisque licentiam . . . decedens bonorum quod optavit

³⁷⁾ Vorbele «a lasa cu limba de moarte» nu sunt de cât tălmăcirea vorbeii «legare» (cf. Lex XII Tabul.: «uti legassit . . .»), precum și a vorbelor «relinquere testamento». Germanii tălmăce-c pe «relinquere testamento» prin «*letztwillig*»; iar Lazăr Șăineanu. Dicționar Germano-Român, 1887, tălmăcește pe «*letztwillig*» foarte bine prin «cu limbă de moarte».

o sminteală și fără nici de o certare.

§ 217. Carele va lua cu voia sa o parre dentru acele bucate ce s'au dat drept suflet, piarze și va toată acea parte, ce au lut siagur, numai ce va rămânea cu cealalte parte, ce au fost neluată. § 218. Ceala ce va lua acel lucru, ce i s'au dat drept suflet, și de'l va lua de față și să vază și alții, atunce nu și va piarde venitul; iară de va lua pe *furiș*, atunce va piarde și nu va mai putea să ceae nemică, pentru că și ce a luat va da înapoi.

§ 222. Celuia, ce și va piarde lucrul, i să va da giurământ, să zică, câte lucruri i-au furat și cât le-au fost prețul, și încă cătă pagubă au avut denti'aceste lu-

relinquere³⁸⁾.—*Institutionum*, 2, 19, de heredum qualitate et differentia, § 7. Item extraneus heres testamento institutus... potest aut pro herede gerendo, vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri.

Dig. 43, 3, quod legatorum 1 §. 2, *Ulpianus*, libro sexagensimo septimo ad edictum:.. quod quis legatorum nomine non ex voluntate heredis occupavit, id restituat heredi. Etenim aequissimum praetori visum est unumquemque non sibi ipsum ius dicere occupatis legatis, sed ab herede petere. — Codex, 6, 37, de legatis, 5. Imp. *Antoninus A. Donato*: Non est dubium denegari actionem legatorum ei pro portione competente in his rebus, quas *subtraxisse* eum de hereditate apparuerit. — Dig. 36, 1, ad senatusconsultum Trebellianum, 50 (48), *Paulus*, libro quarto decimo responsum:.... Si certa portio hereditatis alicui relicta proponitur, et is res hereditarias quasdam *furatus* sit, in his rebus quas *subtraxit* denegare ei petitionem oportere.

Dig. 12, 3, de in litem iurando, 9, *Javolenus*, libro quinto decimo ex Cassio: Cum furti agitur, iurare ita oportet „tanti rem fuisse cum furtum factum

³⁸⁾ Cf. Caius, I, § 224: idque *lex XII tabularum* permitttere videbatur, qua cavetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis «uti legassit suae rei ita ius esto». Deasemenea cf. Dig. 50, 16, de V. S., 120: «Verbis legis duodecim tabularum his «uti legassit suae rei, ita ius esto» latissima potestas tributa videtur et heredis instituendis et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi».

cruri și cât au cheltuit umblând întrebându-le.

§ 242. Ceala, ce va cumpăra lucru de furtașag, să aibă certare, de vreme ce să va afla, că *au știut*, că iaste de furat.

sit“, non adici „eo plurisve“, quia quos res pluris est, utique tanti est.

Codex, 6, 2, de furtis, 14, Imp. Diocletianus et Maximilianus AA. et CC. Dionysio: Eos, qui a servo furtim ablata *scientes* susceperint, non tantum de susceptis convenire, sed etiam poenali furti actione potes.

36. Credem, că pildele date sunt destul de numeroase, ca pe temelul lor să putem scoate încheierea, că din cele 158 rândueți din urmă ale părții întâia, cele mai multe sunt spicuite din Dreptul Roman curat. Deși unele din acestea se găsesc în Βασιλικά și deși s'ar găsi poate și în *alte legi bizantine*, de aci nu urmează că izvorul rânduețelor noastre ar fi bizantin; căci rânduețele din Dreptul Roman, care au fost păstrate neschimbate în legile bizantine, n'au încetat de a fi romane, numai fiindcă se găsesc în acel fel de legi. Dar, mai mult de cât atâta: Printre aceste 158 de paragrafe (95 până la 252) sunt unele, care nu se găsesc de loc în Βασιλικά. Ast-fel chiar dintre acele puse mai sus față în față cu izvoarele lor, paragrafele 120, 126 și 212³⁹⁾ se găsesc numai în culegerea lui Justinian. Aceasta ne învederează, că spicuitorul moldovenesc a avut la îndemâna sa nu numai Βασιλικά, ci și întreaga culegere a lui Justinian, adică Digesta, Institutiones și Codex, sau cel puțin vre-o altă spicuire bizantină care însă cuprindea rânduețele adunate de Justinian. În sfârșit mai e de luat aminte, că în Βασιλικά sunt și rândueți scoase din Dreptul Roman, dar la care s'au adăogat schimbările făcute de împărații bizantini prin culegerile de legi alcătuite înainte de Βασιλικά. Legiuitorul nostru însă are acele rândueți fără de adaosul bizantin. Iată izvoarele romane și bizantine ale paragrafului 116 de mai sus⁴⁰⁾.

Codex, 9, 20, ad legem Fabiam, 15, Imp. Diocletianus et

Basilicorum, 60, 48, lex Fabia de plagiariis, 20: Qui liberum

³⁹⁾ Cf. supra, pag. 23 și 27.

⁴⁰⁾ Cf. supra, pag. 22.

Maximianus AA. et CC. Pomponio: Liberum sciens conditionem eius invitum venumdando plagii criminis poena tenetur. Ibidem., 16. Imp. Constantinus. A. ad Domitium Celsum vicarium Africae: Plagiarii, qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates, *metalli poenas* cum ceteris ante cognitis suppliciiis tenebatur. § 1. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatu, posteaquam super crimine patuerit, servus quidem vel libertate donatus *bestiis obiciatur*, ingenuus autem *gladio consumatur*.

Dig. 48, 15, de lege Fabia de de plagiariis, 1, Ulpianus, libro primo regularum: Si liberum hominem *emptor* sciens emerit, *capitale crimen* adversus eum ex lege Fabia de plagio nascitur. — Ibidem, 4, Caius, libro vicensimo secundo ad edictum provinciale. Lege Fabia tenetur, qui sciens liberum hominem donaverit vel in dotem dederit... dem et si pro eo res permutata fuerit.

sciens invitum vendit, plagiarius est: *Et si quidem servus est, vel libertinus, verberato ei et tonso manus ei duntaxat abscindantur. Ei quoque similiter manus abscindantur, qui liberum sciens emit, vel donavit, vel in dotem dedit, vel permutavit.*

Toată partea subliniată din *Βασιλικά* a fost adăogată pe temeiul unei rândueli, aflate în *πρόχειρος νόμος* a împăratului Vasile Macedoneanul. De ce la noi s'a lăsat la o parte adaosul bizantin? Oare să nu fie aceasta o dovadă, că legiuitorul nostru a voit anume, ca mai înainte de toate să se fie de izvoarele romane și numai când acestea nu erau îndestulătoare, de nevoie, a luat și din izvoarele bizantine?

37. Iată și câteva pilde de rândueli luate din legi bizantine:

§ 155. Ori-cine va umbla cu amăgituri și nu va plăti vama cea domnească, acela este ca un

Basilicorum, 56, 4, de vectigalium exactione, 1: Qui suis ex mercibus aliquid celare vo-

fur, deci să cade să peardă tot negoțul, drept carele nu va fi plătit vamă.

§ 115. Când vor fi niște soții mulți, de vor ținea drumul, de vor tâlhui sau vor fura, pre toți să-i spânzure, să nu poată plăti cu moartea unuia pre ceilalți pre toți.

luerit, ne vectigal pendat, et convictus fuerit, merces amittit. *Basilicorum*, 51, 1, de publicanis et vectigalibus publicis, 13: Si res *fraudato vectigali* publica facto fuerit, desinit esse eius, qui deliquit, et publicano adquiritur.

Imp. Leonis constit. LXX, de grassationibus⁴¹⁾:... Et nos quomul idcirco, quae de his qui simul et communiter latrocinandi animo homines invadunt..., statuimus uti *omnes, quotcumque fuerint, eodem supplicio afficiantur...* quamquam uno cuiuspiam ictu (quod fieri potest) mors illata fuerit, aliorumque manus suppetias non tulerint: ut *eandem tamen omnes poenam sustineant* decernimus.

38. In rândueala următoare s'a luat dintr'o scholia din *Βασιλική* una din pildele date:

§ 186. Ceala, ce se va îndatori cu ceva la altul, sau cându'i va da neștine ceva să ție, iară el va începe în alt chip, după cum va fi voia lui, nu cum va vrea ceala, ce i-au dat, de va vrea stăpânul să primească, bine va fi, nu să va certa; alegând, când va zice așa: avut-am nedeajde, că va primi, pentru acea am îndrăznit. Trebuie aci să socotească giudețul, acea nedeajde cum iaste; de ce de va fi cu cale, să-l iarte, iară de nu, să-l cearte. Cum s'are zice, un om a luat

Dig. 42, 7 de furtis, 77 (76), *Pomponius*, libro trigensimo octavo ad Quintum Mucium: Qui re sibi commodata vel apud se deposita usus est aliter atque accepit, si existimavit se non invito domino id facere, furti non tenetur. Sed nec depositi ullo modo tenebitur: commodoti an teneatur, in culpa aestimatio erit, id est an non debuerit existimare id dominum permisurum. *Basilicorum*, 60, 12 de furto 76, Scholia 5: An debuerit existimare, se re uti non invito

⁴¹⁾ Cf. Heumann, Handlexicon zu den Quellen des römischen Rechts, 1891, V^o *Grassari* = A foi pe drumuri de colo până colo, pentru a prăda. *Grassatores* = Acei, care țin drumurile spre a face prădăciuni.

un calde la o rudă a lui, *sau de la vre un priaten bun a lui, să ămble cu dăns numai trei patru zile, el a ținut calul zece zile; atuncea nedeajdea iaste cu cale, pentru căce iaste omul lui, sau priatinul lui, cela ce'i l-au dat. Iară de va lua calul să meargă la oaste, atuncea nu iaste cu cale această vină.*

39. Să sfărșim cu câte-va din rânduielele luate de la Farinaccius și adăogate la Pravila lui Alecsandru cel Bun odată cu intruparea ei în Cartea de învățătură:

§ 220. Vestea tuturor și fuga robului, ce să zice a nămitului, arată furtușagul; așijderea când să vor găsi scări, pre unde s'au suit, sau alte cinii, carele slujese la descuiat, sau să strice loc, ce va fi închisoare.

§ 221. Trebuie încă și după aceste semne toate, să să arate cum într'acel loc, unde să vede stricat, fost-au acolo în lontru acele lucruri, ce zice stăpănul, că i le-au furat, și de va fi om bun ajunge giurământul; iară de nu, trebuie altă arătare mai bună într'acest chip, cum acele lucruri au fost stând tot acolo, până ce le-au furat.

domino, ut si talis ei cum domino intercedat amicitia, ut merito credat, dominum alium rei usum approbaturum, sibi-que, si cognovisset, talem usum permissurum.—Institutionum, 4, 1, de obligationibus quae ex delicto nascuntur, § 6:... si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

Farinaccius, Praxis et Theoricae, *Quaestio 2*, No. 18. Tertia coniectura probandi... in furto, sumitur ex fama orta în vicinia... No. 20... ex fuga famuli... si scalae ad fenestram domus, in qua dicitur factum furtum, inventae fuerint... No. 19... ex fractura ostii, seu capsae, ubi res dicitur furto subtracta.

Farinaccius. *ibid.*. *Quaestio 2*, No. 17:... non per hoc dicitur de furti corpore constare, nisi probetur res quas quis dicit subtractas fuisse in loco asserti furti. *Quaestio 24*, No. 216:... licet enim regulariter furto probato deferatur iuramentum super quantitate rerum subtractarum illarum domino, cui dictae res subtractae asseruntur: *Quaestio 2*, No. 14. Quod non sufficit probare bona, quae dicuntur subtracta fuisse in eo loco, unde dicuntur subtracta: nisi etiam probetur fuisse tempore asserti commissi furti vel paulo ante.

§ 230. Care slugă sau nămit va fugi den casă într'acea zi, când s'au făcut furtuşagul, dă prepus oarecum, cum să fie făcut el acel furtuşag; agiunge şi aceea să'l muncească; alegând, dacă va fi fugit să să fi ascunsă să nu să vază nicăiuri.

§ 238. Ori la carele vor găsi niscare lucruri de furat, de va fi om vestit de rău, să cade să'l muncească; iară de va fi om bun să nu'l muncească.

Farinaccius, *ibid.*, *Quaestio* 48, No. 72: Fuga enim famuli non plene sed praesumptive probat furtum, et sic non facit plenam probationem, sed praesumptionem... No. 73... in criminalibus debet saltem facere indicium ad torturam: dummodo probetur illum fuisse famulum tempore recessus... No. 8... non solum in fugiente extra civitatem, aut locum, in quo habitat, sed etiam in latitante occulto in eadem civitate et loco.

Farinaccius, *ibid.*, *Quaestio* 37, No. 48. De re autem furata inventa penes aliquem, quod faciat regulariter indicium ad torturam habemus textum... No. 66..., quia mala fama... iuncta quolibet alio adminiculo, indicium facit ad torturam.

40. Astfel am dovedit, că din cele 252 paragrafe, care alcătuiesc partea întâia a Cărţii de învăţătură, 94 sunt luate din *leges coloniariae* (Νομοὶ Γεωργικοὶ) şi anume cea mai mare parte din Dreptul Roman şi multe din Dreptul Bizantin⁴²⁾; iar dintre cele 158 paragrafe următoare cele mai multe sunt spicuite tot din Dreptul Roman, foarte puţine sunt scoase din legile bizantine şi tot foarte puţine sunt luate de la Farinaccius. — Spre a se şti, care din aceste 252 de rândueli au alcătuit Pravila de odinioară a lui Alecsandru cel Bun, va trebui să dăm la o parte paragrafele, sau chiar părţile de paragrafe, care i-au fost adăogate de Vasile Lupu. Când vom publica întreaga Carte românească de învăţătură faţă în faţă cu izvoarele ei, se va vedea, că această lucrare e uşoară. Am spus, iar în paragraful următor se va vedea in chipul cel mai neîndoelnic, că Vasile Lupu a avut de călăuză pe Farinaccius; deci dând la o parte din acele 252 de rândueli,

⁴²⁾ Cf. supra pag. 21.

tot ceea ce s'a luat de la acest cărturar, ceea ce ne va rămănea, va fi Pravila lui Alexandru cel Bun, așa cum era înainte de a fi sporită și întrupată în Cartea de învățătură.

§ 2

Partea a doua a Cărții de învățătură.

41. Am arătat, că această parte are șaptezeci și opt de glave sau capitole. Toate aceste 78 de capitole sunt luate de la Farinaccius. Dovada neîndoelnică o vom face punând iarăși față în față mai întâiu titlurile acelor capitole:

Cartea românească de învățătură

Pravile împărătești

Glava 1. Pentru cei ce vor sudui pre giudeț sau pre oameni domnești § 1—11.

Glava 2. Pentru ceia ce vor sudui sau vor vatama solii § 1—9.

Glava 3. Pentru ceia ce vor sudui pre mai marii lor, ce se zice pre boiari § 1—2.

Glava 4. Pentru calpuzani ceia ce fac bani răi și pentru certarea lor § 1—16.

Glava 5. Pentru ceia ce înblă cu bani răi sau i țin la sine § 1—7.

Prosper Farinaccius Praxis et Theoricae

De crimine laesae maiestatis

Quaestio 112. De offendentibus magistratum et Curiae officiales, quando dicantur committere crimen laesae maiestatis et de eius poena No. 136—159.

Quaestio 112. De offendentibus Nuntios et oratores Principis, an et quando dicantur committere crimen laesae maiestatis, et de materia No. 160—175.

Quaestio 112. Crimen laesae maiestatis an et quando committatur contra Principes inferiores No. 176—208.

Quaestio 115. Moneta quot modis falsificari dicatur, fabricantis autem falsam monetam poena quae sit No. 1—54.

Quaestio 115. Expendens seu retinens falsam monetam, quando et qua poena puniatur No. 114—153.

Pravile împărătești

Glava 6. Pentru ceia ce gă-sesc vreo comoară pre locul și pre hotarul său, sau pre hotarul bisericeii, sau pre loc domnesc cui să va cădea § 1—18.

Glava 7. Pentru ucidere și câte feluri de ucideri sânt § 1—4.

Glava 8. Pentru certarea uci-gătorilor de oameni, ce li să cade după deala lor § 1—30.

Glava 9. Pentru cea ce și va ucide pre tată-său sau pre înmă-sa, ce certare va avea § 1—61.

Glava 10. Pentru ceia ce vor ucide pre neștine cu înșelăciune, ce să zice cu otravă § 1—8.

Presupusurile otrăvei de unde să iau, să să poată creade § 9—22.

Glava 11. Pentru ceia ce ucig pre alții pentru să poată scăpa, să nu'i ucigă pre dânși § 1—30.

Glava 12. Pentru ceia ce ucig pre fur când 'l vor prinde furând de față No. 1—30.

Glava 13. Pentru ranele ceale de moarte și pentru ceale ce nu vor fi de moarte, cum să vor cunoaște § 1—5.

Glava 14. Când se va certa cea ce au rănit pre altul și când nu se va certa § 1—11.

De variis ac diversis quaestionibus

Quaestio 104. Thesaurus inventus in fundo proprio, vel alieno publico, religioso, vel privato ad quem spectet et generaliter de materia thesauri No. 1—32.

Quaestio 119. De homicidii atrocitate, illiusque diffinitione, etymologia et distinctione, quot modis illud committatur No. 5—9.

Quaestio 119. De homicidii atrocitate... homicidii poena, quae sit de iure civile et quando locum habeat No. 12—102.

Quaestio 120. Parricidium quando et quot modis committatur, quando eius poena locum habeat vel non No. 105—121.

Quaestio 122. De gravitate et poena homicidii veneno commissi, tam in laico, quam in clerico No. 1—53.

Quaestio 122. No. 62. Indicia autem seu praesumptiones in hoc veneni crimine plura sunt, quae ultra hic infra expressa No. 63—89.

Quaestio 125. Homicidium ad defensionem commissum an et quando, a quibus et adversus quos impunibile est No. 3—168.

Quaestio 125. Pro defensione rerum, quando liceat resistentiam facere et invasorem seu furem occidere No. 169—385.

Quaestio 127. Mortale vulnus quando dicatur et quando non mortale No. 2—20.

Quaestio 127. Vulnerati malum regimen seu inordinata vita, vel negligentia in curando vulnus, quando et ex quibus cognoscatur No. 87—148.

Glava 15. Pentru bărbații ce vor lua, doo mueri și pentru muiarele cealea, ce când le vor lipsi bărbații de a casă, să vor mărita § 1—15.

Glava 16. Când și va piarde zeastrele muiarea, ce va fi făcut preacurvie și când nu le va piarde § 1—27.

Glava 17. Pentru care vine să despart căsării, ce să zice bărbatul de fâmeaeși § 1—9.

Glava 18. Cum și în ce chip esă preacurvia unuia, să va putea tocmi și a celui-l-alt preacurvie, pentru doară nu s'are despărți căsării § 1—4.

Glava 19. Când și în ce chip să desparte bărbatul de muiare pentru sodomie § 1—7.

Glava 20. Când să va despărți bărbatul de muiareși sau muiarea de bărbat pentru erese, de va fi eretic § 1—9.

Glava 21. Când să va despărți muiarea de bărbat pentru vrăjmășia bărbatului § 1—20.

Glava 22. Cum și în ce chip poate să arate vrăjmășia bărbatului și cu ce lucru § 1—4.

Glava 23. Cum și când poate bărbatul săși bată muiarea și în ce chip § 1—10.

Glava 24. Când va trebui să fie chizeaș drept bărbat oameni de credință și încă să facă și zapis muerii lui cum să nu o vatămă întru ceva nice cu un lucru § 1—9.

Glava 25. Pentru câte fealuri de lucruri poate bărbatul săși gonească muiarea den casă cu

Quaestio 140. Poena ducentes duas uxores, seu mulieres habentes duos viros, quae sit, quando et in quibus casibus habeat locum No. 1—140.

Quaestio 142. Uxor an et quando pro adulterio amittat dotem, et quid de vidua committente stuprum infra annum luctus vel post No. 2—112.

Quaestio 143. Matrimonii vinculum non dissolvitur. An hoc sit semper verum et an dissolvatur propter votum, etc. No. 9—61.

Quaestio 143. Adulterium unius coniugis an et quando compensetur cum adulterio alterius No. 69—76.

Quaestio 143. Tori separatio an et quando separetur propter coniugis sodomiam No. 83—97.

Quaestio 143. Separatio tori an et quando concedatur propter haeresim No. 102—119.

Quaestio 143. Separatio tori quando concedatur propter viri saevitiam sen paratas insidias vitae coniugis No. 129—161.

Quaestio 143. Saevitia viri an praesumantur et quomodo probanda No. 166—176.

Quaestio 143. Vir an et quando possit uxorem suam verberare No. 179—205.

Quaestio 143. Cautio de non offendendo an et quando per virum praestanda sit, si uxor ex aliqua causa timeat ab eo offendi No. 209—225.

Quaestio 143. Vir an et quando et ex qua causa possit propria autoritate ex sua domo

puterea sa fără de leage și fără știrea giudețului § 1—14.

Glava 26. Când iaste muiarea datoare să înble după bărbat ori încotro va merge § 1—8.

Glava 27. Pentru certarea hotrului cum și în ce chip să cade să fie § 1—7.

Glava 28. Carele să chiamă hotru și când să va certa § 1—15.

Glava 29. Cela ceși va zălogi casa, pentru ca să facă acolo preacurvie și mestecare de sânge și alte fealuri de curvii și de lucruri serânave, cum să cade acesta să să cearte în toate felurile § 1—5.

Glava 30. Pentru părinții ceia, ceș vor hotri featele sale ceale trupești § 1—6.

Glava 31. Pentru bărbații ce vor hotri muiarile lor § 1—10.

Glava 32. Pentru răpitul și ce certare să cade să să dea răpitorilor § 1—46.

Glava 33. Oare ce certare să va da celuia ce răpește muiarea curvă § 1—14.

Glava 34. Oare ce certare să va da celuia ce va răpi muiarea călugăriță § 1—5.

**Pravilă pentru ceia ce fac curvie
cu călugărițe**

Glava 35. Acest feal de greșale să chiamă elineaște Yerosilia § 1—11.

Glava 36. Pentru ceia ce fac silă fecioarelor de le strică fecioria, oare ce fealiu de certare vor avea § 1—24.

expellere uxorem, et e contra uxorem ab ipso viro aufugere et se orsum ab eo habitare No. 229—255.

Quaestio 143. Uxor an et quando teneatur sequi virum suum quocunque vadat No. 261—278.

Quaestio 144. De lenocinii gravitate et eius poena No. 2—15.

Quaestio 144. Leno quis dicatur et quando lenocinii poena locum habest No. 17—39.

Quaestio 144. Accomodans domum pro committendis adulteriis et stupris an dicatur leno, et qua poena puniatur No. 42—49.

Quaestio 144. De lenocinio parentum in filias No. 52—68.

Quaestio 144. De lenocinio maritorum in uxores No. 70—95.

Quaestio 145. De crimine raptus et illius poena, quando locum habeat et de materia No. 4—151.

Quaestio 145. Rapiens meretricem an et qua poena puniatur No. 153—204.

Quaestio 145. Rapiens monialem qua poena puniatur et quando No. 215—229.

Quaestio 146. De sacrilegio commisso cum moniali per carnalem cognitionem No. 1—33.

Quaestio 147. Stuprum quid et quotuplex fit, quae sit poena stupri et in quibus casibus locum habeat No. 4—96.

Glava 37. Când iaste datoriu cela ce va face silă vre unei feate să o înzestreaze și când o va lua să 'i fie muiare § 1—11.

Glava 38. In ce chip să va putea arata cum să să fie făcut silă fiecărei feate § 1—6.

Glava 39. Pentru sodomie orice feal va fi și câte fealuri de sodomie sânt și ce feal de certare li să dă § 1—31.

Glava 40. Pentru ceia ce vor face curvie cu dobitoace ce certare li se va da § 1.

Glava 41. Pentru sânge amestecat ce feal iaste și ce feal de certare li să va da celor, ce vor face și când să vor certa ceia ce vor fi vinovați § 1—16.

Glava 42. Pentru mestecarea de sânge ce se face cu nuntă § 1—19.

Pravila împărătească

Glava 43. Pentru certarea celor ce suduesc, când li să va da și când nu li să va da § 1—32.

Glava 44. Pentru sudalme când să vor chema mici și când se vor chema mari § 1—18.

Glava 45. Când va putea scapa de certare cela ce suduiaște, ca să nu să cearte, arătând cum cuvintele, ce au zis de l-au suduit, sânt adevărate § 1.

Glava 46. Oare când va putea să vie să să plângă la giudeț neștine și să părăscă sudalmă, ce va fi suduit neștine pre altul § 1—14.

Glava 47. Când să va chema sudalmă de va zice neștine altuia

Quaestio 147. Stuprator quando et in quibus casibus stupratae puellae dotem dare teneatur vel eam in uxorem ducere No. 97—123.

Quaestio 147. De probatione stupri No. 150, 148, 135, 139, 133, 132, 141—144.

Quaestio 148. De crimine sodomiae et illius poena quando habeat locum et quando non No. 1—79.

(Quaestio 148. De crimine sodomiae et illius poena quando habeat locum et quando non) No. 46.

Quaestio 149. Incestus detestatio, definitio, divisio et poena quae sit, quando et in quibus casibus locum habeat No. 1—120.

Quaestio 149. De poenis inestatarum nuptiarum No. 121—206.

De variis et diversis criminibus

Quaestio 105. Iniuria quid sit, et quomodo in iure summatur; quando et quot modis inferatur No. 83—174.

Quaestio 105. Iniuria quando dicatur levis et quando atrox seu gravis No. 175—218.

Quaestio 105. Veritas convitii an et quando excuset a poena iniuriarum summarium No. 219—246.

Quaestio 105. Iniuria uni facta, an alteri facta censeatur, ita quod unus possit pro iniuria alterius nomine suo proprio agere No. 253—305.

Quaestio 105. De iniuria illata seu mentita data ad provoca-

minți și când nu să va chema § 1—8.

Glava 48. Pentru ertarea su-
dălmii cum și în ce chip să va
face § 1—10.

Glava 49. Pentru ceia ce cle-
vetese și suduese pre Domnul
țărâi, sau pre oamenii besearicei
§ 1—8

Glava 50. Pentru ceia ce su-
duese și ocărăsc pre neștine cu
scrisoarea § 1—12.

Glava 51. Pricina întâi pentru
care să îndeamnă giudețul de
mai micșorează certarea... iaste
înșelăciunea § 1—16.

Glava 52. Pentru a doa pri-
cină, ce micșorează giudețul cer-
tarea celui vinovat... iaste Măniea
§ 1—11.

Glava 53. Pentru a treia pri-
cină ce șuvăiește cel vinovat să
sa cearte mai puțin de cumu'i
să cade, după greșala ce va fi
făcut... iaste vrăsta 1—22.

Glava 54. Pentru a patra pri-
cină, ce micșurează giudețul
certarea celui vinovat... iaste
beția... § 1—9.

Glava 55. Pentru a cincea pri-
cină, ce micșurează giudețul cer-
tarea... când nu'i omul cu toată
mintea, ce să zice eșit den fire'i,
nebun. § 1—7.

Glava 56. A șasea pricină
ce micșurează giudețul certarea
celui vinovat... iaste obiceiul
locului § 1—4.

Glava 57. Pentru a șapte
pricină ce micșurează certarea...
iaste mulțime de oameni § 1—12.

tionem alterius, et cum protes-
tatione, quod non animo iniu-
riandi, sed salvo honore No.
306—333.

Quaestio 105. Iniuria actio quot
modis remittatur No. 344—383.

Quaestio 105. De maledicente
Principi, Cardinalibus et Prae-
latis No. 389—420.

Quaestio 105. De poena et
materia libelli famosi. No.
421—492.

De poenis temperandis

Questio 87. No. 1 Prima se
offert causa minuendi poenam
carentia doli No. 1 et seqq.
Questio 89 No. 49—147.

Questio 91. No. 1. Tertia
causa minuendi poenam est ira-
cundia. No. 1—43.

Questio 92, No. 1. Quarta
causa minuendi poenam est
aetas. No. 1—191.

Questio 93, No. 1. Quinta
causa minuendi poenam est
ebrietas. No. 1—26.

Quaestio 94, No. 1. Sexta
causa minuendi poenam est fu-
ror. No. 1—55.

Questio 95, No. 1. Septima
causa minuendi poenam est con-
suetudo loci. No. 1—44.

Questio 96, No. 1. Octava
causa minuendi poenam oritur
ex multitudine delinquentium
No. 1—97.

Glava 58. Pentru a opta pricină ce micșurează giudețul certarea... iaste ascultarea carea va face neștine pre Domnul țării, sau pe stăpânul carele'i va sluji. § 1—13.

Glava 59. Pentru a noa pricină ce înmicșurează giudețul certarea celui vinovat. § 1—3.

Glava 60. Pentru a zecea pricină ce înmicșurează certarea... iaste somnul. § 1—6.

Glava 61. Pentru a unsprăzecea pricină, ce va micșura giudețul certarea... iaste dragostea § 1—5.

Glava 62. Pentru a douasprăzecea pricină ce înmicșura giudețul certarea... iaste ruda cea aleasă, ce să zice Boeria... §1-11.

Glava 63. Pentru a treisprezecea pricină ce micșurează giudețul certarea. § 1—3.

Glava 64. Pentru a patrasprezecea pricină ce micșorează giudețul certarea § 1—5.

Glava 65. Pentru a cinceasprezecea pricină, ce micșurează certarea... când cel vinovat iaste surd sau mut... § 1—2.

Glava 66. Pentru a șeasiasprezecea pricină ce înmicșurează certarea, § 1 când va păra tatăl pre fiul său cel trupesc la giudeț § 1—8.

Glava 67. Pentru ceia ce hidenesc și calcă cinul cel ingeresc, ce să zice călugăresc, ce să zice pentru ceia ce și leapădă călugăria § 1—12.

Glava 68. Pentru certarea celora, ce să leapădă de cinul ingeresc, ce să zice ce și leapădă călugăria, ce certare li să va da. § 1—3.

Questio 97. Nona causa minuendi poenam oritur ex Principis, seu alterius superioris iussu et mandato. No. 1—170.

Quaestio 98, No. 1. Decima causa minuendi poenam... No. 1—19.

Quaestio 98, No. 62. Duodecima causa mitigandi poenam est, quando quis dormiendo delinquit. No. 62—76.

Quaestio 98, No. 77. Decima tertia causa mitigandi poenam est amor... No. 77—92.

Quaestio 98, No. 93. Decima quarta causa mitigandi poenas est nobilitas. No. 93—134.

Quaestio 98. Decima quinta causa mitigandi poenas No. 134—143.

Questio 98, No. 144. Decima sexta causa mitigandi poenam. No. 144—158.

Quaestio 98, No. 159. Decima septima causa mitigandi poenas est quando reus fuerit mutus, et surdus. No. 159—163.

Questio 98. Decima octava causa minuendi poenam est quando Pater filium delinquentem in carceribus constituit No. 164—172.

Quaestio 183. Apostasia quid sit, quotuplex fit, unde dicatur, quomodo in ea procedatur, quis sit iudex, No. 1—33, 53—106, 115—135; Quaestio 184, No. 1—36, etc.

Quaestio 183. De poena apostasiae fidei, No. 34—52, 107—114; Quaestio 184, No. 37—59, etc.

Pravile împărătești

Glava 69. Pentru ceia ce îndeamnă și agiută cuiva sau 'l svătuesc spre rău, sau când va trimete pre altul să facă vre o răutate. § 1—11.

Glava 70. Ce certare vor lua, ceia ce svătuesc spre rău, să facă cineva. § 1—20.

Glava 71. Siamnele cu carile să cunoaște vinovatul, de va fi greșit după svatul și agiutorul, ce 'i va fi dat sviatnicul. § 1—5.

Glava 72. Ce certare vor lua, ceia ce agiutorec pre altul, să facă greșală § 1—12.

Glava 73. Care certare vor lua ceia, ce să vor găsi acolea de față, unde se va fi făcând vre o svadă, fiind cu arme și să va tãmpla, de să va face ucidere § 1—3.

Glava 74. Seamnele cu carile să cunoaște cel cu arme, ce s'au prilejit acolo la svadă, oare în deadins au venit acolea, au tãmplatu-s'au fără veaste. § 1—8.

Glava 75. Certarea ce vor lua ceia, ce vor agiuta vinovatului, după ce va face grașala. § 1—12.

Glava 76. Certarea ce vor lua ceia ce primesc în casele sale furi și tãlhari. § 1—8.

Glava 77. Ce certare va lua cela, ce dă putere și învățătură cuiva, să margă să facă vre o răutate cuiva § 1—27.

Glava 78. Ce certare să da celora, ce mulțămăsc vinovatului, după ce face greșală. § 1—16.

De consultoribus, auxiliatoribus et mandatoribus

Quaestio 129. Consilium et auxilium dare, quando et quot modis quis dicatur; in quo differat consilium ab auxilio, et mandato; et de forma inquisitionis contra auxilium praestantes. No. 1—22.

Quaestio 129. Consulens quando et qua poena puniatur No. 23—105.

Quaestio 129, No. 141. Quia ad probandum, quod quis esset alias facturus vel non probatur coniecturis. No. 143—154.

Quaestio 130. De auxilio praestito ante delictum No. 1—71.

Quaestio 131. Astans armatus in rixa quando, et qua poena puniri possit de ope et auxilio praestito.

Quaestio 131, No. 80 et seqq. Et in dubio an quis praesumat astitisse casu, et ignoranter, an vero scienter. No. 80—101.

Quaestio 132. De auxilio praestito post delictum, No. 1—42.

Quaestio 133. De receptantes fures et latrones No. 75—102.

Quaestio 134. Mandatum in delictis quibus verbis contrahitur No. 1—108. Quaestio 135. Mandans quando et qua poena puniatur No. 1—42.

Quaestio 135. Ratificatio in delictis an et quando mandato acquiparetur No. 43—186.

42. Aşa dar toate cele 78 de capitole sunt intitulate ca şi *quaestiones* sau capitolele din Farinaccius. Legiuitorul nostru se deosebeşte de izvorul său numai prin aceea, că din *quaestio* 146 a făcut o subsecţiune (pag. 37) iar titlul secţiunii lui Farinaccius «*de poenis temperandis*» l-a lăsat la o parte.

43. Mai observăm, că în Cartea de învăţătură se găseşte glava 40, căreia nu-i corespunde un capitol special în Farinaccius. Acea glavă, care de altmintrelea n'are decât un singur paragraf, e privitoare la bestialitate. Materia aceasta e tratată de Farinaccius în *quaestio* 148, de crimene sodomiae et illius poenae, No. 46. Din punct de vedere riguros sistematic, de sigur că trebuie să se deosebescă bestialitatea de sodomie. Deci legiuitorul moldovenesc făcând un capitol deosebit pentru această faptă rea, dă dovadă de fineţă şi discernământ juridice.

44. De altă parte însă din comparaţia vorbelor moldoveneşti cu acele latineşti reese, că graiul juridic românesc nu se închegase încă bine şi de aceea legiuitorul nostru e silit de multe ori să întrebuiţeze mai multe vorbe, pentru a arăta înţelesul unei singure vorbe tehnice latineşti.

45. Acum să dovedim, că nu numai titlurile capitolului din cele două lucrări, ci şi că întregul cuprins al paragrafelor este întocmai. Fără îndoială, că, pentru învederarea părerei noastre, nu e nevoie, ca toate cele 888 de paragrafe moldoveneşti să fie puse faţă în faţă cu acele latineşti. Aceasta o vom face, când vom publica întreaga Carte de învăţătură dimpreună cu izvoarele ei. Acî ne vom mărgini, ca unele capitole în întregime să fie puse faţă în faţă cu izvoarele lor farinacciane precum şi ca acelaş lucru să-l facem pentru unele paragrafe :

Cartea de învăţătură

Pravile împărăteşti

Glava 1. Pentru cei ce vor
suduî pre giudeţ sau pre oa-
meni domneşti.

Prosper Farinaccius

Praxis et Thoericae

De crimine laesae maiestatis.
Quaestio 112. *De offendenti-*
bus magistratum et curiae offi-
ciales, quando dicantur commit-
tere crimen laesae maiestatis et
de eius poena.

§ 1. Ceta ce va sudui, sau va ucide pe vre-un *giudeț*, sau pe vre-o *slugă a giudețului*, pre carele va fi trimes giudețul să facă vre-o slujbă, iară neștine îl va învălui și nu-l va lăsa să-și umple slujba după învățătura mai marelui său, această greșală este, ca și când ar fi suduit pre Domnie.

§ 2. Ceta ce va sudui sau va fave vre-o nevoe *oamenilor celor domnești*, face greșală cum are sudui pre Domnul său, după cum fi scris mai sus.

§ 3. Ceta ce nu să va plecă sub învățătura giudețului, face greșală cum are fi suduit pre Domnie.

§ 4. Tot omul este dator să spue giudețului, pre ceta ce nu va să asculte de dăns și de învățătura lui cum îl va giudeca.

§ 5. Cel ce să va svădui să ucigă pre vre un diregător de la vreun târg și de nu va fi apucat să facă moarte, să nu să cearte ca ceta ce suduește Domnia; iară de să va svădui să hielenească sau să ucigă pre singur Domnul acelei țări, macar de nu va fi făcut acel hi-cleșug, iară ca să să cearte ca unul de ceia ce-au suduit Domnia.

§ 6. Cel ce va sudui pe omul cel domnesc, sau într'alt chip de'l va vatama, nefiind în slujba Domnului, nu să va certa ca un suduitor de Domnie; aceasta să înțelege cum această vrajbă,

* No. 136. Decimus tertius est casus in offendente, seu occidente Principis magistratum, vel officiales, ac illis resistentibus, et non obedientibus, in quo regula sit, quod magistratum occidens non solum tenetur ut parricida, prout dixi infra in materia parricidii, sed etiam laesae maiestatis crimen committit. Text. in l. 1 ff. ad legem Juliam maiest....

No. 138... de offendentibus iudices vel locumtenentem... ubi imponitur eadem poena.

No. 142. Ut crimen laesae maiestatis, et rebellionis dicatur committi... non solum ex inobedientia Principis, sed etiam ex inobedientia officialium... dicitur rebellis magistratus non obtemperans.

No. 143... quod accusare quilibet potest contemnentem magistratum, et illi non parentem, quia talis actio est popularis.

No. 145... ex solo tractatu, seu sermone, cum aliquo habito de occidendo potestatem Bononiae (ut in exemplo proposito per Angelum in loco praecitato)... non incurritur crimen laesae maiestatis nisi quoad poenam mortis; secus si fuisset tractatum de occidendo Praetorem Reipublicae Romanae, vel principis, quia tunc ex solo tractatur... hoc crimen incurritur.

No. 150. In offendente... officiales Principis, non in odium Principis, vel ut Princeps seu civitas careat illo officiali, sed ex particulari odio, ac ex privata inimicitia. Nam is non

ce s'au apucat cu acel om domnesc, nu s'au apucat de când au fost cu slujba domnească, ce au fost mai de mult învrăjbiți, drept aceia l-au suduit; iară de se va afla cum să fie învrăjbiți de când au umblat cu slujbă domnească și atunce nu l-au putut sudui, temându-se de certare, iară după aceia l-au aflat singur fără de slujbă, dece l-au suduit, s'au l-au vatamat într'alt chip, atunce iarăși ca un suduitor de Domnie să va certa.

§ 7. De să va prileji vre un om domnesc să ămble cu slujbă și de să va lega de un drept, vrând să'l vatame, și cela nu să va da, ce'l va lovi, și i să va prileji moarte, acesta, ce s'au sprijinit viața, să nu aibă nice o certare, ce să fie un om mort.

§ 8. Cela ce va sudui sau va vatama pre vre un giudeț, însă nu pentru căce doară nu i-au plăcut cum-va giudețul lui, ce pentru vre o vrăjebă, ce au fost având ei în desine, acesta nu să va certa ca un suduitor de Domnie, ce cu adevărat mai mult să va certa pentru această sudalmă sau vatamare a giudețului de căt pre altui, ce n'are fi giudeț.

§ 9. Oamenii cei domnești încă de se vor plileji să fie zlobii, și vor face asuprale, și vor impresura saracii fără de știrea Domniei, pre unii ca aceștia cinei va sudui nu să va certa ca un suduitor de Domnie.

§ 10. Cela ce nu va asculta de învățătura giudețului, însă nu de cuvântul lui, ce când va

committit crimen laesae maiestatis. No. 152. Et ex privata inimicitia non dicitur occisus officialis, qui fuit occisus ratione officii... ut offensio sit facta... occasione officii.

No. 148. In eo qui officialem... offendit, seu occidit se defendendo. Nam is non incurrit crimen laesae maiestatis. Quaestio 125, No. 7... aggressor, si occiditur, potest dici a se ipso non autem ab insultato occisus.

No. 150. In offendente magistratum... Principis, nou in odium Principis, vel ut Princeps, seu civitas careat illo... magistratu, sed ex particulari odio, ac ex privata inimicitia. Nam is non committit crimen laesae maiestatis... No. 151... tamen, quod quamvis isto casu non committatur crimen laesae maiestatis, talis tamen offensio gravius punitur...

No. 155. Ut nec crimen laesae maiestatis, committatur per offensionem factam Praesidi, ob ipsius malos mores, et gravamina indebita subditis illata.

No. 156. Sic et officiali non obediens, non propter Principem, sed propter ipsum officialem,

măna pre o slugă, de'i va zice, acesta să nu se cearte ca un suduitor de domnie.

§ 11. Cela ce va porni tot norodul sau oraşul asupra giudeţului să'l scoată de'ntr'acel loc, de la acel scaun, sau macar de-are fi şi alt om domnesc, când va face aceasta pentru căce va fi un mădular rău şi giudeţul sau omul domnesc, nu să va certa ca un suduitor de Domnie; iară de va face aceasta pentru altă vină, ca un suduitor de Domnie să să cearte.

Glava 2. *Pentru cei ce vor sudui sau vor vătăma soli.*

§ 1. Cela ce va sudui solii, care vin de la o Domnie la alta, sau într'alt chip de'i va vătăma, den afară de certarea ce dau pravilele cele mireneşti, aceasta să să afurisească după pravila besearicei.

§ 2. Cela ce va sudui sau va vătăma pre soli, iaste ca şi furul ce fură besearica.

§ 3. Cela ce va sminti solii de pre cale viind, sau de le va lua cărţi ce adue, iaste adevărat suduitor de Domnie; mai vârtos când va face aceasta, pentru să facă ruşine Domnu-său, sau pentru să cunoască den cărţi taina acelui Domn; iară de să va face pentru să'i pască cinstea lui, sau şi înalt chip, drept altă dobândă, atunce nu să va certa, ca un suduitor de Domnie, iară cu alte certări mari de-a toama ca aceasta.

non committit crimen laesae maiestatis.

No. 157. In concitante plebem ad effectum expelendi officialem, quia tunc non est crimen laesae maiestatis... quod etiam sit crimen laesae maiestatis, nisi hoc fiat propter malos mores ipsius officialis.

Quaestio 112. *De offendentibus nuntios.*

No. 160. Decimus quartus est casus in offendente nuntios, sen ambasciadores, ut vocant, et oratores Principis, in quo regulam *constituo affirmativam*, quod scilicet et isto casu committi dicatur crimen laesae maiestatis... No. 161. Et de iure canonico violatores, seu impedientes nuntios et oratores excommunicantur.

No. 162. Ut offendentes nuntios, seu oratores, non solum committant crimen laesae maiestatis, sed etiam sacrilegium.

No. 165. Ut et crimen laesae maiestatis committere dicatur is, qui impedit nuntios... missos in strada publica, eosque literis ad Papam directis spoliat... de occidente tabellarium Principis ad effectum interceptiendi ab eo literas, et arcana Principis sciendi... hanc conclusionem veram putat, nisi iste nuntius spoliaretur non ex causa Principis, sed lucri causa. et ipsum depraedandi, et derobandi... (et) quando quis hoc facit pro conservatione sui honoris.

§ 4. Carele va sudui sau va vătămă pre soli pentru vre-oa vrajbă, ce vor fi avut ei înde-sine, iară nu pentru să facă necinste Domnului, ce i-au trimes, încă și atunce ca un suduitor de Domnie să va certa.

§ 5. Cela ce va sudui sau va vătămă pre solii cei urgisiți, cum are sudui pre Domnie așa să să cearte.

§ 6. Solul dacăși va da soliea și i vor face respunsul și i vor da cărțile, de nu va purceade, ci să va zăbovi într'acel loc, de l va sudui, sau l va vătămă cineva, acesta nu să va certa ca un suduitor de Domnie.

§ 7. Cela ce va sudui sau va vătămă pre sol, pentru ce nu va fi înblat într'acea solie cu credință și cu cinste cum se cade, nu să va certa ca un suduitor de Domnie.

§ 8. Cela ce va sudui sau va vătămă pre vre un sol și nu l va ști, că este sol, să nu să cearte ca un suduitor de Domnie.

§ 9. Cele ce va fura bani sau alt lucru de la un giudeț, ce este într'un oraș, să nu să cearte, ca un suduitor de Domnie. (cf. § 3).

Glava 3. Pentru ceia ce vor sudui pre mai mari lor, ce se zice pre boiari.

§ 1. Cela ce vor sluji la un boiarin⁴³⁾ și de l va hieleni

No. 163. *Ut proposita regula procedat etiam quod quis offendat nuntium Principis ex privata inimicitia...* No. 164. *Puto tamen, ubi in proposito distinguendum dixit, an offensio nuntii fuerit facta in damnum Principis eum mittendis, an vero alia ratione privata, ut primo casu crimen laesae maiestatis committatur, secundo autem non.*

No. 168. *Quia nuntius et orator offendi non potest, etiam quod is esse banitus.*

No. 171. *In offendente nuntium, seu oratorem, qui finita sua legatione, et ambasciata commissa, retardat discedere. Is enim non tenetur crimine laesae maiestatis.*

No. 174. *In offendente nuntium, seu oratorem, qui inhoneste, et perfide in suo officio se gessisset, praesertim contra eum, ad quem missus fuerat.*

No. 175. *Regulam procedere dummodo is, qui nuntium offendit, tempore offensionis sciret eum esse nuntium; alias secus.*

No. 167. *Et in specie quod non dicatur rebellis, sed infidelis is, qui principi furtum facit.*

Quaestio 112. *Crimen laesae maiestatis, an, et quando committatur contra Principes inferiores.*

No. 176. *Decimus quintus est casus in offendente inferiores*

⁴³⁾ Cf. infra Cap. III § 3.

întru ceva, sau 'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătăma, să să cearte ca un suduitor de Domnie.

§ 2. *Cela ce va giura cui-va să slujască cu credință*⁴⁵⁾ și mai apoi îl va sudui, face greșală, cum are sudui pre Domn.

Glava 4, § 5. Casa aceia, unde să vor face bani răi, să fie domnească; iar de să va afla, că acea casă au fost prinsă cu chirie, trebue să cerceteaze giudețul, de vreme ce domnul acei case lăcuește nu departe de-acolo, atunce casa va fi tot domnească, de vreme ce giudețul își prepune, cum să fie și el știind oare ce; iară de să va afla, că acel om cu casa locuește departe de-acolea, atunce casa nu va fi domnească.

Glava 5, § 6. *Cela ce va cheltui bani răi, și dacă'l vor prinde, de'și va pune sodăș*⁴⁶⁾ de la cine au luat acei bani, să nu aibă nici o certare.

Glava 6, § 14. *Cela ce va găsi comoara cu vrăji și cu draci, nemică să nu i se dea, ce să iea tot Domnica.*

Glava 7, § 4. *A patra să știm cum ucide unul pre altul și'l omoară, cu fie ce fel de moarte, au cu mânil'e sugrumă, sau'l nădușește, împresurându'l*

principes, ac Dominos... No. 182... *in inferiore superiorem non recognoscente*⁴⁴⁾, contra quem crimen laesae maiestatis committi.

No. 180. *Quod vasalli*⁴⁵⁾ committunt crimen laesae maiestatis contra eorum Dominum, et ante praestitum iuramentum fidelitatis, ea ratione.

Quaestio 115, No. 16. Quia domus in qua fabricatur falsa moneta publicatur, sive Dominus illius veri fuerit sciens, sive etiam se ignorantem praetendat, dummodo ipsi domui proximus fuerit, quia tunc praesumitur scientia; secus si longe ab ea habitaverit, quia tunc praesumitur ignorantia.

Quaestio 115, No. 145. Quando quis docet a quo habuit falsam monetam. Nam tunc expendo, et retinendo eam nulla poena punitur (cf. No. 148).

Quaestio 104, No. 18. Quaero... ad quem spectet thesaurus magica arte inventus? Responde quod spectat ad Principem, et non ad inventorem in quocunque loco inveniatur.

Quaestio 119, No. 9... et quocunque modo quis hominem, vita privat, sive manibus, puta strangulando, vel suffocando... sive etiam non manibus, sed

⁴⁴⁾ Cf. infra Cap. III § 3.

⁴⁵⁾ Cf. infra Cap. III § 3.

⁴⁶⁾ Cf. infra Cap. III § 4.

cu ceva, până creapă, cum să prilejeaște și acestor cuconi micșori, cându'i nădușesc într'așternut, celea ce'i apleacă, sau cându'l va stropsi cu picioarele, sau 'l va ucide cu pumnii ponciș în inimă, până 'l va omorâ, sau îl va bate cu capul de părete până'l va omorâ...

Glava 8, § 4. Cela ce va ucide prunc micșor, să va certa mai cu rea moarte, de cât cela ce are a fi ucis bărbat deplin.

Glava 8 § 16. Căruia i să va tãmpla de să'și ucigă pre tată-său, în zilele cele vechi întâi îl bătea cu vine de bou verzi foarte tare și atunce viu îl bagă într'un sac și într'acel sac bagă și un dulău, și un cocoș, și o năpărcă, și o moimă și deacia'l arunca în mare cu toate cu acestea, de vrea fi aproape marea; iară de nu, îl lepăda, unde știea niște heri sălbateci.

§ 17. Iară acum lasă pre voia giudețului, îi dă moarte mai cumplită de cât altora, cum s'are zice întâi i tae mâna, ceea ce aŭ ucis, într'acel loc unde au ucis pre tată-său și deacia'l leagă de coadele cailor și'l duc trăgând pe ulițe până la locul de pierzare și întâi îi tae capul, deacia'l tae platovițe sau și într'alt chip, după cumu'i va părea giudețului; iară nice într'un chip nu să cade să'l îngroape în pământ.

Glava 9 § 15. Cela ce și va trimite pre fiu-său cel bolnav la *șpităli*⁴⁷⁾, acela și va piarde

toto corpore suffocando prout contingit parentibus, nutricibus, seu aliis, infantes in lecto suffocantibus... sive praecipitando... sive pede, aut calce, aut etiam capite percutiendo, sive pugno... sive telo...

Quaestio 119, No. 22... magis punitur occidens infantem, quam natu maiorem.

Quaestio 120. No. 6. Poena parricidii antiquis legibus diversimo de statuta reperitur... No. 7... parricidii poena... haec instituta sit, ut parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culeo insuatur cum cane, et gallo gallinaceo, et vipera, et simia, deinde in mare profundum culeus iactetur, hoc ita si mare proximum ist, alioquin bestiis subiiciatur.

No. 12. Hodie... successit poena ultimi supplicii... cum aliquo alio genere poenae arbitrio indicis..., parricidae ad caudam equi aut ad quodvis vehiculorum genus effixi, cratigue; vimineae insidentes, decorose ad supplicii locum pertrahuntur, ubi decollantur..., parricidas, vel capite simpliciter puniri, vel in quattuor dissecari partes... No. 14. Bene verum est, quod parricida carere etiam debet sepultura.

Quaestio 120, No. 164. In patre, qui filium exposuit in hospitali, cum tunc per talem

⁴⁷⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

puterea cea părintască, ce au asupra fiilor; acesta fiu de s'are prileji să ucigă pre tată-său, nu s'are certa, ca cela ce și ucide pre tată-său, ce s'are certa ca un ucigător, ce face ucidere grabnică.

§ 16. Așa într'acest chip să pață și fiul acela, ce va trimete pe tată-său în șpitali.

Glava 10 § 19. Cela ce nu și va face voea rea după moartea celui otrăvit, ce și va părea, că iaste vesel, face prepus, cum să'l fie el otrăvit.

Glava 11 § 17. Cela ce cunoaște, că iaste dator să pască cînstea altuia⁴⁸⁾, să cade să fugă dinainte'i, cându'l va vedea, că vine suduind, pentru să lipsească de pricina uciderii.

Glava 12 § 5. Poate fie cine să ucigă fără certare pre cela, ce să gătează⁴⁹⁾ să'l fure, ce să zice văzându'l, că pune scara să să sue, sau sapă pre sub casă, sau sparge pareatele.

§ 18. Măcar, că are fie cine voe să agiutorească pre cel asuprit, și unde va vedea, că stau cu războiu asupra lui, să'i scoață capul și să-l mântuească de moarte, iară acest lucru nu iaste nemărui dat cu vre o silă, cum să fie datoriu să facă acest ajutor...

expositionem amittat ius patriae potertatis... Ideirco si postea contingat, quod ipse filius maior factus, patrem occidat, non dicitur committere paricidium...

No. 165... ut idem fit in filio ponente partem infirmum in hospitale...

Quaestio 122, No. 82. Octavum inditium oritur contra inquisitium de venenum, qui (existens consanguineus, vel etiam amicus mortui), de eius morte non condoluit, vel et multo magis si laetus stetit, et ridens.

Quaestio 125, No. 137. In omnibus personis, quibus debetur reverentia et obedientia adversus quas non est prorsus impunitus, quando insultatus poterat fugiendo se salvare, cum et tunc nulla fugientibus ex fuga resultat verecundia.

Quaestio 125, No. 195. Ut furem occidere liceat non solum postquam furatus est, sed etiam ante furtum, dum se ad furandum praeparat... ubi ponit exemplum in fure invento frangere hostium, vel apponere scallas ad fenestras causa furandi.

No. 300. Ut licet quis etiam pro defensione alterius possit illum defendendo, aggressorem occidere, non tamen cogitur haec facere, nec de iure tenetur...

⁴⁸⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

⁴⁹⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

§ 19. Feciorul iaste datoriu să agiote tătăne-său, când va vedea, că stau cu război asupra lui, să'l izbăvească de moarte.

§ 20. *Slujitorul*⁵⁰⁾ iaste dator să agiute căpitanului său.

§ 21. Robul cel cumpărat iaste dator să agiute domnu-său.

§ 22. Nămitul stăpănu-său.

§ 23. Muiarea bărbatului său.

§ 24. Cei de loc giudețului său.

Glava 14 § 7. Când va zice vraciu, că iaste rana de moarte sau nu de moarte, îl vom crede, mai vartos când să va află, că vraciu iaste dascăl, cum le zice acestora doftori, atunce să creade și mai bine, de cât ar fi altul mai prost bărbieariu sau *descă-nătoriu*⁵¹⁾.

Glava 15 § 6. Cela ce va lua două mueri și amândouă giupănese, să să certe, după cum va fi voia giudețului, ce voia giudețului atât să tinde, cătu'i va lua și viața.

Glava 16, § 9. Încă și cându' și va râde bărbatul de muiare-și, de va trage și va săruta înaintea ei fieșce mueri slujnice, sau alte mueri proaste, atunce încă va dobândi muiarea tot cum serie și mai sus, și încă de va vrea, poate să se și despartă de dânsa.

No. 307. In filio qui tenetur patrem defendere.

No. 317... in subdito, seu vasallo, qui tenetur suum Dominum defendere...

No. 310. In servo, qui tenetur dominum defendere...

No. 312... in famulo, seu servitore salariato, et non existente in potestate domini, quod teneatur ipsum defendere.

No. 313. In uxore, quae etiam tenetur defendere maritum.

No. 315... cives et oppidani tenentur defendere suum officialem insultatum, seu alias vim patientem.

Quaestio 127, No. 102. Regula sit, quod medicorum relationi, et iudicio statur super mortalitate vulneris, et an vulneratus obierit ex vulnere illato. No. 107. Bene verum est, quod peritis et chirurgis doctoratis semper magis credendum esset, quam non doctoratis, barbitonsoribus, seu chirurgis.

Quaestio 140, No. 28. Multo magis in viro ignobili, qui duas nobiles uxores duxit, hoc enim casu arbitrariam poenam posse extendi usque ad mortem inclusive.

Quaestio 142, No. 38... quia vir non solum propter adulterium debet dotem restituere uxori, ac etiam donationes propter nuptias, sed etiam si in spretum dictae uxoris, et ipsa inspiciente mulieribus conversationem habeat.

⁵⁰⁾ Cf. infra Cap. III § 3.

⁵¹⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

Glava 20, § 3. Cea ce-și va despărți muierea pentru căce iaste eretică, nu poate să oprească zeastrele...

Glava 21, § 8. Nu numai pentru vrăjmășia și răutatea, ce are bărbatul asupra muerii-și de a o ucide, se va despărți, ce și pentru *cuvinte*, ce va grăi bărbatul *sprânțare*⁵²⁾ și o va îngrozi în tot chipul, că o va ucide de tot, pentru aceasta încă să vor despărți, încă mai vrătos de când o are bate, și ales când va fi om ca acela, să-i fie deapurare dragă svada.

§ 10. De n'are avea bărbatul altă nice o vină, ce numai aceasta vrăjmășia, când 'i *jestoc*⁵³⁾ și iuti la mânia, agiunge atâta să să despartă acea casă, pentru că ce să zice, cel rău, cea ce iaste odată rău, deapurarea va fi tot rău.

Glava 22, § 3. Boacetele muerii și țipetele, ce să aud den casă, nu vor putea arăta vrăjmășia bărbatului; marturi trebuesc la lucru ca acesta, pentru să cunoască tot adevărul.

Să trecem la capitolul: „*Cum și când poate bărbatul să-și bată muierea și în ce chip.*”—Mărturisim, că, atunci când am ajuns la aceste rândueli, am fost cuprinși de o «dreaptă jale și de la inimă durere», căci ne întrebăm: Care să fi fost pri-

Quaestio 143, No. 106. Ut quando fit separatio tori propter haeresim uxoris illius dotem non lucretur maritus.

Quaestio 143, No. 140. Ut tori separatio concedatur inter coniuges non solum propter praeteritam saevitiam, sed etiam propter timorem futurae sevitioe... No. 142... et etiam... quando probatur, quod ipse vir minatus fuit in ipsam uxorem... de minis de occidendo... de viro comminante mortem mulieri cum pugione... et praesertium in minis prolatis ab homine scandaloso, saevo et consulto verberare.

No. 147. Ut unus actus saevitiae sufficiat, eo euim ipso quod comprobatur maritum semel insaevisse in uxorem, praesumendum est, quod, in futurum periculum sit, ut pari modo insaeviat...

Quaestio, 143, No. 169. Ut viri saevitia seu verberatio uxoris non censeatur probata ex eo, quod audiatur mulier in domo clamans, plorans et auxilium vicinorum invocans. No. 171. Ut pariter oculi lividi, et tumefactio vultus non probent verserotionem... No. 173 ut testes singulares probent saevitiam.

⁵²⁾ Cf. infra Cap. III §. 5.

⁵³⁾ Cf. infra Cap. III §. 5.

cina, că vechiul nostru legiutor, nu numai că a consfințit bătaia soției, dar a și regulamentat-o? Oare să fi fost Moldovenii de odinioară atât de sălbateci? — Dar bucuria noastră n'a fost mică, văzând, că și aceste rândueli au fost luate tot din apusul Europei! Legiutorul nostru nu făcuse altceva, de cât să ne pună și pe noi în rând cu lumea! Se putea să rămânem mai pe jos de cât cei din apus, mai ales când era vorba, să ne însușim deprinderile lor cele rele, etc. ? !

Glava 23, § 5. Muierea poate să se despartă de bărbatul său singură cu puterea ei, când o va bate des și fără de vină, și dacă să vor despărți, să cade să o hrănească bărbatul și să o îmbrace, cum să cade.

§ 7. Bărbatul poate să'și bată muierea cu măsură pentru vina ei, măcar de-are avea și zapis să nu o bată.

Glava 24. § 5. Când să va împărți muierea de bărbatu'și pentru frica vrăjmașiei lui, cade-să giudețului să întărească acest lucru nu numai cu zapis, sau cu chizăș, ce încă trebuie să o pue la un loc ca acela cu credință, să șază acolo cu cheltuala bărbatului, până să va alege, ce cum va fi.

Glava 25. § 4. Cea ce'și va goni muierea den casă fără de vină, acela să va certa după voia giudețului, și'i va da toate

Quaestio 143, No. 189. Ut mulier propter saevitiam et atrocem verberationem possit a viro propria autoritate aufugere et divertere... No. 190. Ut uxori... teneatur ipse vir alimenta praestare extra domum suam.

No. 196. Et isto casu viro levis verberatio est permissa etiam, quod praestiterit cautionem de non offendendo uxorem... No. 197... nec vir possit uxorem moderate verberare, nisi cum causa, et ea quidem magna...

Quaestio 143, No. 218. Quod quando uxor, propter mala tractamenta sibi facta a viro, aut ex alia causa timens eius saevitiam, et ab eo offendendi, petit tori separationem, et tunc ne offendatur ab ipso viro, non solum iudex providet de cautione de non offendendo, sed etiam debet poni in loco tuto, ut puta in domo alicuius honestae mulieris, in quo vir vel eius parentis eidem uxori nulla possint violentiam inferre, usque ad decisionem causae.

Quaestio 143, No. 236. Ut vir, sic propria autoritate, et sine causa uxorem expellendo puniatur... et quod restituit do-

zeastrele și ce va fi dobânda zeastrelor.

Glava 26. § 4. Când nu va vrea muiarea să înble după bărbat, ce va umbla cu *șuveale*⁵⁴), ună altă va găsi, să să poată mântui, zicând, că nu iaste *obiceaiul* să înble muiarele după bărbați, nu 'i să vor prinde aceste *șuveale*, ce numai ce 'i caută să meargă după bărbat.

Glava 28. § 13. Cela ce va fi cucon micșor, sau fetișoară și de vor hotri cuiva, nu vor putea rămâne de certare nice aceștia, numai ce să vor certa mai puțin, de cum are fi mari.

Glava 32. § 2. Certarea răpitorilor iaste numai moartea.

§ 16. Ori care muiare va răpi pre vre un bărbat pentru demerdăciunea ei, ca un răpitor se va certa, și aceasta de vreme ce nu iaste la giudeț alta nemică, fără tot o certare celuiace răpește, fie bărbat, fie fămeae.

Cât de primejdios era pe atunci, ca o femee să fie *răpitoare!*

§ 17. Muiarea ce va răpi pre altă muiare pentru zburdăciunea trupului, ca un răpitor să va certa.

Glava 34, § 2. Călugărița ce să va răpi de la mănăstire, o vor pune de va locui la altă mănăstire și acoale să o socotească foarte cu pază mare.

Glava 36. § 2. Cela ce va face silă a muiare văduoa, să va

tem cum fructibus et amittat luerum dotis.

Quaestio 143, No. 157... quod scilicet uxore tenetur sequi virum suum quocunque vadeat... No. 266. Quia consuetudo, quod uxor non sequatur virum suum quocunque vadat, non valet.

Quaestio 144, No. 31. Ut minor aetas non excusset in crimine lenocinii... No. 32... minor aetas... bene sufficiat ad minuendum poenam.

Quaestio 145, No. 7. Regula sit... quod raptore mortis poena officiantur.

No. 38. Ut poena raptus locum habeat, quando mulier libidinis causa rapit aliquem virum... quod non est adhibenda distinctio sexus, quando tam in masculo quam in femina adest eadem ratio.

No. 43. In muliere rapiente aliam mulierem libidinis causa... haec eadem poena.

Quaestio 145, No. 219. Ut rapta monialis in aliud monasterium ubi arctius custodiatur detrudatur.

Quaestio 147, No. 10... quia stuprum committitur non solum

⁵⁴) Cf. infra, Cap. III, § 5.

certa cu bani după destoinicia
acelui obraz.

Glava 35, § 11. Cela ce va
săruta călugăriță, să va certa,
după cum va vrea giudețul, iară
nu cu moarte.

Glava 37, § 11. Zeastrele să
cade să le dea siluitorul featei
la vremea, când să va mărita,
iară nu'i înainte.

Glava 38, § 5. Mărturiile den
casa featei nu vor putea arăta
cum s'au făcut silă featei, ce
vor da numai prepus.

Glava 39, § 20. Cela ce va
săruta copil cu răvne, să să
cearte după voia giudețului.

Glava 41, § 6. Mai cu milă
să va certa muiarea, de cât băr-
batul la păcatul sângelui ames-
tecat, de vreme ce iaste mai
proastă și mai lesne spre cădere
de cât bărbatul.

Glava 42, § 4. Mestecătorul
de sânge nu va putea la moartea
lui să și dea averea lui ori cui
va vrea, macar și cu zapis, că
nu va fi lucrul stătătoriu, că de
să va arăta după moarte cum
să fie fost mestecătoriu de sânge
să vor strica acele tocmeale toate
și avuția lui toată să va lua
pre sama Domniei.

§ 19. Svrășitul pravilelor îm-
părăteși pentru toate păcatele
și greșealele ceale trupești și
pentru toate certările lor⁵⁵⁾.

in virginem, sed etiam in vi-
duam... No. 13... quod puniatur
poena pecuniaria arbitrio indi-
cis iusta qualitatem facti et con-
ditionem personarum.

Quaestio 146, No. 33... in os-
culante monialem, qui si aliud
non fecerit, non poena mortis,
sed extraordinarie arbitrio iu-
dicis puniendus est.

Quaestio 147, No. 123. Quia
dos a stupratore puellae sto-
pratae constituenda dari debet
non tempore stupri, sed quando
nubet.

Quaestio 147, No. 132... quod
stuprum non probatur per testes
domesticos, qui propterea non
faciunt nisi inditium.

Quaestio 148, No. 63... deo-
sculantem puerum libidinis ca-
usa, poena arbitraria punien-
dum esse.

Quaestio 149, No. 28. Veritas,
est quod feminae tanquam ma-
gis fragiles quam masculi in
hoc incestus crimine, sunt sem-
per mitius puniendae.

Quaestio 149, No. 133... ut
incestas nuptias contrahens tes-
tari non possit, et si testamentum
fecerit, non valebit, si post eius
mortem fuerit probatus incestus,
eum dominio rerum suarum ipso
iure privetur, prout dixi pro-
xime. (Cf. No. 130... bona com-
mittentis incestum fisco appli-
centur).

Quaestio 149, in fine pag.
232: Absoluta haec quaestio (id
est: de delictis carnis) ad laudem
Dei die 20 Apr. 1608, anno
aetatis meae LXIV. Finis.

⁵⁵⁾ Cf. infra Cap. III §. 4.

Glava 43 § 11. De va zice neștine altuia „*tu ai barbă mare*“ iaste cuvânt, ce să prinde și drept sudalmă și nu drept sudalmă, pentru că aceastea cuvinte, să cheamă ca niște isvoade și giudețul mai bine creade, cum să fie fără de sudalmă, drept aceia nu se va certa atunci, acela ce au zis acele cuvinte.

Glava 44, §. 3. Cuvântul cel de sudalmă mai rău întărită pre om, de cât cădul-ai bate cu un toiag.

Glava 45 § 3. Cela ce va zice cuiva, că'i afurisit sau *copil*⁵⁶⁾ neștiind, că cel afurisit l-au ertat și l-au făcut cu adevărat fecior după lege, nu să va certa ca un suduitor.

Glava 46 § 14. Poate călugărul să iarte pre cela, ce l-au suduit pre dăns; iară nu poate să iarte pre cela ce au suduit pre egumenul și pre mănăstirea lui.

Glava 47 § 4. Cela ce va zice altuia, să mă erți, că minți. să va certa și nu va putea scapa cu acest cuvânt, căce va fi zis, să mă erți.

Glava 48 § 5. Când să va prileji cel suduit și cu cela ce l-au suduit să dea mâna amândoi și să să sărute unul pe altul cum'i la Paști când fac Hristos vâserăse, aceasta nu să

Quaestio 105, No. 111 . . . quando quis in alterum convitium infert sine dolo, et sine animo iniuriadi, . . . tunc poena iniuriarum non habet locum. No. 120. Sic, et dicere alicui „*tu defers magnam barbam*“, potest trahi in iniuriam, et etiam in non iniuriam; ideo in dubio sine malo animo talia verba prolata censentur.

Quaestio 105, No. 182. . Ali quando dici soleat, quod plus turbent verba, quam verbera.

Quaestio 105, No. 222... non teneri actione iniuriarum illum qui alteri dixerat, quod erat *bastardus*, vel excommunicatus, cum talis re vera erat, quamvis absolutus, vel legitimatus, si absolutionem, aut legitimatorem ignorabat.

Quaestio 105, No. 296.. quod monaci non possunt remittere iniurias quoad actionem natam monasterio; secus autem quoad suam personam.

Quaestio 105 No. 310.. quod qui alteri aliquid asserenti, vel neganti, quod in se non contineat, dicit *tu mentiris*, iniuriam infert... No. 311 quod mentita infert iniuriam, etiam quod sit dato, cum protestatione solvo s. honore mentiti.

Quaestio 105, No. 360, est coniectura seu potius vera probatio remissae iniuriae illa quae ex tactu manum inducitur... No. 361... quando iniurians et iniuriatus se invicem deosecu-

⁵⁶⁾ Cf. infra Cap. III §. 4.

va chema, că s'au în păcat, alegând de vor face aceasta într'altă vreamă.

Glava 49, § 8. Nu poate fi ce giudeț să cearte cum va fi voia lui și cumu'i va părea lui, pre cela ce va sudui pre Domnul țarei, ce să cade, să scrie carte, să'i dea știre Domnului, cum și în ce chip l-au suduit și cumu'i va da respuns și învățătură, așa într'acela chip să'l cearte și să'l pedepsească.

Glava 50, § 6. Cela ce va scrie virșuri sau va scoate cântece întru ocara cuiva, acesta să va certa ca și acela ce va scrie sudalme și ocări cum scrie mai sus, împreună și cu cela ce le va cânta acelea cântece, sau alte ca aciastea, toți cu o certare se vor certa.

Glava 51, § 8. Cela ce'i învățat a face răutăți, acesta toate greșialele, ce face, sămt cu înșelăciune.

Glava 52, § 1. A dooa prină cãria îndeamnă pre giudeț să mai micșureaze certarea celui vinovat iaste mânia și să va da, de vreme ce și pravila dă învățătură, cum greșala, ce să va face cu mânia, să se cearte mai ușor.

Glava 53, § 17. Cei nu de vrastă și la furtișag mai puțin

lantur... No. 362. Haec autem coniectura seu probatio non procedit in osculo pacis dato in ecclesia, quod non potest salva honestate refutari.

Quaestio 105, No. 416... Maledicens Papae, seu Imperatori poena arbitraria puniendus sit No. 419... ut nullo casu praedicto iudex ex se ipso possit imputatos de hoc crimene absolvere, vel condemnare; sed eos ad Principem remittit, quia postea rescribet an absolvendi vel condemnandi sint... No. 420... iudicem non debere Principi rescribere nisi in casu, in quo quis ipsi Principi iniuriose, et malo animo maledicit.

Quaestio 105, No. 441... quod author et compositor libelli famosi... punitur... diversis poenis... No. 442. Regulam procedere non solum in authore ipsius libelli famosi... sed etiam... No. 467 in componente carmina, epigrammata, vel ut allii dicunt cantationes, aut quid simile... in detractionem famae alicuius... No. 468... sed etiam in eas cantare.

Quaestio 89, No. 75. Hinc dolum praesumit in eo, qui est solitus dolum committere et delinquere, facit regula semel malus.

Quaestio 91, No. 1. Tertia causa minuendi poenam, est irracundia. Regula iuris enim est, quod delictum ira commissum, mitius punitur, prout est text. in l. 2 ibid. seu calorem, etc. C. de abolitionibus. 9, 42.

Quaestio 92. No. 123. Sicut nec etiam in totum excusentur

să vor certa, deare fura și den lontru den besearică.

Glava 54, § 2. Omul bat deare greși tocma și spre chipul Domnului țărâi, iarăși tot se va certa mai puțin.

Glava 55, § 2. Nebunul și cel denafară de minte, de să va înțelepți cândva, nu să va certa pentru greșalele, ce au făcut la nebulnia lui.

Glava 56, § 3. Giudețul giudecă câte o dată și în potrița pravilei pentru acest obicei al locului și de multe ori face cumu'i voia lui.

Glava 57, § 11. Când să va uicide neștine de mulți și giudețul nu va ști, carele dentr'acei mulți l-au ucis, atunce toți se vor certa cu bani, sau'i vor scoate den moșie sau la ocnă.

Glava 58, § 4. Rugămintea Domnilor iaste ca și cum are *îngrozi*⁵⁷⁾ pre neștine.

Glava 59, § 1. A noua principină, pentru carea să îndeamnă giudețul să mai micșureaze certarea celui vinovat, de cum ceartă pravilele, iaste neputința și slăbiciunea firei, pentru care mai puțin să vor certa muia-rile, de cât bărbații la greșalele ce vor face.

pubertati proximi... in specie in erimene furti. No. 126 Quod et idem in furto commisso in Ecclesia.

Quaestio 92, No. 6... ebrius mitius puniri, etiam quod delinquat in Principem.

Quaestio 94, No. 4. Etiam quod furiosus redierit ad sanam mentem. Nam adhuc puniri non potest de delicto commisso tempore furoris.

Quaestio 95, No. 9. Quia consuetudo excusat etiam iudicem iudicantem contra legem.

Quaestio 96, No. 56. Ut in homicidio a pluribus commisso, si vulnerans seu occidens sit incertus... No. 57... propter delinquentis incertitudinem non ordinariam, sed extraordinariam tantum poena imponi posse. Talis utique poena non corporalis, sed pecuniaria tantum erit... No. 58 Sed nec etiam erit inconveniens in occurenti casu imponere poenam exilii... posse etiam ad tiremes fieri condemnationem.

Questio 97, No. 20... Principum enim praeces *mandato* equiparantur.

Quaestio 98, No. 1. Decima causa minuendi poenam erit ea, quae sexus fragilitatem respicit. Regula enim est, mulieres non sic graviter puniendas, quam mares, ac in poenis infligendis sexus rationem habendam.

⁵⁷⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

Glava 60, § 2. Acest feal de oameni dormind în somn de vor bate, sau vor uide pre cineva, nu să vor certa după pravilă, ce după voia giudețului, de vreme ce și somnul să asămăna cu moartea, iară denafară de aceasta să cade să aibă giudețul milă de greșalele ce sămt den fire.

Glava 61, § 1. A unsprăzeacea pricină ce mai înmicșurează giudețul certarea celui vinovat, iaste dragostea; de vreme ce dragostea să asămăna cu beția, așijderea și cu nebunia și mai vrătos iaste și mai rea chinuire de cât acealea de cât toate, drept aceia s'au făcut această pravilă.

Glava 62, § 6. La greșalele ce învață pravila furci, cumu'i hainia și viclesugul, când hiclenește pre Domnu-său, să va spânzura și boiarinul ca și cel mai prost, iară *furcile boiarinului să fac mai înalte de cât a celui mai mic*⁵⁸⁾.

Glava 63 § 2. Când va fi făcut neștine un bine mare locului acelui unde locuiaște, care bine să să pomenească deapurare, după aceia de să va prileji să facă vr'o greșală, atunce giudețul pentru acel bine, ce să pomenească, va certa'l mai puțin de cum se cade; alegând când va fi acel bine, ce au făcut locului lucru puțin, iară greșala lui va fi mare, atunce acel

Quaestio 98, No. 63. Regula igitur sit, quod si dormiens aliquem occidat, aut aliquo alio modo delinquat non punitur... No. 64. Rationes huius regulae... quia dormiens mortuo aequiparatur... altera quia naturali vitio parcendum est.

Quaestio 98, No. 77. Decima tertia causa mitigandi pœnam est amor. Amor enim ebrietati aequiparatur... No. 78. Sic etiam et amorem furori aequiparari... No. 79. Amorisque impetum et turbationem omnibus aliis vehementiorem esse..., nihil ardore amoris vehementius est...

Quaestio 98, No. 115. Ut eadem regula non procedat in crimine proditiōnis, in quo nobiles proditores, non mitius puniri, quam ignobiles, et si crimen capitale sit, quod furca suspendatur... quod *in regno Franciæ*⁵⁸⁾ in crimine proditiōnis, et ruptae fidei Magnates et nobiles in altioribus furcibus suspenduntur.

Quaestio 98, No. 140. Regula sit, quod delinquenti potest etiam iudex poenam remittere, et minuere propter merita, et beneficia in Rempublicam collata... No. 142... nisi adeo gravissimum crimen quis in Rempublicam commisisset, ut non magis celesti facinoris qualitas iudicem ad illud vindicandum cogeret quam sau ipsius merita ad poenam minuendam suaderent.

⁵⁸⁾ Cf. supra pag. 8, rândul 32 și infra nota 75.

bine, ce-au făcut, nu-i va fi drept nemică.

Glava 64 § 2. Jidovul de va face o greșală și după aceea va veni spre credință creștinească și se va boteza sau nu se va certa nice cum, sau se va certa mai puțin pentru aceea greșală, de cum învață pravila, și acest lucru stă cu totul în voia giudețului să'l cearte, sau să nu'l cearte ver mult ver puțin.

Glava 65 § 1. Giudețul se îndemână a mai micșora certarea celui vinovat de cum spune pravila, când cel vinovat iaste surd sau mut, de vreamă ce unul de acestia iaste ca și un prune micșor și ca unul de cei fără minte nebun.

Glava 66, § 7. *Înma*⁵⁹⁾ deși va da feciorul sau fata la giudeț ca pre niște vinovați, mai puțin va certa'i giudețul, iară nu'i va slobozi de tot.

Glava 69, § 6. Încă mai iaste un lucru între svătuitoriu și între trimițătoriu, pentru ce cela ce svătuește nu rămâne dator celuia ce l-au svătuit, iară cela ce trimete pre altul să facă greșală, rămâne dator lui, ce să zice celuia ce'l trimete. § 7. Mai mare lucru iaste să trimeti pre cineva să facă greșală, de cât să'l svătuești să facă.

Glava 70, § 6. Când va zice neștine altuia, ce va vrea să ucigă pe cineva, *de ver vrea să'l ucizi, ucide'l*, acesta nu să

Quaestio 98, No. 145... Iudaeus effectus Christianus minime puniri possit de delictis ante baptismum commissis. No. 147 quod favore Iudaei melius et magis pium est, ut Iudaeo facto Cristiano remittatur poena debita pro delicto commisso antequam esset Christianus... sitamen ita iudici visum fuerit, et ita in arbitrio iudicis esse hanc mitiorem et aequiorem opinionem.

Quaestio 98, N. 159. Decima septima causa mittigandi poena est quando reus fuerit mutus et surdus, is enim si delinquerit cum non habeat sensum, et intellectum, et propterea infanti et furioso aequiparetur.

No. 164 ... mitiorem iudicis arbitrio imponendam esse poenam No. 170 in *matre* praesentante curiae filium delinquentem.

Quaestio 129, No. 11. Et rursus mandatum differt a consilio, quia mandans obligatur mandando, consulens vero non obligatur consulendo, et sic mandatum durius et efficacius obligatur, quam consilium, et plus delinquit mandans quam consulens.

Quaestio 129, No. 31. Sed nunquid censeatur datum consilium isto casu, si... dixit, *se lo vuoi ammazzare amazzolo...*

⁵⁹⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

chiamă svătuitor rău, nice să va certa, de vreme ce nu i-auzis ucide'l, ce i-au zis, *de ver vrea să'l ucizi ucide'l*; iată că nu'l îndeamnă, ce'l lasă în voia sa.

§ 17. Cela ce va svătui pre altul să să învrăjbaseă cu cineva și aceala să va îndemna dentru sine și va merge să'l ucigă, atuce sviatincul nu să va certa ca un ucigătoriu, ce să va certa după cum va fi voia giudețului.

Glava 71, § 3, Al treile sămn iaste cum l-are fi ucis și fără de svatul nescui, când va fi *gătând*⁶⁰⁾ arme mainte de svătuuit.

Glava 72, § 12. Stăpănul și tatăl și Domnul și vlădicul sănt datori în tot chipul să nevoiască să smintească fie ce greșală să nu să cumva facă vre unii de cei mai mici, cumu'i feciorul, sau *sluga*⁶¹⁾ sau călugărul; așijderea iară și călugărul și *sluga*⁶¹⁾ și feciorul și *nămitul*⁶¹⁾ sănt datori, când vor înțelege, că va să să facă vre o greșală și vre o răutate asupra vlădicului, sau Domnului, sau asupra tatălui, sau a stăpănului, să spue să să smintească să nu să facă, sau să'l smintească și ei singuri, ori în ce chip vor putea, să nevoiască pentru să nu facă, fieș cine după voia sa și când va ști vr'unul de aceștia, ce am

quod praedicta verba *se lo vuoi ammazare amozzalo*, cum sint conditionabiter prolata, et posita in liberam voluntatem delinquentis, nullum producent consilium, seu persuasionem.

Quaestio 129, No. 97. Ut consulens, seu inflammans, vel incitans aliquem non ad occidendum, sed ad habendum odium, quem postea incitatus, seu inflammatus occiderit, non eadem poena, qua ipse occidens, sed mitiori puniendus est.

Quaestio 129, No. 147. Tertia est coniectura, quando delinquens praeparavit se ad delinquendum, utputa in homicida, qui praeparavit arma ad occidendum, tunc enim praesumitur, quod is etiam sine consilio esset facturus.

Quaestio 130, No. 67. Quando dominus, Pater, Baro, sen Princeps sciens, seu videns delictum committendum a suo servo, filio, vel *subdito*, tenetur in quantum potest illi obviare, prohibendo, relevando, aut alias invasum defendendo vel quoquomodo delictum impediendo, et e contra *servus*, filius et *vasalus* sciens delictum committendum in personam sui domini, patris, vel Principis tenetur relevando, aut alias obviando, et defendendo illud impedire... No. 68. In Praelato, qui tenetur defendere suos subditos, et e contra eorum delictis obviare, et non obviando dicitur esse in crassa negligentia et punitur... No. 71 quia

⁶⁰⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

⁶¹⁾ Cf. infra Cap. III § 3.

zis mai sus, că va să să facă vre o greșală și de nu va spune să va certa după voia giudețului.

Glava 73, § 2. Ceala ce să va găsi la un loc de față cu arme, unde să va tâmpla ucide, să va certa ca și ucigătorul, sau de va fi mârș cu ucigătorul după ucidere, de'i va fi fost soție până la locașul lui, macar de n'are fi făcut alta nemică, căce au fost acolo de față.

Glava 74, § 6. Ceala ce să va prileji la vre o ucidere și va fi cu arme și va nevoi să'i împărță, și să'i facă să să înpace, și dacă nu va putea, nu să va certa nice cum.

Glava 75. § 11. Ceala ce să va giurni celui vinovat, după ce va face greșala să'i agiute la ceva, și de'i va da agiutor, să va certa tocma ca și cel vinovat.

Glava 76, § 3. Ceala ce va primi în casa sa tâlhari de drum, ca pre un tâlhar să'l cearte, cu moartea.

Glava 77, § 24. De va slobozi giudețul pri cel vinovat, ce-au făcut greșală, nu să va chema drept aceasta slobod și ceala ce'l au trimes să facă greșală; așijdere de va slobozi pre ceala ce l-au trimes nu să

quando negligentia in non revelando delictum, et illi non obviando quis punitur, tunc talis poena non est ea, qua punitur principalis delinquens, sed mitiori arbitrio iudicis iuxta facti et personarum qualitatem.

Quaestio 131, No. 74. Ut multo magis astans armatus in homicidio puniri posset eadem poena qua punitur ipse homicida, quando post homicidium commissum associat ipsum occisorem, eique auxilium praestat ad evadendum.

Quaestio 131. No. 97. Ut astans armatus non teneatur, nec puniatur, quando fuit praesens homicidio, et se in rixa interposuit animo dividendi.

Quaestio 132, No. 29. In praestante opem, et auxilium delicto, praecedente tractatu, et promissione de sic auxiliando post perfectum delictum is enim non mitiori poena, sed eadem poena, qua principalis delinquens puniri debet puniendus videtur.

Quaestio 133, No. 77. Et multo magis in receptante latrones, qui punitur eadem poena qua punitur latro... No. 79 in fine... propterea quod recipiens malandrinos poena mortis punitur.

Quaestio 135, No. 33. Et hinc inferri potest quod absolutoria lata ad favorem mandantarii, non prodest mandanti, et e contra, ad ea, quae in simili de sententia lata contra principalem delinquentem, seu

va chema slobod și ceala ce au făcut greșala.

Glava 78, § 6. Ceala ce să va prinde chezăș dinaintea giudețului pentru cel vinovat, nu să chiamă cumu'i mulțumește.

§ 14. Ceala ce va zice, pasă de ucide pre Ioan și prespre un *cescuț*⁶²⁾ să'i zică, pasă de bate pre Ioan, atunce de'l va ucide pre Ioan amândoi ca niște ucigători să vor certa.

§ 15. Ceala ce dă învățătură cuiva să facă vreo gresală și va trece vreame multă și după aceea o va face, atunce amândoi să vor certa într'un chip ucigători, macar câtă vreme are fi trecut.

Slava săvrășiteli-bu, davșemu ipozaceala Iconețu. Veleat z r n d, Mai, 4⁶³⁾.

pro eo quod non noceat seu prosit auxiliatori. dixi supra.

Quaestio 135, No. 58... propterea infert non induci delicti ratificationem, ex eo, quod quis pro delinquente fideiubeat.

Quaestio 135, No. 184. Quia primum mandatum non censetur revocatum per secundum; et propterea si mando Titio ut occidat Caium, et *cras* mando Sempronio ut eundem Caium occidat, si Caius occidatur a Titio primo mandatario, teneor de homicidio.

Quaestio 135. No. 185. Quia mandatum non censetur revocatum ex diuturnitate temporis, ideo tenetur mandans, quamvis mandatarius diu post receptum mandatum illud fuerit exquutus.

Laus Deo⁶³⁾.

46. Din cele de mai sus se vede iarăș, că legiuitorul moldovean nu-i destul de îndemânatec, mai ales când trebuie să tălmăcească vorbe tehnice juridice; ca și mai sus (No. 44) întrebuintează pentru o vorbă latinească două sau mai multe vorbe românești, ba une ori chiar și câte o propozițiune întregă. Deasemenea, dar a rare ori, tălmăcirea păcătuște până la schimbarea înțelesului adevărat, ba până și la făr'de înțeles. Pilde: a) Rânduieala din glava 21, § 14 glăsuește: «Celuia ce *nu'i plac* bucatele ce'i face muiarea sau cămășile și alte ca aceste, să chiamă, că are vrășmășie pe aceasta»; pe când în quaestio 143, No. 152 se spune, că

⁶²⁾ Cf. infra Cap. III § 5.

⁶³⁾ Ceea ce însămnă: Mărire lui Dumnezeu a tot făcătorului și a celui, ce după început a dat și sfârșitul. Anul 7154 (1646), Mai, 4. Cf. supra nota 55.

«... quando maritus *denegat* uxori alimenta, et vestimenta condementia». b) Glava 9, § 56 zice: «Ori carele va fi fără cinste și om plin de rușine și de toată ocară pentru lucrurile lui ceale răle, sau și de la giudeț acesta nuși va putea ucide muiarea, când o va prinde...»; pe când în quaestio 121, No. 99 înțelesul ie lămurit: «In marito, qui sit turpis vel ignominiosa persona; nam huic nec etiam in casu *a iure permissio*, licitum est occidere adulterum cum sua uxore deprehensum». Lipsa de înțeles se datorește poate împrejurărei, că spicuirea a fost alcătuită întâi în limba grecească nouă și că Eustratie, bivlogofăt, mai mic și nice de o treabă a Măriei sale rob, a greșit la tălmăcire, din pricină că, poate, nu era stăpân pe înțelesul vorbelor tehnice juridice.

47. Dar trebuie să recunoaștem, că alte ori legiuitorul nostru se rostește foarte nimerit și frumos. Astfel: a) Quaestio 126, No. 2. «Homicidium *dolosum* dicitur illud, quod committitur *ex voluntate, ac animo occidentis*... No. 4 Homicidium *culposum seu non dolosum* dicitur illud quod e contra ab occisore committitur *sine animo et voluntate occidenti*...» ie tălmăcită în glava 9, § 2: «...altfel de ucidere să chiamă cu *înșelăciune*, când să tămplă cumu s'are zice cu înșelăciune și cu *poftă* ucide unul pre altul; altă ucidere se chiamă cu *nesocotință*, când cumu s'are zice nu are avea neștine nice cu *gândul a gândi, nice cu inima a pofti să facă ucidere*...». b) Quaestio 91, No. 6: «... ac ipsum adulterum multum excusetur *ob iustam iram et iustum dolorem*, quo sic ad occidendum commoventur...» e tălmăcită: «*pentru dreaptă jale și de la inimă durere de va omori*...».

48. Iar când e vorba, nu de noțiuni juridice, ci de a povesti fapte, sau de a găsi îndreptățiri pentru unele rândueli, legiuitorul nostru e la largul său. Astfel: a) Farinaccius în quaestio 98, No. 62 povestește pe scurt: «Saepius enim accidisse, quod homines dormientes deliquerint, testantur communiter omnes... et recensent casum cuiusdam sui socii Anglici, qui dormiens in ecclesia S. Benedicti surrexit de lecto, et ivit per civitatem Parisiensem per longum tractum, pueroque per ipsum interfecto, adhuc dormiens in lectum suum reversus est, et dicit Bartolus.... Quod quidam Pisanus tem-

pore suo se armabat de nocte, et ibat per civitatem cantando, et refert Marian. Socinius... Bononiae habuisse vicinam quandam puellam, quae in somniis surgebat ex lecto, et panem faciebat, et multi qui re ipsa dormientes lecto surgunt, ambulat, arma capiunt, pluraque ac si vigilarent conficiunt...». Legiuitorul nostru înfloreste zicând în glava 60, § 1: «... de vreme ce mulți s'au găsit de au făcut multe și minunate lucruri în somn și dacă să deștepta nu ținea minte nemică, ce au făcut, cum *au fost o dată* unul de au fost dormind la besearica lui st. Venedict, la țara francească, și au fost eșit den besearică adormit de au umblat dooa mile de loc și acolo au găsit pre un copil și l-au ucis de au murit, neavând nice un lucru cu dâns, nice l'au știut, nice l'au cunoscut și iarăși așa adormit s'au întors și s'au dus de au intrat în besearică, iară demineața n'au știut nemică, eșit-au afară au nu au eșit; altă dată iarăși au fost într'un oraș, ce s'au chemat Pizan, unul de aceia, carele de multe ori eșia noaptea den casă și cu arme și încungiura trâgul tot cântând, și iarăși dormind să întorcea de vinea acasă și nu să mai deștepta, și de multe ori prietenii lui, dacă'l găsea înblând pre drum, îl deștepta și'l întorcea deșteptat la casa lui din carea eșisă dormind; sau cum au fost o muiare, carea să scula noaptea, deși frământa pânea și o punea de o învălea și *o găta* ⁶⁴⁾ de tot, numai să o bage în cuptor și earăși adormită să ducea de să culca în patuși și dimineața nu știea, cine i-au tocmit așa pânea și așa deapururea'i părea, că'i fac aceasta vecinele ei drept să rădă cu dânsa; și alți mulți s'au aflat ca aceștia...».

b) Quaestio 98, No. 84, după ce zice: «In eo qui in via publica alicui puellae propter amorem osculum dat, huic enim aliquatenus parcendum suadetur», poveștește astfel după Valerius Maximus (Memorabilia, V): «exemplo Pisistrati, Atheniensium *Tiranni*, cuius virginem filiam, cum quidam adolescens eius amore accensus in publicum obviam sibi factam osculatus esset, hortante uxore, ut ab eo capitale supplicium sumeret, respondit, *si eos qui nos amant interficiamus, quid his faciemus, quibus odio sumus?* — Legiuitorul nostru în glava

⁶⁴⁾ Cf. infra Cap. III, § 5.

61, § 3 zice: «Ceala ce va fi biruit de dragoste și de va tãmpina vre o fatã mãrgãnd pre drum și o va sãruta, nu sã va certa nice cum, cum au fãcut un *muncitor* (?!) de la Athina, ce l-au chemat o Pisistratos, carele au zis mueriși, cãndu'l indemna sã nu fie într'alt chip, ce sã omoarã, pre cela ce au sãrutat pre o fatã fecioarã a lor mãrgãnd pre drum, zicãndu'i acest cuvãnt, cum de vreame ce pre ceia ce ne iubesc și ne sãrutã, tu zici sã'i omorãm, dar încã ce învățaturã ver da sã facem celora, ce ne vor urã și ne vor fi cu vrãjmășie».

c) Quaestio 144, No. 20 rãnduește: «In nutricibus puellarum ipsis traditarum in custodiam a parentibus, quae si pravis suasionibus ipsas puellas violandas tradiderint morte plectuntur; meatus oris et faucium quibus nefaria hortamenta protulerunt liquentis plumbi ingestione». — Legiutorul nostru, în glava 28, § 4, tãlmãcește și, dãnd dovadã de o adãncã iubire pãrinteascã, îndreptãțește pedeapsa astfel: «Ceala ce'si va da fata la vre-o *dãscãlițã*⁶⁵⁾ muiare, pentru sã o învețe carte, sau și alt meșteșug ceva și încã 'i va da și platã sã o învețe și 'i da și hranã, ce 'i va trebui, și aceasta cu învățaturile ei ceale reale o va indemna și va tocmi pre vre-un bãrbat, de o va rãpi fãrã știrea pãrinților, atunce giudețul sã 'i facã leage cum sã cade și sã cearte pre dãscãlițã, sã 'i verse plumb topit în gurã, sã 'i pogoarã pre grumazi la inimã, pentru cã pre aceste mãdulari au eșit de la inima ei toate îndemnãturile fetei, de au scãrbit inima pãrinților».

d) Quaestio 95, îndreptãțește beția, ca împrejurare ușurãtoare, în urmãtorul chip: «No. 6: quia videtur ebrius mitius puniri, etiam quod delinquat in Principem, prout in maledicente Principi... No. 7: etiam in crimine blasphemiae... No. 10: etiam in poena pacis, seu cautionis ruptae... No. 12: et multo magis in eo, qui ebrievasisit, sine sua culpa, quod post contingere... quia non cognoscebat vini qualitatem, et potentiam ad inebriandum aptam cum contrarium crederet ex eo, quia illud erat clarum, et parvum... No. 14: ut poena ebrius diminuitur iudicis arbitrio». — Legiutorul nostru știind, cã «Moldovenilor nu li e groazã de beție, cã deși nu-s în-

⁶⁵⁾ Cf. infra, Cap. III, § 3.

drăgiți prea mult de ea, totuși se desfată cu dânsa de la oara a șease din zi până la oara a treia din noapte, ba câte o odată, de serbători sau în vreme de iarnă, lungesc ospețele până 'n zori» și că chiar Domnitorilor noștri li se întâmpla, ca la ospețe să omoare fără giudeț, de aceea se rostește astfel în glava 54, §§ 2 și 3: «Omul bat deare greși tocma și spre chipul Domnului țărăi, iară 'și tot să va certa mai puțin. Omul cel bat deare sudui, deare huli, deare face și giurământ mincinos și deare strica și pacea, ce va fi făcut cu vrăjmașul său, deapururea șuvăiaște și scapă și să ceartă tot mai puțin, după voia giudețului, și *mai vrătos vinul ce va fi băut, văzându'l limpede și frumos la față și moale și dulce la gustare, de are fi și înțelept neștine, tot să amăgește, părăndu'i, că nu să va îmbăta*».

e) Quaestio 97, privitoare la porunca superiorului zice: «No. 33: Quod si iudex viderit Principis, et Superioris praeceptum iniustum, ut supra continens, praesertim aliquam exequutionem poenae corporalis ac mortis non debet exequi... No. 35: Ut iudex pro suae conscientiae exoneratione, debet potius officio suo renunciare, quam Principis, et Superioris iniustum praeceptum exequi... No. 33:... non debet exequi, sed consulere, rescribere et expectare aliam iussionem... No. 50: Quando Princeps certioratus exequi adhuc secundo loco iusserit, quia certum est, quod Princeps ita *vult*, et eius mandato, quamvis duro, et iniusto parendum est, quando clare constat Principem velle, ut illud exequatur omnino sive iustum sive iniustum... quod tunc obediendo, non peccat, si quantum potuit, resistentiam fecit... Cf. No. 38:... quod Princeps dicat, *de stricte praecipiendo madamus*... No. 39:... quod Princeps rescribat cum clausula *ex certa scientia*... No. 46: Quando Princeps mandat exequi *non obstantibus* iurium... No. 48:... cum clausula *motu proprio*... No. 45:... quando nisi exequeretur, imminet eius vitae periculum, quia puta Princeps illi mortem minetur...». — Legiuitorul nostru sfătuște pe inferior cu multă cumițenie astfel în glava 58, § 6: «*Un giudecătoriu de la un trăg, ce să zice un diregătoriu*»⁶⁶),

⁶⁶) Cf. infra, Cap. III, § 3.

nu iaste dator să asculte pre Domnul țării, să muncească sau să spânzure pre neștine, cunoscând el, că nu'i vinovat și iaste lucrul cu asupreală aceia muncă sau aceia moarte, ce mai bine'i iaste lui, să și lase scaunul cel de giudeț, ce ține, de cât să să plece învățătorei Domnu-său, cea cu asupreală; iară de nu să îndură să facă părăsire scaunului său, trebuie să scrie să dea știre Domnu-său de aceia tocmeală, ce i-au poruncit, cum iaste lucru cu napaste și să socotească să mai cerceteaze. și după aceasta să aștepte respuns; iară giudețul de va răspunde și al doilea rând și de va zice: *de nu ver asculta, tu știi*⁶⁷⁾, sau: *să faci cumuț dau învățatură, să nu mai cerci alt lucru sau altă vină*⁶⁷⁾, sau de va zice și într'acest chip: cetit am scrisoarea ce ne ai trimes și am înțeles de tot, iară drept aceia *să faci cum ținam dat învățatură într'alt chip să nu fie*⁶⁷⁾, atunce de va asculta de învățatura mai marelui său, va putea șuvăi și nu să va certa după pravele pentru greșala, ce va fi făcut pentru ascultare»,

49. In sfârșit, când e vorba de ocrotirea supușilor și de iubirea patriei, legiuitorul nostru găsește cuvinte foarte elocvente. Astfel imperativele scurte și reci, din quaestio 125, No. 316: «quod civitas teneatur defendere suos homines» și din quaestio 120, No. 121: «Patria enim parentibus praeferenda est», dobândesc în tălmăcirea noastră căldura covenită: «Țara să cade să și socotească și să și priiască și să acopere de asupreale pre oamenii pământului său (Glava 2, § 25)», și «De vreme ce să cade mai bine să și ferească și să și socotească neștine moșia de cât pe părinții, ce l-au născut», ceea ce ne învederează strânsa legătură de pe acele vremuri, dintre țară și popor.

50. Toate celelalte rândueli⁶⁸⁾ sunt deasemenea spicuite din scrierile lui Farinaccius. Ba, dacă am ținea samă prea mult de împrejurarea, că legiuitorul nostru în două rânduri

⁶⁷⁾ Cf. infra, Cap. III, § 4.

⁶⁸⁾ Paragraful trei din glava 35 la Farinaccius e foarte scurt, iar la legiuitorul nostru dezvoltat. Până acum nu știm de la ce scriitor au fost luate acele dezvoltări. E cu puțință să fi fost luate de la vre-unul din autorii, la care trimite Farinaccius, sau poate din dreptul nostru bisericesc.

tălmăcește până și vorbele din afară de text, cu care se sfârșesc unele quaestiones⁶⁹), am fi ispitiți să credem, că el n'a fost de cât un spicuiitor cu totul slugarnic. Dar o astfel de încheiere ar fi pripită. Legiuitorul nostru nu numai, că face schimbările trebuitoare (de pildă înlocuind separatio tori cu despărțenia), și că alege dintre diferitele păreri juridice, care se găsesc în Farinaccius, pe acelea, pe care le crede el mai întemeiate, deși nu-s sprijinite de cât de un mic număr de învățați, dar merge mai departe și ne dă dovadă de o mare și curagioasă neatârnare. Astfel pe când în apusul Europei domnea părerea, că «*Ut nec etiam credatur medicis iudaeis et infidelibus super mortalitate vulneris deponentibus (Quaestio 127, No. 123)*», legiuitorul nostru, având vederile cele mai largi, așa cum deabea azi le 'ntâlnim, poruncește: «*Ori ce va zice vraciul vom crede pentru rană, macar de nu s'are giura, sau de ar fi vraciul și jidov sau și de altă lege, atunce vom crede mai mult!* (Glava 14, § 9).

51. Am dovedit astfel, că partea a doua a Cărții de învățătură e luată în întregime de la Prosper Farinaccius. — Și totuși, atât documentele, cât și cronicarii noștrii nu spun nici o vorbă despre acest izvor al legiuirii moldovene! Iar acei, care s'au luat după unele documente, ne-au încredințat, cu o siguranță rară, că izvorul Cărții de învățătură ar fi fost legile curat bizantine! — Iată dar, că e lipsită de orice temei teorie, care vrea să scoată încheeri din tăcere documentelor și care să sprijină numai pe ele! — Ba, s'a mers mai departe! Deși avem un cărturar, cum nu sunt mulți nici chiar azi, care ne dă știri îndestulătoare despre trecutul Românilor, totuși mai toți învățații noștrii se grăbesc de a-l înlătura sub cuvânt, că în scrierile lui se găsesc unele lucruri desmințite, iar altele neîntărite încă de știința de azi. Ni se spune, că e mai bine să așteptăm aflarea vreunui document, care să ne destăinuiască trecutul acela! Astfel numai vom rămânea pe tărâmul curat științific! — Ciudat sfat! Astăzi, când știri poetice și legendare sunt de ajuns, ca să reafăm orașe și minunate civilizații dispărute de mii de

⁶⁹) Cf. supra, notele 55 și 63.

ani, să fie oare cu putință, ca știrile date de marele învățat Cantemir, să nu fie vrednice de cea mai mică luare aminte?! Să nu încercăm de a purcede dela Cantemir, pentru a afla ceva; ci, să așteptăm acele documente destăinuitoare! Și de ce nu? E mai ușor, ca întâmplarea să înlocuiască munca noastră și ca lucrul să ne vie deagata! — La o parte cu această teorie vrăjmașe oricărei propășiri! Trebuie să ținem samă de *toate* faptele și de *toate* informațiile. Să ne aducem totdeauna aminte de vorbele lui Ortolan, că: «*Tout historien devrait être jurisconsulte, tout jurisconsulte devrait être historien*⁷⁰⁾» și de vorbele lui Bruns, că: «*Das Recht steht... im Leben des Menschen in enger Verbindung mit der ganzen Ausbildung ihres geistigen Wesens*», că: «*Jedes Volksrecht... wird sogar meistens gerade das deutlichste Bild von den geistigen und socialen Zuständen des Völkes geben*» și că: «*Die Rechtsgeschichte der Völker bildet... einen Teil ihrer allgemeinen Geschichte, namentlich ihrer Kulturgeschichte*⁷¹⁾». — De vom vrea, ne este îngăduit să cercetăm chiar prea *analitic*, dar la urmă va trebui, de vom putea, să *sintetizăm* rezultatele, spre a ajunge la o armonie desăvârșită. — Aceasta, credem noi, însemnează, a rămânea pe tărâmul adevărat științific!

CAP. III

Insămnătatea Pravilei lui Vasile Lupu.

52. Adevărată fericire e faptul, că partea a doua a Cărței de învățătură are de izvor o carte și scrisă în latinește și datorită unui romanist. — Limba latină a fost întrebuințată de Romani, de Greci — cel puțin până pe vremea lui Justinian — și de toți scriitorii medievali și moderni ai Europei apusene. Până la Farinaccius (1544—1613) foarte multe vorbe latinești au dobândit înțelesuri neschimbătoare din punctul de vedere

⁷⁰⁾ I. Ortolan, *Histoire de la Législation romaine*, Paris, 1884, pag. 1.

⁷¹⁾ C. G. Bruns și A. Pernice, *Geschichte und Quellen des römischen Rechts*, în Holtzendorf, *Encyclopädie der Rechtswissenschaft*, Leipzig, 1890, pag. 97 și urm.

tehnic juridic; iar dintre scriitori, e neîndoelnic, că romaniștii erau acei, care ar fi putut greși mai puțin în mînuirea acelor vorbe tehnice. La noi acei, care cunosc limba latină sunt mult mai numeroși, iar dintre jurisconșulți nu e nici unul, care să nu-și aducă aminte cel puțin de părțile elementare din Dreptul Roman; de aceea vor fi mai mulți în stare să prețuiască adevăratul înțeles al vorbelor tehnice juridice din scrierile lui Farinaccius, și deci să priceapă mai bine rînduelile vechei noastre legiuri, luate din acest izvor.

53. Din contra ar fi fost un neajuns destul de mare, dacă și izvorul Pravilei lui Vasile Lupu ar fi fost unul grecesc sau slavonesc. Avem pravile cuprinzând drept bisericesc⁷²⁾, și drept mirenesc⁷³⁾ care pînă astăzi n'au putut fi studiate cu adîncime tocmai din pricină, că sunt scrise în grecește sau slavonește. *Jurisconșulții* noștrii, cunoscători ai acestor graiuri, n'au tîlmăcit încă în românește acele izvoare și par să se fi luat la întrecere cu *pontifices* de odinioară, care făcuseră din Dreptul Roman o taină nepătrunsă pentru ceilalți muritori!

54. Farinaccius în scrierile sale purcede mai înainte de toate dela Dreptul Roman. La fiecare materie — *quaestio* — el începe prin a arăta rînduelile din Dreptul Roman, care vin în sprijinul diferitelor regule juridice de pe vremea sa. E deajuns de a da drept pildă aci *quaestio* 140, No. 45, care glăsuește: «*Quod de iure civile nempe Digestorum, Codicis, et Authenticorum* sufficebat...». De aceea, scrierile sale au putut fi arătate cu numele de «*pravile împărătești*»⁷⁴⁾. Dar el ține seamă și de *toate* legile și obiceiurile izvorâte *din raporturile de feudalitate și vasalitate*, precum și din celelalte raporturi ale vieții sociale de pe atunci⁷⁵⁾.—Cele zece, mari și groase,

⁷²⁾ Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, pag. 133 și urm. No. 119.

⁷³⁾ *Se zice*, că așa numita Pravilă dela Neamțu ar cuprinde și drept mirean. Afară de aceasta mai e Pravila lui Mihai Ștefan Racoviță scrisă în grecește.

⁷⁴⁾ Cf. supra, pag. 8, rîndul 24; pag. 4, No. 5 și pag. 7 rîndurile 18 și 19.

⁷⁵⁾ Cf. supra nota 58.

volume in folio ale lui Farinaccius n'au fost luate în întregimea lor de legiuitorul moldovenesc. Acesta a primit numai o parte din rânduelile cuprinse acolo; a spicuit numai ceea, ce era trebuitor pentru nevoile țării sale; deci aceste spicuiuri dovidesc, că o parte cel puțin din starea și raporturile sociale moldovenesti se asemănau cu acelea din Europa apuseană. — Ba, mai mult de cât atât! Pravila lui Vasile Lupu, după șease ani de la tipărirea sa, a fost întrupată de Matheiu Basarab în legiuirea lui «*Indireptarea Legiei*»⁷⁶⁾, cunoscută sub numele de Pravila cea mare. Această întrupare n'a putut fi făcută decât, fiindcă și nevoile juridice din Muntenia erau aceleași ca și în Moldova. Deci și în Muntenia starea și raporturile sociale se asemănau cel puțin în parte cu acele din apusul Europei. Astfel Cartea de învățătură are însămnătate pentru toți Românii în mai multe privințe: A conștiinței Românilor despre obârșia lor romană, a *recepțiunii* Dreptului Roman, atât în Moldova de odinioară (adecă și în Bucovina și în Basarabia), cât și în Muntenia, a cunoașterii stărei sociale a amânduror Țărilor, a lămuririi înțelesului juridic al unor vorbe vechi, a vocabularului și a feluritelor forme gramaticale ale graiului din acea vreme și a înrâuririi graiului legiuirii asupra graiului de toate zilele.

§ 1

Conștiința Românilor despre obârșia lor romană.

55. Am văzut, că pravila lui Alecsandru cel Bun e alcătuită din rândueli, care în cea mai mare parte au fost spicuite din Dreptul Roman curat⁷⁷⁾. Să fie oare acest fapt

⁷⁶⁾ Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, pg. 343, No. 382 și 383. Atragem luarea aminte, că Zahariae von Lingenthal, in *Historiae iuris greco-romani delineatio*, Heidelbergae, încă din anul 1839, ne spune la pag. 99, despre *Indireptarea Legei*, că: „*Extat quoque versio latina a Petro Dobra, annonario officiali, anno 1722 edita*“ și trimite la „*Wiener Jahrb. der Lit. XXV, S. 158—167 și la Biener, de collect. can. pag. 43—46*“. Am adus acest fapt și la cunoștința celor în drept de la Academia Română și nădăjduim, că în curând vom avea și noi la îndămână un exemplar din acea tălmăcire.

⁷⁷⁾ Cf. supra, No. 40.

numai o întâmplare, sau din potrivă o faptă gândită și voită? Dacă ținem socoteală, că în împărăția bizantină, cam de pe la anul 1345 începuse să se întrebuițeze în practică spicuirea făcută de Harmenopol și cunoscută sub numele de Hexabiblos și că această scriere juridică, deși datorită nu unui legiuitor, ci unui judecător, în curs de mai bine de 50 ani, până pe vremea lui Alecsandru cel Bun, ajunsese foarte vestită și răspândită în lumea juridică a acelei împărăți, ne putem întreba: De ce Domnul Moldovei, voind să 'nzestreze țara sa cu o legiuire, lasă la o parte acea spicuire bizantină, mică și foarte practică, și se'ndreaptă spre marele izvoare romane cuprinse în culegerea împăratului Justinian? Deasemenea de ce, chiar când spicuește din legi bizantine, ia numai rânduile romane, care se găseau în acele legi, și lasă la o parte schimbările bizantine⁷⁸⁾? Să nu fie aceasta o dovadă, că Moldovenii de pe acele vremuri, cel puțin cei frunțași, își dădeau samă de obârșia lor romană și știeau deci, că mai ales în izvoarele curat romane vor găsi rândueli potrivite nu numai cu nevoile lor, dar mai cu seamă cu obiceiurile lor, care se'nchegaseră tot pe temeiul aluatului juridic roman, păstrat, plămădit și reinprospătat în cursul veacurilor? — Dar, poate, că se va obiecta: De unde avea conștiință? — Chiar dacă am îngădui presupunerea, că poporul, păstrător al limbei latine și a atâtor obiceiuri romane, ar fi pierdut cu desăvârșire amintirea obârșiei sale, totuși el putea să și-o reamintească pe de o parte din spusele vecinilor săi Leși, iar pe de altă parte din gura preoților catolici, aflători în Moldova înainte chiar de Alecsandru cel Bun, care din diferite pricini aveau interes să păstreze, să trezească și să hrănească acea conștiință și care au putut face aceasta cu atât mai lesne, cu cât înrâurirea lor trebuie să fi fost destul de mare, mai ales pe vremea lui Alexandru cel Bun, care printre nevestile sale a avut și două catolice⁷⁹⁾. — O dovadă

⁷⁸⁾ Cf. supra, pag. 30, No. 36 în fine.

⁷⁹⁾ Acelaș lucru îl vedem petrecându-se în vremea și în casa lui Miron Costin, când un Episcop italian, zice, că obârșia romană a Moldovenilor o recunoaște chiar numai după obiceiurile păstrate de aceștia (Cf. Letopisetele lui Mihail Kogălniceanu, vol. I, pag. 10 și 11).

datorită acelei înrâuriri, credem noi, că să găsește chiar în Pravila acestui Domnitor, § 175, care glăsuște: «*Cela ce de mare sărăcie va fura, iară nu mult, ci numai atât, cât va mânca și cât să va îmbrăca, acesta să să iarte; iară de vor vrea săl și cearte, pre puțin, iară nu ca pre un fur, pentru că se chiamă, că au furat de nevoe*». Această rânduială, revoluționară pentru mulți oameni, chiar din cei mai înaintați de azi, nu se afla pe acea vreme și nu se află nici azi în nici o legiuire mireană⁸⁰). Inșă în Decretalia Gregorii IX, s'a alcătuit, *ex paenitentiali Theodori*⁸¹), cap. 3, al titlului 18 de furtis, Cartea a cincea din Corpus Iuris Canonici, care sună: «*Si quis propter necessitatem famis aut nuditatis furatus fuerit cibaria, vestem vel pecus, poeniteat hebdomadas tres, et, si reddiderit non cogatur ieunare*». E foarte cu puțință, ca preoții catolici în interesul reușitei propovăduirii lor să fi atras luarea aminte a lui Alexandru cel Bun, asupra acelei rândueli din Decretalia. In ori ce caz acestui paragraf credem noi, că trebuie să se datorească și porecla Domnitorului nostru. Se știe, că o singură hotărâre, prin care s'a achitat o femeie, fiindcă furase de nevoe, a fost deajuns, pentru ca Francezii să dea Prezidentului Magnaud, de la Chateau-Thierry, numele de «*le bon juge*». Deci, cu atât mai mult a trebuit să i se zică «*cel Bun*» aceluia, care în legiuirea sa făcuse loc unui anume paragraf în folosul sărăcimei din întreaga țară.

56. Două veacuri și jumătate după ce prima legiuire moldovenească fusese spicuită în cea mai mare parte din Dreptul Roman, conștiința obârșiei noastre romane trebuie să fi ajuns obștească mulțumită scrierilor cărturarilor streini. Afară de Giovio, și Goreccius⁸²), au mai fost și alții, care au primit și aparat cu multă căldură obârșia noastră romană. De pildă Martin Cromer, în *De origine et rebus gestis*

⁸⁰) S'a pretins chiar de unii, că numai în cartea de învățatură se găsește această rânduială și că nici un învățat, chiar dintre cei străini, n'a găsit'o nicăeri aiurea.

⁸¹) Cf. Theodor of Canterbury (+ 690) și Poenitent, lib. Theodori, în *Ancient Laws and Instit. of England*, London, 1840, pag. 277.

⁸²) Cf. *Polonicae historiae corpus*, Basiliae, 1582, vol. III, pag. 75. *Descriptio belli Ivoniae palatini Valachiae*, scrisă la 15 Octombrie 1577.

Polonorum⁸³), împărtășea o părere, care chiar nu se deosebește prea mult, de părerile de azi, căci el zice: «*Ita ex illa collonia Romanorum et barbarum commerciis et connubiis commixtorum Valachi orti, Daciam veterem patriam etiam num retinent, lingua nova ex veteri sua barbara et Romana confusa ac corrupta utentes, tametsi rusicam quoque et slaviam linguam in usu habent, sive propter vicinitatem et commercium sive quod a Slavis ea quoque gens, quemadmodum caeterae in eodem tractu a Maeoti palude et Ponto usque ad Adriaticum mare pertinens, subacta fuit. Gens dura, bellicosa et fraudulenta*»⁸⁴). Deasemenea Prilusius, în Leges seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae, Cracoviae, 1553, folio 806, are cam aceeași părere în următoarea poezie: «*Perfidia*»⁸⁴) regnant Valachi, hunc vincendo per illum:» «*Quamque tenent nulli, dant tamen usque fidem.*» «*Ense necant dominos misera cum plebe Tyranni:*» «*Quos rursus tollunt toxica, tela fugae.*» «*Calliditas genti Romana videtur inesse,*» «*Punica sive fides Graeca: Polone cave.*»⁸⁴). «Nunc vero in primis cum vis hanc tanta coerchet,» «Intus habet fraudes, at foris arma tenet». — De aceea Vasile Lupu pentru alcătuirea legiuierei sale se'ndreaptă spre scrierile lui Prosper Farinaccius, *romanistul* cel mai cu vază de pe acea vreme. Ca și Alexandru cel Bun, el nu să îndreptează cătră legiuiiri sârbești, bulgărești, rusești sau chiar bizantine, ci deși de neam străin de noi, totuși își dă și el samă prea bine, că numai în scrierile romaniștilor va găsi, rânduilele trebuitoare, potrivite și prielnice nevoilor juridice ale Moldovenilor de obârșie romană, căci acele scrieri purcedeau și

⁸³) Cf. Ibidem, vol. II, pag. 607.

⁸⁴) Mai toți Leșii se plâng de «*perfidia*» Moldovenilor, dar se fac a uita propria lor «*perfidia*» față de noi. Ei au fost cei dintâiu, care nu se gândeau de cât la *stărpirea* Moldovei. (Cf. Istoria Dreptului Românesc, I, No. 55, pg. 81—83). — Moldovenii, înconjurați de vrăjmași perfizi, ca să nu piară, chiar de nu vor fi fost prea vicleni de la început, au avut de la cine învăța, cum să se poarte. Ca să te aperi de un viclean, trebuie să fii un viclean și jumătate! Și au fost vremuri, când fiecare din dușmanii noștri zicea de noi: «*Cave!*» — Când oare se vor mai întoarce acele vremuri?!

se'ntemeiau mai înainte de toate pe legile curat romane. — Ba, de data aceasta romanistul ales era chiar italian! Potrivire ciudată, sau faptă voită? — Cine știe! — Dar peste alte două veacuri și jumătate vom lua tot din Italia și Codul comercial!

§ 2

Recepțiunea Dreptului Roman în Moldova.

57. Se poate oare vorbi despre o *Recepțiune* a Dreptului Roman la noi? Din faptul, că Alecsandru cel Bun a spiciuit Pravila sa în cea mai mare parte din legile romane, urmează oare de aci, că Dreptul Roman în întregimea sa a fost primit în Moldova? Răspundem, că se poate susține această părere din pricina următoarelor fapte:

58. În două documente, anterioare Cărței de învățătură găsim aplicate regule de ale Dreptului Roman, care nu se găsesc în Pravila lui Alecsandru cel Bun. — Astfel în documentul din 1549⁸⁵⁾ se aplică regulele așezate de Justinian pentru moștenirea *ab intestato* în ce privește atât cine sunt îndrituiți, cât și cum să se'mpartă moștenirea: La averea lăsată de Vasco Epure sunt chemați fiii acestuia, dimpreună cu nepoții lui, născuți din ficele, care numai trăiau la împărțirea moștenirii; iar împărțeala se face *in stirpem*, nepoții luând partea cuvenită tulpinei lor și împărțind'o apoi între ei *in capita*, potrivit cu regula «*Descendens omnis succedit in ordine primo*». — Deasemenea în documentul din 1637⁸⁶⁾ se aplică regula romană din Dig. 50, 17, de regulis iuris 49: «*Quidquid in calore iracundiae vel fit, vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit, iudicium animi fuisse*», căci vedem pe Domn, că nu dă crezare unor acte înfățișate, «*fiind făcute într'acea scârbă, când au fost vrându să să despartă*». —

⁸⁵⁾ Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 251 și 252, pag. 202—204.

⁸⁶⁾ Cf. N. Iorga, Studii și Documente, vol. 6, pg. 20 și 21, No. 34. — Până acum în documentele publicate n'am găsit alte urme de aplicarea regulilor romane necuprinse în Pravila lui Alecsandru cel Bun.

E drept, că acest document e din vremea lui Vasile Lupu și că'n pravila sa, adecă în partea a doua a Cărței de învățatură, se găsește glava 52, § 5, care glăsuește: «*Ori ce lucru, ce să face cu mânie și cu scârbă, nu-i bun de nemică, că atâta iaste, cum nu ș'are fi fost*», care ie luat din Quaestio 91, No. 18 a lui Farinaccius; dar Domnul nu s'a putut întemeia pe această rânduială, căci, după cum am mai spus⁸⁷⁾, Cartea de'nvățătură a fost gata, deabea după nouă ani de la aceea judecată. — Pe temeiul acestor două documente, precum și pe acela al spuselor de mai sus ale lui Giovio și Goreceius⁸⁸⁾, credem, că se poate susține, că Dreptul Roman a fost primit în Moldova și a fost aplicat, cel puțin ca drept subsidiar încă de la Alexandru cel Bun, care știm, că a adus din Constantinople legile romane și grecești⁸⁹⁾, spre a putea face spicuirele trebuitoare pentru pravila sa.

55. Am văzut, că la 1646 s'au spicuit rânduelile trebuitoare din scrierile lui Farinacius⁹⁰⁾. Acesta, după cum am spus, purced de la Dreptul Roman și țin samă și de celelalte regule de drept, fie scrise, fie nescrise ale diferitelor țări din Europa apuseană, precum: de dreptul francez⁹¹⁾, de hotărârile Conciliului Tridentiu⁹²⁾, etc. Dreptul Roman, eșit din plămădirea acestor aluaturi deosebite, alcătuește, ceea ce se cheamă «*usus modernus Pandectarum*». — Deci Vasile Lupu prin spicuirea sa a făcut, ca Dreptul Roman să fie primit de o doua oară în Moldova, nu în starea de odinioară, ci așa cum să aplica pe atunci în apusul Europei, și, nu ca drept subsidiar, ci ca legiuire principală.

56. Cartea de'nvățătură, cuprinzând și Pravila lui Alec-

⁸⁷⁾ Cf. supra No. 22, 27, 28 și 30.

⁸⁸⁾ Cf. supra No. 23.

⁸⁹⁾ Cf. supra nota 3.

⁹⁰⁾ Cf. supra No. 50.

⁹¹⁾ Cf. supra nota 58.

⁹²⁾ Cf. Farinaccius, Quaestio 145, No. 57: «*Imo vigore concilii Tridentini tenetur raptor, puellam raptam decenter arbitrio iudicis dotare, sive eam duxit in uxorem sive non*» și Glava 32, § 23: «*Răpitorul, iaste dator să înzestreaze pe muiarea, ce au-răpit, după putearea lui și după putearea și destoinicia muiarei, așijdere și giudețul să cade să îndemne să o înzestreaze după destoinicia amânduror*».

sandru cel Bun și legiuirea lui Vasile Lupu, s'a aplicat în Moldova cel puțin până pe la anii 1760—1761⁹³), iar în Muntenia de la 1652 și cel puțin până pe la 1689—1714⁹⁴). De aci urmează, că Moldovenii au fost cârmuiți și de Dreptul Roman curat și de acel numit *usus modernus Pandectarum* de la începutul veacului al cincisprezecelea și până la sfârșitul veacului al optsprezecelea; iar Muntenii cel puțin de la 1652 și până la 1765 sau 1780⁹⁵).

§ 3

Starea socială.

57. Atât Moldova cât și Muntenia de la întemeierea lor au stat în legături sociale nu numai cu Polonia și Ungaria, ci și cu celelalte State apusene ale Europei. Acele legături au fost destul de întinse și destul de dese. De aceea, chiar dacă *Descălecătorii* nu vor fi venit cu așezămintele, care pe vremea lor stăpâneau toată lumea apusană, ceea ce însă nu-i de crezut, totuși starea socială a țărilor românești a putut fi înrîurită de acea stare obștească din apusul Europei. — Ca să ne dăm sama, dacă această înrîurire s'a ntâmplat sau ba, să reamintim pe scurt, care era starea persoanelor în Europa apuseană și ce a fost Regimul Feudal, născut în veacul al noulea și dispărut, din punct de vedere social, deabia de la Marea Revoluțiune franceză⁹⁶).

58. Oamenii erau împărțiți în două mari categorii. De o parte erau acei liberi, iar de altă parte erau neliberii și acei pe jumătate liberi.

59. *Neliberii*. Această stare juridică hereditară izvora din așezarea oamenilor, care n'aveau nimic, pe o moșie a unui *dominus*. În urma unei astfel de așezări lua naștere o

⁹³) Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 346, pag. 264—268.

⁹⁴) Cf. Idem, ibidem, No. 391, pag. 352 și 353.

⁹⁵) Cf. Idem, ibid § 9, No. 392 și urm. pag. 353—361.

⁹⁶) Cf. H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte. — Ceea ce urmează despre feudalitate, e o prescurtare după acest scriitor.

atârnare economică a acelor oameni și o îndatorire a lui *dominus* de a răspunde față de cei de al treilea de faptele săvârșite de acei oamenii așezați pe moșia lui. Din veacul al noulea *neliberii* sunt numiți *slavi* sau *sclavi* și se deosebesc în *ministeriales* sau *vassi*, *servi cassati* sau *mansionarii* și *mancipia* sau robi propriu ziși. — a) *Ministeriales* sunt acei neliberi, care slujesc în apropierea nemijlocită a lui *dominus*, deseori fiind întrebuințați ca suită înarmată și îndeplinind slujbe casnice: *Dapifer*, aducătorul bucatelor la masă (*stolnicul*); *Scantio*, acel care toarnă vin (*paharnicul*); *marescalcus* sau *comes stabuli* (conétable), îngrijitorul de grajduri (*comisul*) și *camerarius* sau *thesaurarius*, strângătorul veniturilor, bani, etc., sau cum se zice azi casierul (*vistiernicul*) Căpitenia acestora se numește *senescalcus*, fiindcă de regulă era cel mai în vârstă (*senex*), sau *maiordomus*, mai mare peste slujitorii dela curtea stăpânului, căpetenia curtenilor lui *dominus* (*postelnicul*, *marele postelnic*). — E de reamintit deasemenea, că la curtea regelui slujbele acestea erau îndeplinite de oameni liberi, chiar de *nobiles*. — b) *Cassati* sunt acei, căroră li s'a dat o bucată de pământ spre a o lucra. Starea lor e *mansus servilis*, adecă se apropie de a adevăraților robi, de aceia sunt numiți și *mansionarii*. Ei locuiesc în *casae*, *hospitia*, adecă în căsuțe. c) *Mancipia* sunt robii de casă.

60. *Semi-liberii*. Această stare juridică deasemenea hereditară izvora din supunerea de bună voie stăpânirii biruitorilor cuceritori sau proprietarilor. La început acești pe jumătate liberi se numeau *laeti* și erau acei străini, care imigraseră și se așesaseră pe pământurile nelucrate (mai ales din Gallia) și au făcut, ca aceste pământuri să se numească *terrae laeticae*. Ei își păstrau Dreptul lor și aveau o cărmuire de sine stătătoare înlăuntrul ținutului lor, dar trebuiau să facă slujbă ostășească în *auxilia*. *Laeti*, *liti*, *lazzi*, *aldio*, *barscalci* (slugi, sau slujitori liberi) au ajuns *glebae adscripti*, adecă lipiți pământului, și trebuiau să plătească lui *dominus* o dare numită *litimonium*. In categoria aceasta au intrat băștinașii, care de bună voe să supuneau ocrotirii biruitorilor, precum și alți oameni liberi, care tot de bună voe, prin *commendatio*, se puneau sub ocrotirea unui

dominus; ei, în schimbul ocrotirei, plătesc o dare fixă și trebuie să facă slujbe. Tot în categoria aceasta au intrat în sfârșit și robii desrobiți în chip obicinuit, iar nu cu formele privilegiate. *Dominus* răspunde față de cei de al treilea de faptele săvârșite de *liti* ai săi, îi reprezintă înaintea tribunalelor și e îndrituit de a-i moșteni și de a lua *Wehrgeld* al lor, care e jumătate din acela convenit unui om liber. Mai pe urmă *liti* au ajuns capabili de a se judeca și nu numai îndatoriți, ci și îndrituiți de a face slujbă ostășească.

61. În vremea postfrancă s'a mărginit îndrituirile asupra neliberilor. Din vremea Francilor robii nu mai erau priviți fără de pă sare ca lucruri, ci au fost recunoscuți, ca fiind persoane. Pe urmă ajung capabili de a avea îndrituiri și avere. Slujbele lor au ajuns deasemenea măsurate, hotărându-se cătimea dărilor, a dijmei și a clăcei, astfel că în fiecare a a treia zi (adecă o zi da și una nu) puteau să muncească pentru dânsii. Fiind capabili de a avea avere, puteau să-și rescumpere libertatea. Dar nu dobândesc îndrituiri de moștenire decât asupra mișcătoarelor și asupra unei părți din cealaltă avere; *dominus* trebuie să capete dela moștenitorii acestora *mortuarium*. Neliberii, care erau așezați pe moșii, *cassati*, *mansionarii*, dobândesc o îndrituire asupra acelor moșii, neputând fi vânduți fără de moșia pe care o lucrează și nici moșia aceasta neputând fi vândută fără de ei, adecă se înalță la starea de *glebae adscripti*, deasemenea dobândesc și capacitatea de a face acte juridice și de a sta singuri în judecată, fără să mai aibă nevoie, de a fi reprezentați de *dominus* al lor. — În sfârșit *ministeriales* ajung să se împărțășească din regimul feudalității și să fie priviți ca oameni liberi.

62. La *glebae adscripti* de mai sus, adecă la *cassati* sau *mansionarii* și la *leti* s'a mai adăogat și categoria acelor, care așezându-se pe o moșie spre a o lucra, se îndatoreau să plătească o dare anumită, dar își păstrau libertatea; căci și aceștia au ajuns cu vremea să fie supuși jurisdicțiunii lui *dominus* și *glebae adscripti*. Toți aceștia formau categoria caracterizată prin aceea, că nu puteau să se mute de pe moșia, pe care o lucrau, și de aceea au fost numiți *vasali*

ai pământului. Pentru a se căsători ei aveau nevoie de învoirea lui *dominus* și erau supuși față de acesta la o taxă de moștenire. — O nouă regulă de drept se ivește: «*Die Luft macht unfrei*», adică orice om liber, care vine la curtea unui proprietar de moșie și stă acolo mai multă vreme, pierde libertatea de a-și schimba domiciliul și ajunge vasal al pământului. — Din aceste categorii de oameni a eșit țărănimea neliberă apuseană.

63. *Liberii*. Toți oamenii liberi erau *nobiles* și în Statul franc de la început regula era, că toți supuși liberi sunt de o potrivă înaintea Dreptului, în ce privește atât îndrituirile, cât și îndatoririle. Dar intrarea în slujba regelui face, ca să ia naștere o nobilime privilegiată, care sau absoarbe, sau face să dispară nobilimea veche a germanilor, născută în urma vremii lui Tacit. Conții, precum și *missi* regali sunt cei dintr-aiu noi *nobiles*. Se ajunge, ca nobilimea să fie alcătuită din prinți, fie mireni, fie bisericești, din conți, marchizi (grafi și markgrafi) și *domini nobiles* și din cavaleri. Ceilalți oameni liberi nu sunt *nobiles* și se deosebesc în două categorii: a) Sau proprietari de pământuri, moșieri, care nu duc o viață de cavaleri, ci o viață țărănească, sunt țărani liberi, dar fiindcă nu fac slujbă ostășească plătesc o dare aceluia, care are puterea grafală. b) Sau arendași, care lucrează o moșie străină, având îndrituirea de a o părăsi, putând veni și pleca întocmai ca niște oaspeți și care sunt supuși jurisdicțiunii publice. Și aceștia sunt țărani liberi. — În alte țări oamenii liberi se deosebesc în prinți, cavaleri liberi (care erau de două feluri sau *domini liberi*, când primesc un *feudum* de la un prinț, sau cavaleri semiliberi, când primesc un *feudum* de la alt cavaler liber) și țărani liberi. — Tot pe încetul s'a ajuns, ca oamenii liberi să stea în legături deosebite față de rege; unii să atârne mai mult de puterea nemijlocită a Statului, iar alții să fie feriți mai mult de acea putere. Schimbarea aceasta se datorește regimului beneficinal, vasalității, îndrituirilor lui *dominus*, immunității și bisericeii.

64. *Beneficium*. Un *dominus* (regele sau alt nobil proprietar de pământuri) hărăzește unei persoane libere o bucată de pământ, cele mai adesea ori drept resplată pentru *felurite*

slujbe făcute, cu îndatorirea ca ea să'i facă pe viitor *anumite* slujbe. Beneficiarul nu dobândește de cât o *îndrituire vremelnică de uzufruct* asupra pământului hărăzit. De aceea *beneficium* nu poate fi înstreinat; el încetează atât prin moartea beneficiarului, cât și prin moartea lui *dominus*, căci moștenitorul acestuia nu-i obligat de a lăsa pământul hărăzit în mânele beneficiarului, ci poate sau să'l păstreze pentru dânsul, sau să'l hărăzească altuia; deasemenea încetează și fiindcă *dominus* îl poate lua înapoi în cazuri anume prevăzute de lege (stricarea pământului de cătră beneficiar, etc.). Beneficiarul nu plătește lui *dominus* nici o dare. — Dar *beneficium* nu dă naștere unei atârănări economice de curtea vre unui *dominus*: *Mansus in beneficio est mansus indomunicatus*.

65. *Vasalitatea*. Acest așezământ a eșit din *commendatio*, adică din actul prin care o persoană liberă prin *darea mânei* se preda pe sine însăși sub ocrotirea unui *dominus*. Acesta făcea vasalului un dar oarecare (un cal, sau arme, sau o bucată de pământ, fie în deplină proprietate, fie numai în *beneficium*). Vasalul se îndatora să facă lui *dominus* anumite slujbe *ingenuili ordine*; centrul de gravitate al acestei legături consistă în slujba ostășească, mai ales în slujba de călăreț, *eques*, dacă *dominus* îl pune în stare de a o face; vasalul e ostașul particular al lui *dominus*, dar el nu încetează de a fi ostașul Statului. Vasalii nu vin la curtea lui *dominus*, de cât dacă sunt chemați de acesta; însă este și o categorie de vasali, care locuiesc statornic la curte (*hagustaldi, austaldi, Hagestolz*), care n'au gospodărie proprie și nu sunt căsătoriți. Vasalii sunt datori să aducă la îndeplinire *placita* ale lui *dominus* și să'i slujească de cojurători. *Dominus* în schimb trebuie să asigure vasalilor săi întreținerea și ocrotirea; dacă vasalii nu locuiau în casa lui *dominus*, căpătau un *beneficium*. Atât regii, cât și alte persoane (supușii liberi) pot să aibă vasali. De aceea se deosebesc vasalii crăiești, care sunt *slujile* sau *slujitorii* regelui de vasalii ceilalți, care sunt *slugele* sau *slujitorii* lui *dominus* al lor. Vasalii crăești însă se bucură de o vază mai mare și au un *Wehrgeld* mai ridicat. La început legătura de vasalitate era numai pe viață, iar nu hereditară.

66. *Vasalitatea și beneficium* au intrat în strânse legături.

S'a obicinuit din ce în ce mai mult, ca în schimbul unui *beneficium*, pe care'l primea o persoană liberă, aceasta să se facă vasalul hărăzitorului și ca vasalului să i se hărăzească un *beneficium* de către ocrotitor. Astfel raportul real beneficiale s'a contopit cu raportul personal de servicii și fiindcă *dominus* hărăzea pământul în schimbul îndatoririi vasalului de a sluji cu credință, de aceea vorba *beneficium* a fost înlocuită prin *feudum*, care însemnă *pământ de credință*. — Deasemenea se'ncepuse să se obicinuească mai mult, ca *dominus* să hărăzească *beneficium* și fiului beneficiarului, dacă se făcea vasalul său, precum și ca moștenitorul lui *dominus* să hărăzească *beneficium* din nou aceluia, care'l avusese până atunci, dacă acesta se făcea vasalul său. Astfel legăturile feudatate au ajuns *hereditare*. — În sfârșit proprietari liberi au început să'și dea bunurile lor regelui, pentru ca *primindu-le înapoi de la rege*, să se poată împărtași din anumite îndrituiri regale, p. c. era imunitatea. Și, cu încetul feudalismul pune mâna și pe funcțiuni.

67. *Îndrituirile de care se bucură dominus*. *Dominus* proprietar de pământ are asupra supușilor de pe proprietatea sa anumite îndrituiri. *Dominus* german e răspunzător pentru oamenii săi fie liberi, fie neliberi, fie semiliberi, fie vasali și e îndrituit să-i reprezinte în judecată, când vor reclama în contra celor de al treilea. Persoanele libere și semilibere, care aparțin unui *dominus*, pot fi reclamate de cei de al treilea deadreptul înaintea tribunalelor publice; dar din pricina răspunderii lui *dominus* s'a ajuns la îndatorirea, ca pricinile să fie aduse mai întâiu înaintea acestuia; *dominus* pune pe slugele sale, funcționarii săi, să cerceteze pricina și dacă rezulta, că acel de al treilea avea dreptate, lua măsuri pentru îndestularea lui; iar dacă acesta n'era mulțumit, putea să se'ndrepte la tribunalele publice. De aci a eșit *Jurisdicțiunea* lui *dominus* asupra oamenilor săi. Inșă în afacerile penale grave, *dominus* era dator să predee judecătorilor publici pe oamenii săi, fie neliberi, fie chiar liberi și de aceea judecătorii publici sunt îndrituiți să aresteze pe făptuitorii de crime pe teritoriul lui *dominus*. — În Gallia, din vremile romane de mai pe urmă, *biserica* și *potentes* au o *Jurisdicțiune*

neatârnată asupra oamenilor lor, când n'au săvârșit fapte de acelea, care îi supun unei pedepse capitale, căci în acest caz vinovații trebuiau dați judecătorilor publici. Dar această jurisdicțiune de obârșie romană a fost absorbită de Immunitate.

68. *Immunitatea*. Acest așezământ își are obârșia în împărăția romană. Bunurile împărătești erau scutite de dări și de clacă publică; iar arendașii și colonii de pe aceste bunuri aveau o situațiune deosebită în ce privește jurisdicțiunea. În Statul franc *Immunitatea* a absorbit *Jurisdicțiunea*, întru atâta întru cât avea un caracter financiar. — *Immunitatea* bunurilor coroanei a fost întinsă și la alte bunuri, mai cu seamă la averile bisericesti. Regele hărăzea bisericeii sau bunuri de ale coroanei dimpreună cu *Immunitatea*, de care se bucuraseră, sau numai *Immunitatea* prin *charta immunitatis*. Mirenii au căpătat și ei *Immunitatea*, rar ca privilegium, de regulă însă prin hărăzirea unui *beneficium* regal, căci acesta își păstra firea de bun regal. De aceea proprietarii liberi, după cum am văzut își dedeau imobilele lor regelui și pe urmă le dobândeau ca *beneficia*. — *Immunitatea* cuprinde în sine o întreită prohibițiune îndreptată în contra funcționarilor publici. Aceștia (conții, centenarii) sunt opriți: 1) De la *introitus*, adecă nu pot călca pe teritoriul scutit. 2) De la *exactiones*, adecă pe teritoriile, care se bucură de scutire, nu pot lua taxe de judecată și nu pot reclama prestațiuni publice; cele dintâiu se cuvîn lui *dominus*, care se bucură de *Immunitate*, iar cele de al doilea, întru cât Statul și le-a păstrat, pot fi aduse la îndeplinirea prin mijlocirea lui *dominus*. 3) De la *districtio*, adecă nu pot valorifica forța oficială (*ius distrigendi*). — *Dominus* de mai sus exercită în *causae minores* jurisdicțiunea asupra oamenilor de pe aceste pământuri, care se bucurau de scutire, adică asupra scutelnicilor, precum și poliția pentru păstrarea păcei. Cei de ai treilea trebuie să aducă înaintea lui *dominus* reclamațiunile contra scutelnicilor; iar judecătorii publici în *causae maiores* nu pot nici să aresteze, nici să citeze deadreptul pe scutelnicii lui *dominus*, ci numai prin acesta, care e îndatorat să-i înfățișeze. — *Immunitatea* nu liberează de puterea regală, ci numai de aceea a conților

și a centenarilor. — Scutelnicii nu sunt supuși influenței funcționarilor publici. Immunitatea nu se raportă la *dominus* însuși, ci numai la supușii acestuia.

69. *Biserica*. Biserica francă era supusă regelui, ca biserică a țării. Conciliile erau concilii naționale și se adunau, când erau chemate de rege. Hotărârile bisericeii aveau nevoie de aprobarea regelui. Episcopii, deși erau aleși de comunitate, totuși înainte de consacrare trebuiau să fie întăriți de rege, deci în realitate acesta îi numea. — Jurisdicțiunea bisericeii a fost mărginită la afacerile bisericești lăuntrice. Statul cu oare care mărginiri, are jurisdicțiune și asupra clericilor. Episcopul avea o jurisdicțiune inferioară, iar împărăția, nemulțumiți cu hotărârile sale, se puteau duce la judecătorii publici, etc. — Din vremea Carolingilor bunurile bisericești au fost secularizate și alcătuiau una din temeliele principale ale oștirii, de atunci datează cimentarea dintre Biserică și Stat. Catolicismul a fost favorizat, ca o temelie politică a unității împărăției. Statul a pus pe clerici să plătească dări. Episcopii și stareții erau *missi*. Afacerile bisericești se desbăteau în adunarea celor mari. Parlamentul e în aceeaș vreme Sinod. Numirea episcopilor de rege e regula; e nevoie de un anume privilegiu regal, când episcopul trebuie să fie ales; ba încă și'n acest caz regele își rezervă dreptul de aprobare. Instalarea în episcopat se face de rege și anume prin darea cârjei episcopale. — Mai pe urmă regele perde călăuzirea afacerilor bisericești, mai ales dreptul de a face legi bisericești. — Biserica începe încercarea de a se pune deasupra Statului și de a ajunge nu numai un Stat în Stat, ci un Stat, care să se întindă pe deasupra celorlalte State.

70. Din înriurirea acestor cinci așezăminte asupra vieții sociale a eșit Regimul Feudal. — În vremea Feudalității se stabilește o ierarhie, fiecare *dominus* cere ocrotire și se face vasalul unui *dominus* mai însemnat; iar regele ajunge suzeranul cel mai puternic. Infeudarea se făcea prin aceea, că un nobil aducea *homagium* și *jura de a sluji cu credință* lui *dominus*, iar acesta îi da investitura, adică îl pune în posesiunea unui *feudum*. — Vasalul datorește lui *dominus* slujbă ostășească, slujbă de curte (adecă să ia parte la împărțirea

dreptăței) și ajutoare pentru a răscumpăra pe dominus căzut prins în războiu, pentru a l face în stare să se războească, pentru a înzestra pe fică și pentru a înarma pe flu, când se făcea cavaler. In schimb *dominus* e dator ocrotire vasalului în ori ce împrejurare. — *Feudum nu se putea împărți*, de aceea trecea prin moștenire la cel mai în vârstă dintre scoborătorii bărbătești ai mortului, iar în lipsa acestora la lăaturalnici. *Feudum* nu poate fi înstreinat prin acte între vii, fără de învoirea suzeranului.—Așa dar vedem, că în vremea Feudalității suveranitatea izvorăște din proprietate; de aceea deținătorul unui *feudum* are îndrituiri politice în întinderea acelu *feudum*, de pildă de a face războiu, de a bate monedă, de a strănge felurite dări, de a împărți dreptatea, etc.

71. In *Feudorum constitutiones*, I, 1, de his qui feudum dare possunt, principio, cetim: «... Feudum autem dare possunt archiepiscopus, episcopus, abbas, abbatissa, praepositus, si antiquitus consuetudo eorum fuerit feudum dare. — *Dux, Marchio, et Comes* similiter feudum dare possunt, *qui proprie regni, vel regis capitanei dicuntur*⁹⁷). Sunt et alli qui ab istis feuda accipiunt, *qui proprie regis, vel regni valvasores dicuntur*: sed hodie *capitanei*⁹⁷) appellantur: qui et ipsi feuda dare possunt. Ipsi vero qui ab eis accipiunt feudum minores valvasores dicuntur... § 1, in fine: Notandum est autem, quod illud beneficium, quod a regis *capitaneis*⁹⁸), atque regis (vel regni) valvasoribus aliis impenditur, proprio iure feudi censetur. Illud vero quod a minoribus in alios transfertur, non iure feudi iudicatur: (licet aliter in curia Mediolanensi observetur) se quando voluerint, recte auferre queunt: nisi Romam cum illis in exercitu perrexerint: quo casu in ius feudi transit, (et adiudicatur) vel nisi aliquid propter feudum acceperint: tunc enim nisi restituto praetio auferre non possunt». — De aci aflăm cine poate hărăzi un *feudum* afară de Rege, Impărat, sau Papa și învățăm vorbele tehnice privitoare la feudalitate. Ie de luat aminte, că dintre acei care

⁹⁷) Cf. infra, nota 99.

⁹⁸) Cf. infra, nota 99.

pot hărăzi, *Dux*, *Marchio* și *Comes* se numesc *căpitani*, fie ai regelui, fie ai regatului.

72. Pe la sfârșitul veacului al cincisprezecelea se 'ntâmplă alte schimbări în viața socială apuseană. Starea țărâ-nimei se înrăutățește și de aceia se 'ntâmplă vestitele răs-coale țărănești. Iar după pacea de la Westphalia (1648), în Brandenburg, Mecklemburg, Pomerania și Prusia, unde mai înainte nu fuseseră *glebae adscriptae*, se ivește și această stare, fie din pricini economice, fie din pricini de obârșie juridică. Comuna țărănească își perde neatârnairea. *Domini* nu numai că păstrează dările de mai înainte, pe care le plăteau *glebae adscripti*, dar le măresc după plac. Deasemenea *domini* nă-zuesc să înfrâneze și să înlătore legăturile feudatare heredi-tare și să le impedece de a se naște, acolo unde nu se for-mase; pricina era, că de când cavaleria decăzuse, funcționarii învățați și nobilii trebuiau să cultive singuri moșiile lor și puteau face aceasta cu atât mai ușor, cu cât se găseau în deajuns brațe de muncă, fără de a se hărăzi pământuri. Doc-trina Romaniștilor a înriurit tot în direcțiunea aceasta, prin aceea că a aplicat raporturilor feudale sau regulele, care cărmuiau *praecarium*, sau pe acele de la *emphyteusis*. — Dar în țările mari Statul s'a amestecat și s'a dat de partea țăranilor, având interes să păstreze o țărâ-nime sănătoasă atât pentru recrutare, cât și pentru finanțele sale; de aceea a silit pe *domini* prin legi, ca să hărăzească din nou *feuda*, care ajungeau li-bere. — În sfârșit de la Marea Revoluțiune franceză, desfiin-țarea stărei de mai înainte a persoanelor a adus după sine și desființarea Feudalității, pământurile lucrate de țărani au fost schimbate în pământuri alodiale, adecă au ajuns pro-prietate liberă a lor și prin legi agrare au fost ușurate de sarcinele, care le apăsau.

73. În ce privește starea persoanelor din Europa apu-seană mai aflăm știri, (de care vom trebui să ținem samă), în următoarele izvoare: Farinaccius, în quaestio 112, No. 176, zice: «Decimus quintus est casus in offendente *inferiores Prin-cipes*, ac *Dominos*, in quo reperio Doctores affirmative res-pondentes dicere laesae maiestatis crimen committi nedum contra *Papam*, aut *Imperatorem*, sed et contra alios *Principes*

et Dominos inferiores», iar la No. 183, adaogă: «... contra quoscunque *Principes inferiores* ab *Imperatore, Papa* seu *Rege*». — Avisamentum ad expeditionem contra Turcos, din 1518 (Acta Tomiciana, 4, No. 368, pag. 352) ne spune: «*Principes* autem, qui non recognoscunt in temporalibus *superiorem* in effectu, et qui solent *Papae* solemnem exhibere obedientiam et taxantur ad unam quintam redditum pro anno sunt **XXIII**, vidilicet: *Papa, Imperator, Rex Franciae, Rex Hispaniae, Rex Angliae, Rex Portugaliae, Rex Ungariae, Rex Poloniae, Rex Scotiae, Rex Daniae, Dux Venetorum, Dux Sabaudiae, Domini Florentini, Dux Ferrariae, Dux Lotaringiae, Marchio Mantuanus, Domini Senenses, Domini Januenses, Domini Lucenses, Marchio Montis ferrati, Marchio Salutarum, Domini Rhodiensis, Domini Ragusei*»; iar Farinaccius in quaestio 112, No. 173, ne spune: «Itaque sit casus in *inferiori* Principe *superiorem* recognoscente, in quo etiam contra istos *Principes* seu *Dominos*, quamvis *superiorem* recognoscentes, crimen laesae maiestatis committi.... Quando offenditur persona *Baronis*...», No. 179: «... quod crimen laesae maiestatis committatur a *subdito* contra *Feudatarium* alicuius Principis...», No. 180: «Quod *vasalli* committant crimen laesae maiestatis contra eorum *Dominorum*...», No. 181: «... quod si *vasalli* alicuius *Baronis* recognoscentis Regem rebellant se contra ipsum *Baronem*...» și No. 183: «... contra quoscunque *Principes inferiores*... etiam *superiorem* non recognoscentes...» — Din toate aceste reesă, că: a) *Principes*, sunt de două feluri: *Principes*, fără nici o altă calificare și *Principes inferiores*. b) Atât unii cât și alții pot fi iarăși de două feluri: *Qui superiorem recognoscunt*, și *Qui superiorem non recognoscunt*. c) Acei care *superiorem non recognoscunt*, tocmai fiindcă nu recunosc pe altul mai mare decât ei, sunt *singuri mai marii lor*. — d) Acei care *superiorem recognoscunt* din contra sunt *feudatarii, subditi, vasalli*, fie că sunt *Principes*, fie că sunt *Principes inferiores*. — e) Din categoria acestor *Principes inferiores* făceau parte *Domini, Barones* și alții, pe care nu e nevoie să-i mai înșirăm aci. — f) In anul 1518 *Principes*, care *superiorem non recognoscunt* erau în număr de douăzeci și trei și, după cum vedem, printre ei nu găsim nici pe Domnul Moldovei, nici pe acel al Țării Românești. De aci urmează,

că pe acea vreme amândoi Domnii erau *feudatarii, subditi, vasalli*. Aceasta e pricina pentru care în documentele și scrierile latinești de mai târziu, se dă domnilor noștrii numirea de *subditi*⁹⁹).

59. Despre legătura de vasalitate Farinaccius, quaestio 112, No. 180, după vorbele de mai sus, «*quod vasalli committunt crimèn laesae maiestatis*», adaugă următoarele: «*etiam ante praestitum iuramentum fidelitatis, ea ratione, quia possessio Domini in vasallo non acquiritur ex eo, quod faciat Dominos eos fateri esse suos subditos, sed per exercitium iurisdictionis*». Deci legătură de vasalitate se caracterizează prin aceea, că o persoană exercită jurisdicțiunea asupra alteia cu învoirea expresă ori tacită a acestei din urmă; iar jurământul de credință, deși se face mai în totdeauna, totuși nu-i un element esențial pentru înființarea acelei legături.

75. Acum, după reinprospătarea acestor cunoștinți, să purcedem la cercetarea stărei sociale a Moldovei, întemeindu-ne pe diferite documente, atât românești, cât și streine, precum și pe știrele date de Cantemir și adevărind încheerile, la care vom ajunge, prin rânduielele Cărței de învățătură și ale izvoarelor sale.

76. Prilusius, în *Leges sau Statuta ac Privilegia Regni Poloniae, Cracoviae, 1553, Cap. X, De Moldavia sive Valachia*, folio 806—808 ne dă actul, care s'a încheiat, când Ștefan cel Mare s'a închinat lui Cazimir III și în care cetim următoarele: «*Stephanus Palatinus a Maiestate Regia per magnificos nuncios ad veniendum faciendumque, ea quae debet, avisatus et conductus cum omnibus sui armigeris, Boiaris, vulgari eorum lingua dictis, eque venit: ad latus vero per unum suum fidelem habebat, cui Banderium quoque magnum sericeum coloris rubri, in quo arma Terrae Moldaviae pulchre auro depincta erant, praeferebantur. Sui vero omnes Terrigenae bona hereditaria, in Moldova habentes, et alii omnes Curienses notabiliores, Banderia parva, quilibet suum equum insedendo, manu tenebant.... Nos Barones, Vasalli et tota Terra Moldaviae praestamus homagium nostro et totius communitatis Terrae*

⁹⁹) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 83 pg. 115.

Moldaviae nomine, Serenissimo Principi Domino Casimiro et successoribus Regibus Poloniae»¹⁰⁰).—De aci se vede, că Ștefan Vodă a venit înaintea Craifului leșesc cu *toți ostașii săi*; că acești ostași erau cu *toții boieri*; că dintre ei, acei care erau *băștinași*, *aveau pământuri hereditare* în Moldova și erau și Curteni, că fiecare ostaș boer își călărea calul său, că pe lângă Curtenii de mai sus au venit și toți ceilalți Curteni mai însămnați și că dintre ostașii boeri (sau boerii ostași, căci e același lucru) unii erau *Barones*, iar alții *Vasalli*.—Din aceste știri putem scoate caracteristica boerimei și oastei moldovene:

77. *Oastea curat moldovenească era alcătuită numai din boeri călăreți*. Tot așa era și la Romani. Centuriile de *equites* erau alcătuite la 'nceput numai de *patricii iuniores*, pe urmă și de *nobiles*¹⁰¹). Și tot așa ne spune și Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, cap. XV, de notabilitate Moldava. — Se înțelege, că ostașii *lefeții* nu intră în oastea *curat moldovenească*.

78. *Boerimea moldovenească era de două feluri: Băștinașă și nebăștinașă*. Acea băștinașă se alcătua din toți boierii de baștină și se deosebea prin aceea, că acești boeri aveau pământuri hereditare și puteau să fie însărcinați cu slujbe la Curte, adică să ajungă Curteni. — Boerimea nebăștinașă se înțelege, că se alcătua din streinii înboeriți.—Cantemir, l. c. deasemenea vorbește de boeri vechi și de streini (sau liberi, sau desrobiți), care fuseseră înboeriți. — Din documentul de mai sus, nu se poate afla, după câtă vreme acești boeri noi ajungeau boeri de baștină și nici dacă de la 'nceput, odată cu înboerirea lor, li se hărăzea pământuri hereditare, sau ba.—Deasemenea nu se poate afla din acel document, ce fel de îndrituiri hereditare aveau boerii de baștină asupra pământurilor lor. Aveau oare îndrituirea de proprietate, sau numai o îndrituire de uzufruct hereditar, sau, mai bine de zis, de *emphyteusis* ?

64. *Felurile de boeri*. Pe vremea lui Ștefan cel Mare printre

¹⁰⁰) Archiva Istorică, I, 2, pag. 23 și 24.

¹⁰¹) Cf. I. Marquardt, Manuel des antiquités romaines, de l'organisation militaire, Paris, 1891, pag. 5 și urm.

boerii sau *nobiles* erau și *Barones*, și *vasalli*. *Barones*, întrucât sunt deosebiți de *vasalli*, urmează că nu erau vasali și nu aveau nici indrituirile și nici îndatoririle acestora. Din contra *boerii vasali* trebuie să fi fost cărmuiți și 'n Moldova de aceleași regule, ca și în celelalte părți ale Europei apusene. — Prin urmare *Barones*, nefiind vasali, dacă vor fi avut pământuri, moșii, etc., trebuie să fi fost proprietari absoluți și exclusivi ai acestor pământuri; iar *vasalli*, adică acei boeri, cărora li se hărăzea *feuda* de Domn, nu puteau să aibă asupra pământurilor hărăzite de cât sau un uzufruct hereditar sau o emphyteusis; ei erau *vasali domnești*. — Că, nu numai pe vremea lui Ștefan cel Mare, ci și pe urmă Domnitorii aveau vasalii (*vasalli, subditi*) lor, reesă din Tratatul de alianță pe picior de egalitate (*foedus aequum*) încheiat în anul 1510 între Bogdan și Sigismund, regele Poloniei, care între altele ne spune și următoarele: «Item si contigeret ex aliqua permissione divina, quod Deus avertat, quod mgcus. dnus. Bohdanus vojevoda ab aliquo hoste potente, cui resistere non posset, exiret de terra sua ad regnum Poloniae vel Magnum ducatum Lithuaniae, seu in aliquas terras civitates aut castra nostra: terrae nostrae erunt illi apperte et matri ipsius, uxori ipsius, pueris ipsius, sororibus ipsius, bojaris ipsius cum eorum conjugibus, cum *subditis* ipsius, cum servis ipsius et cum omnibus ad ipsum spectantibus venire ad nos et Regnum nostrum Poloniae seu Magnum ducatum Lithuaniae, aut ad civitates, castra ubicunque in regno nostro Poloniae, aut Mg. ducatum Lithuaniae morari volet, nosque tunc eundem Bohdanum vojevodam et matrem ipsius, jungem ipsius, pueros ipsius, sorores ipsius, bojaris ipsius, cum eorum uxoribus, servos et *subditos* ipsius diligere debemus ac in gratia et honore tenere eritque illi securum liberum et appertum de regno nostro Poloniae seu Mg. ducatu Lithuaniae viceversa recuperare patriam et terram suam Moldaviensem»¹⁰²).

¹⁰²) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea întâia, Izvoarele, nota 66, pag. 58.

80. Am văzut ¹⁰³⁾, în ce chip se năştea legătura de vasalitate şi că vasalul făcea jurământ, de a sluji cu credinţă pe *dominus*. Dacă în Moldova erau boeri nevasali şi boeri vasali, atunci trebuie să găsim vre o urmă despre legăturile de vasalitate cel puţin în vechile legiuri. Cartea de învăţătură în glava 3, paragraful 2 ne spune: «*Ceala ce va giura cuiva să'i slujască cu credinţă şi mai apoi îl va sudui, face greşală, cum are sudui pre Domn*». De asemenea paragraful 1 din aceeaş glavă zice: «*Ceala ce va sluji la un boiarin şi de'l va hienli întru ceva, sau 'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătăma, să să cearte ca un suduitor de domnie*». Se vede, că aceste rândueli sunt privitoare la legăturile de vasalitate moldoveneşti. Ba, reesă chiar, cu nu numai Domnii puteau să aibă vasali, ci şi boerii, întocmai ca şi *Barones*, etc., din Europa apuseană. — Se înţelege că şi aceşti *vasali boereşti* nu puteau fi de cât tot oameni liberi, *nobiles*, adică tot boeri. — Fiindcă în vremea Regimului Feudal jurisdicţiunea asupra locuitorilor de pe un pământ se cuvenea, după cum am văzut, lui *dominus* al aceluî pământ şi fiind că, după cum vedem acel regim stăpânea şi Moldova, urmează că şi în țara noastră se aplica aceeaş regulă. Deci boerii, care nu erau vasali, aveau şi exercitau jurisdicţiunea asupra locuitorilor aşezaţi pe proprietăţile lor; iar boerii, care erau vasali, aveau şi exercitau jurisdicţiunea asupra locuitorilor aşezaţi pe pământurile hărăzite lor sau în uzufruct, sau în *emphyteusis*. — În sfârşit fiindcă în Moldova au fost odinioară şi boeri nevasali şi boeri vasali, şi fiindcă Regimul Feudal ne stăpânea şi pe noi, atunci mai trebuie, ca noi în trecut să fi avut vorbe româneşti anumite, care să arate acele două categorii de persoane. Care să fi fost oare acele vorbe?

81. Am văzut, din cele spuse de Farinaccius ¹⁰⁴⁾ că *Principes inferiores*, din care făceau parte *Barones*, *Domini*, etc., erau de două feluri: Unii, *qui superiorem non recognoscunt*, care nu recunosc pe alt cineva mai mare peste ei, care sunt singuri mai marii lor; iar alţii, *qui superiorem recognoscunt*,

¹⁰³⁾ Cf. supra No. 65.

¹⁰⁴⁾ Cf. supra No. 73.

adecă *vasalli*, sau *subditi*. — Astfel de *Barones, qui superiorem non recognoscunt* erau și în Moldova. Dovada reesă din Cartea de învățătură. glava 3, care e intitulată: «Pentru ceia, ce vor sudui pre *mai marii lor*, ce se zice pre *boiari*» și din glava 9, § 53, care glăsuește: «Cela ce va ucide pre ceala ce'i îmblă cu muiare'și și și pre muiare, ales când să va prileji să fie boiarin, *singur mai marele lui*, sau alt giudeț cineva, acesta nice o certare să nu aibă; însă aceasta se 'nțeleage, cându'i va fi făcut silă acei muiari și va fi fost fără voia ei, de va fi..., atunce *boiarinul*, sau și Domnul, făcând silă cueva, să schimbă den stepena cea de sus în cea de jos și den Domn să face rob și den *boiarin* rămâne ca o slugă...». — Așa dar, potrivit chipului de rostire al legiuirei moldovene, boerii erau de două feluri, *boerii care erau singuri mai marii lor*, și, în opozițiune cu aceștia ceilalți pot fi numiți *boeri care nu erau singuri mai marii lor*. Cei dintăi, ca și *barones, qui superiorem non recognoscunt*, nu sunt vasali; iar cei de al doilea sunt vasali. Dacă e așa, atunci în actul de mai sus privitor la închinarea lui Ștefan Vodă, prin vorba *Barones*, deosebită de *vasalli*, trebuie să 'nțelegem pe boerii, care, potrivit terminologiei legale, erau *singurii mai marii lor*. Ei nefiind vasali, dacă vor fi avut pământuri, moșii, erau *proprietari absoluți și exclusivi ai acestor moșii*. — Alături de acest fel de boeri se găseau *boerii vasali*, care tocmai fiindcă erau vasali, nu erau proprietari absoluți și exclusivi ai pământurilor hărăzite lor de Domn. În sfârșit e cu putință, ca să se fi găsit și boeri, care să fi fost proprietari absoluți și exclusivi asupra unor pământuri și 'n aceeaș vreme să fi fost numai uzufructuari sau emfiteutecari asupra altor pământuri. În adevăr se putea, ca scoborătorul unui boer singur mai marele lui, să ajungă vasalul Domnului, în acest caz acest boer era să fie proprietar absolut și exclusiv a pământurilor, moșilor, etc., moștenite și nu era să fie de cât uzufructuar sau emfiteutecar a pământurilor, ce i s'ar fi hărăzit de Domn, la intrarea în legături de vasalitate față de acesta. — În această stare juridică se 'nțelege de la sine, că *proprietățile* puteau fi înstrăinate fără să fie nevoie de întărirea Domnului, iar *pământurile hărăzite numai în uzufruct sau în emphyteusis* nu puteau fi înstreinate de cât cu

invoirea suzeranului, adecă era nevoie de întărirea Domnului. — De aci reesă, că Domnul Moldovei n'a putut să aibă, *dominium eminens* asupra tuturor pământurilor din țară.

82. In vremea Regimului feudal în apusul Europei *domini*, fie proprietari, fie numai uzufructari de pământuri, puteau să înființeze diferite dări. Tot așa era și 'n Moldova. Iată ce ne spune paragraful 167 din partea întâia a Cărții de învățătură: «Ceala ce va face vamă nouă, carea n'au fost sau de va mai adaoge cea veache, de cum au fost, de va fi alt giudeț într'acel loc *să fie mai mare* de cât dăns, cum are fi Domn, să'l cearte cu banii, ce să zice să'i iea avuția și să'l gonească dentr'acel loc în toată viața lui, să nu se mai afle pre acelea locuri». — De aci reesă pe de o parte, că într'un loc se putea să fie două feluri de judecători, unul mai mare și altul mai mic; dacă Domnul hărăzise locul unui vasal al său, acesta deși exercita jurisdicțiunea în acel loc, totuși se găsea sub ascultarea Domnului. Pe de altă parte urmează, că dacă într'un loc va fi un giudeț, care să nu aibă pre altul mai mare de cât el, adecă dacă jurisdicțiunea se va exercita acolo de un boer, singur mai marele lui, acesta putea și să facă vamă nouă și să mărească pe cea veche.

83. Să vedem acum, care era vorba românească întrebuințată pentru a arăta pe vasalii boeri, precum și pe cei-lați vasali (precum erau vasalii boerilor) (Cf. supra No. 81). — Pentru această să punem § 12 din glava 72, față în față cu izvorul său farinaccian¹⁰⁵), questio 130, No. 67.

Dominus, Pater, Baro seu Princeps sciens seu videns delictum committendum a suo ser-vo, filio vel subdito tenetur in quantum potest illi obviare...; et e contra servus, filius, et va-sallus sciens delictum commit-tendum in personam sui Domini, Patris vel Principis tenetur re-levando aut alias obviando.

Stăpânul și tatăl și Domnul și vlădicul sânt datori... să smin-tească fie ce greșală... când vor înțelege, ca vor să facă vre unii din cei mai mici, cumu'i feciorul sau *sluga* sau călugărul; așij-dere iarăși călugărul și *sluga* și feciorul și nămitul sânt da-tori, când vor înțelege, că va să să facă vre o greșală... a-supra vlădicului, sau Domnului, sau asupra tatălui, sau a stă-pânului.

¹⁰⁵) A se vedea supra pag. 60 aceste două texte în întregime.

Vedem, că vorbele *subditus* și homonimul său *vasallus* au fost tălmăcite prin vorba *slugă*, adecă tocmai prin substantivul plăzduit dela verbul *a sluji* întrebuițat în glava 3, §§ 1 și 2 mai sus arătate, privitoare la legăturile de vasalitate¹⁰⁶). Așa dar în documentele noastre (de pildă acele din anii 1392, 1442, 1483, 1546, 1554, 1572, 1595, etc.¹⁰⁷) în care Domnul pomenește sau de «*sluga noastră*», sau de «*slugile noastre*», vom ști, că e vorba de *vasalii domnești*.

84. Ba, legiuitorul nostru e atât de cuminte încât, când vorbește de *slugă* în înțelesul de azi, adecă de servitorul cu simbrie, spre a înlătura confuzia, ce s'ar putea întâmpla, dacă ar întrebuița tot vorba *slugă*, n'o mai întrebuițează, ci o înlocuește cu vorba *nămit*, sau chiar cu altă vorbă. Astfel în glava 9 § 47 el zice: «...om de folos de potrive bărbatului; iară de va fi fost vre un om de gios, cum se zice țaran, sau *slugoiu*, sau vre un măscăriciu, să nu ajungă la cinste deasemenea cu bărbatul...; deasemenea în glava 32 § 13: «Oricare rob, sau *nămit*, sau *slugoiu*, de va răpi vre o femeae, nu să va certa numai cu moartea, ce-l vor și arde în foc».

85. Afară de vorba *slugă*, mai avem și o alta spre a arăta pe vasal. Aceasta reesă din apropierea paragrafului 20 al glavei 12 de quaestio 125 No. 315 din Farinaccius¹⁰⁸).

...in *subito* seu *vasallo*, qui tenetur suum *Dominum* defendere.

Slujitorul iaste dator să agiute căpitanului său.

Se vede, că vorbele *subdito* seu *vasallo* au fost tălmăcite prin *slujitor*, adecă tot printr'un substantiv plăzduit dela verbul *a sluji*, întrebuițat în rânduelile privitoare la legăturile de vasalitate. — Așa dar în documentele noastre și vorba *slujitor* înseamnă tot vasal.

¹⁰⁶) Cf. I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească, 1905, vol. I: Documentele din anul 1422—1424 (pag. 21—24), din anul 1481 (pg. 167—169) și din anul 1491—1492 (pag. 193—195).

¹⁰⁷) Archiva Istorică I, 1, No. 19, pg. 18; No. 91, pg. 74; No. 41 pg. 37; No. 52, pg. 49; No. 78, pg. 66/67; No. 93, pg. 78/77 și Archiva Istorică, I, 2, No. 280, pg. 7.

¹⁰⁸) A se vedea supra nota 50.

86. Dare pentru ce în rândueala de mai sus vorba *dominus* a fost tălmăcită nu prin Domn, ci prin *căpitan*? — Am văzut, că nu numai Domnul, ci și boerii puteau să aibă vasali. Toți vasalii fiind datori să apere pe suzeranul lor (pe *mai marele* lor), trebuia ca vorba *dominus* să fie tălmăcită în românește cu o vorbă, care să aibă un înțeles așa de larg încât să cuprindă și pe suzeranul Domn și pe suzeranul boer. Această vorbă era acea de *căpitan*. În adevăr și în zilele noastre în vremea războiului dela 1877 s'a dat Domnitorului nostru numele de «Marele *căpitan*». În trecut, și mai ușor vorba *căpitan* a putut fi întrebuițată pentru a arăta și pe Domn. E deajuns să ne reamintim pentru aceasta, că Gr. Ureche în cronica sa, scrisă după 1644, deci cam în aceeaș vreme, dacă nu cumva chiar după tipărirea Cărței de învățătură (1646), zice:¹⁰⁹⁾ «Și întru această începătură au fost Domniea, ca o *căpitănie*». Ba, mai mult decât atâta, vorba *căpitan* se putea întrebuița pentru a arăta pe suzeran, mai ales fiindcă, după cum am văzut, în apusul Europei *Dux, Marchio* și *Comes*, când hărăzeau *feuda* și ajungeau deci suzerani, erau numiți «*regis capitanei*» sau «*regni capitanei*»¹¹⁰⁾.

87. Am văzut, că oastea curat moldovenească era alcătuită din boeri vasali și nevasali, Toți vasalii fiind datori să slujească pe *domini*, căpitaniii lor, mai ales în războiu, ne putem aștepta, ca vorba românească *slujitor*, întrebuițată pentru a arăta pe vasal¹¹¹⁾, să fi fost întrebuițată spre a arăta și pe *ostași*, adecă pe *milites*. Și în adevăr așa s'a și întâmplat. Dovada aceasta reesă din apropierea paragrafului 21 al glavei 12 de izvorul său farinaccian, quaestio 125, No. 126 :

Ut fugere non teneatur insul-
tatus, sive sit *miles* et persona
nobilis, cui sit verecundia fugam
arripere.

Ceala ce va fi boiarin, sau *slu-
jitor*, nu iaste vinovat să fugă
denaintea celui ce vine spre dâns
suduindu'l, pentru că ce că de va
fuși, îi va fi mai mare rușinea.

din care se vede că vorba *miles* a fost tălmăcită prin *slujitor*.

¹⁰⁹⁾ Letopisește, I, pg. 133.

¹¹⁰⁾ Cf. supra nota 87 și 88.

¹¹¹⁾ Cf. supra No. 85.

88. Dacă *slugele* și *slujitorii* sunt vasalii moldovenеști, atunci ei, ca și *vasalli* din apus, trebuie să fi primit *feuda*, adecă pământuri hereditare, de la căpitanii lor, adecă sau de la Domn, sau de la boeri. — Cantemir, l. c., cap. XV ne spune despre *calarașii* moldovenеști: «Tertiae stationis sunt: Calaraszi, equites, qui pro terrarum, quas ipsis, principes concessere, usu semper, eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur». Deci *călărașii* noștri fac parte dintre vasali domnești. Acești *slujitori domnești* erau aceea, care alcătuiau vestita călărime moldovenescă, care pe la 1514 era în număr de 15000 de oameni, despre care se spunea, că sunt: «*delectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum*¹¹²⁾».

89. Afară de *Barones* și *Vasalli* în boerimea moldovenescă de *băștină* mai intrau și *Răzeșii*. — Din actul privitor la închinarea lui Ștefan Vodă¹¹³⁾ se vede, că jurământul de credință a fost făcut nu numai de Domnitor și de *Barones* și *Vasalli* ci și de alții. În adevăr se spune lămurit în acel act, că: «*Nos Barones, Vasalli et tota Terra Moldaviae praestamus homagium nostro et totius communitatis Terrae Moldaviae nomine*. Cine erau acei, care mai trebuie să jure, pentru ca să se poată vorbi nu numai în numele lor, ci și în numele întregii obști a Țării Moldovei? — Intru cât tot din acel act știm, că Ștefan Vodă a venit «*cum omnibus suis armigeris, Boiaris, vulgari eorum lingua dictis*» și că «*Sui vero omnes Terrigenae*¹¹⁴⁾ bona hereditaria, in Moldavia habentes... *quilibet suum equum insedento*», urmează, că vorbele «*tota Terra Moldaviae*» sunt privitoare la *ceilalți boeri ostași*, care veniseră cu Domnitorul, care erau *băștinași* și care deasemenea aveau pământuri hereditare în Moldova, dar care nu erau nici *Barones* și nici *vasalli*. Fiindcă știm, că în Moldova cea din urmă clasă de boeri erau *răzeșii*, urmează din cele de

¹¹²⁾ Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 80, pag. 110.

¹¹³⁾ Cf. supra, No. 76.

¹¹⁴⁾ B. P. Hasdeu, în Archiva istorică, I, 2, pag. 23, publicând actul de închinare, care se găsește la Prilusius l. c. scrie «*terrigenae*»; în original însă această verbă, ca și vorbele, *Barones, Vasalli*, e scrisă cu literă mare «*Terrigenae*».

mai sus, că și răzeșii sunt boeri ostași de baștină având pământuri hereditare.

94. Despre răzeși Cantemir, tot în cap. XV, ne spune: «*Reszessi, quos colonos liberos quam nobiles vocare malemus... nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant suasque terras vel ipsi vel per servos*¹¹⁵⁾ conductitios colunt».—Cantemir a greșit, când a spus, că vrea mai bine să nu numească pe răzeși *nobiles*. Din cele de mai sus se vede neîndoelnic, că și răzeșii făceau parte din boerimea moldoveană. Dar Cantemir are dreptate, când spune, că răzeșii lucrează «*suas terras*», când li dă numele de *coloni liberi*, și când, spunând că n'au «*aulas*», ci locuiesc mai mulți într'un sat, îi deosebește de *rustici*.

95. În adevăr, întru cât din actul de închinare de mai sus reesă, că și ceilalți boeri băștinași moldoveni (afară de *Barones* și *Vasalli*) au pământuri hereditare, urmează, că aceste pământuri sunt ale lor și deci Cantemir putea spune, că ei lucrează «*suas terras*».

96. Deasemenea e drept, că răzeșii sunt *coloni* și anume *coloni* de acei *liberi*, iar nu *glebae adscripti*. — Am văzut, că în Cartea de învățătură cele 94 de paragrafe, luate din Νόμοι Γεωργικοί, (*leges agrariae* sau *leges coloniariae*¹¹⁶⁾) sunt privitoare la *coloni* (γεωργοί). Vorba *colonus* la Romani, ca și vorba γεωργός la Greci, însemnează ori ce lucrător al pământului. Dar fiindcă sunt mai multe feluri de astfel de lucrători, Romanii și Grecii îi deosebesc adăogând calificativele cuvenite. Astfel Romanii zic *colonus partiarius*, *colonus glebae adscriptus*, și *colonus liber*; iar Grecii zic γεωργός μορτίτης, etc. — Legiuitorul moldovenesc (Alecsandru cel Bun), deasemenea trebuind să tălmăcească vorba γεωργός, n'a întrebuițat o singură vorbă românească, ci după cum rânduieala era privitoare la toți *coloni*, sau numai la un anumit fel de *coloni*, a zis sau «*Ori ce plugar*», sau «*Cela ce va împărți roada*», sau «*Țaran*», sau «*răzeș*»; de aceea când a ajuns la titlul X, § 7, care e privitor la *coloni li-*

¹¹⁵⁾ Cf. infra, No. 108.

¹¹⁶⁾ Cf. supra, No. 34.

beri¹¹⁷), a tălmăcit vorba γεωργός prin aceea de răzeș. Spre a învedera aceasta, punem față în față § 92 românesc cu izvorul său, tălmăcit în latinește:

Tit. X. § 7. Si quis divisa agri parte in parte sibi obtingenti aptum locum invenerit extruendae molae eiusque rei satagat, non licet aliarum partium *coloni* de hac molo quidquam conqueri.

§ 92. Când se vor scula niște răzăși, deși vor împărți locul, cât vor avea într'un sat, și după aceea în partea unuia de să va găsi un loc de moară și să va nevoi de va face moară, atuncea nu vor putea să zică nemică cei-l-alți răzași, pentru ce au făcut moară.

97. Din paragraful românesc se vede, că răzeșii puteau să și împărtească locul, pe care îl aveau în devălmășie. Dacă și ei ar fi fost *vasalli*, atunci n'ar fi putut face aceasta, căci am văzut, că *feudum* nu se poate împărți¹¹⁸). Atunci, ce fel de îndrituiri aveau răzeșii asupra pământurilor lor, de puteau să le împartă? Ca să răspundem la această întrebare, credem nemerit de a reaminti din cele, ce știm despre *coloniile romane*, ceea ce poate avea oare care legătură cu starea obștească a colonilor. — Karlowa¹¹⁹) ne spune, că: «Servius (ad. Virg. Aen. I, 12) ne-a păstrat următoarele definițiuni foarte nimerite ale coloniei: «Sane *veteres* colonias ita definiunt. Colonia est caetus eorum hominum, qui universi deducti sunt in locum certum aedificiis munitum, quem certo iure obtinerent. Alii: *colonia* est, quae graece ἀποικία vocatur, *dicta* autem est a *colendo*: est autem pars civium aut sociorum missa, ubi rem publicam habeant ex consensu suae civitatis aut publico eius populi, unde profecti sunt, consilio. Hae autem coloniae sunt, quae ex consensu publico, non ex secessionem sunt conditae». La început coloniile erau *propugnacula*

¹¹⁷) Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch = römischen Rechts, Berlin 1892, § 60, pag. 251 n. 826 și pag. 252—255 notele 827—838.

¹¹⁸) Cf. supra No. 70, pag. 85, rândul 5.

¹¹⁹) Otto Karlowa, Römische Rechtsgeschichte, Vol. I, Leipzig, 1885, § 47. pag. 304 și urm.

imperii. — ... Statele aliate dedeau un bogat material pentru sistemul colonial roman, care se întindea; *coloniile latine* ajunseră punctele de sprijin ale stăpânirii romane în țările grăitoare de limbi streine și mijloacele, pentru a le latinisa pe nesimțite... Sarcina funcționarilor *coloniae deducendae* e de a întemeia noua obște atât în ce privește partea personală, cât și pe cea teritorială... Colonia, ca și icoana sa Roma, trebuie să fie alcătuită din *urbs* și *ager*. ... *Urbs* trebuia să fie înconjurată cu vaduri (*valla*), adică și ziduri și șanțuri... O parte din *ager* era măsurat și împărțit de *agrimensores*, sau prin linii (*limites*) în lungiș și în curmeziș în pătrate mai mari și mai mici (*limitatio*, sau *centuriatio* când se făceau câte 100 loturi de pământ de fiecare *centuria*), sau prin linii paralele (*rigores*), în lungi dreptunghiuri, care se numeau sau *strigae*, când se întindeau de la miază noapte la miază zi, sau *scamna*, când se întindeau de la apus la răsărit. De aceea: «*quemadmodum ... conditio diversa est, mensurarum quoque actus dissimiles esse debet*». Coloniile de *cives romani* aveau *ager* împărțit în pătrate, iar *ager* al coloniilor de latini, și pe urmă *agri stipendiarii* din provincii erau împărțiți în *strigae* și *scamna*. — Impărțeala numită *centuriatio* se făcea așa: În mijlocul pământului de măsurat se așeza *machina*, *stella*¹²⁰⁾, *groma*, și de aci se trăgeau două linii (*limites*) perpendiculare principale. Cea de la apus la răsărit se numea *decumanus maximus*, iar cea de la miază noapte la miază zi, care tăea pe cea dintâiu drept la jumătate, se numea *cardo maximus*. Cele patru *regiones* erau subîmpărțite prin *limites* paralele și trase la depărtări de o potrivă de *decumanus maximus* și de *cardo maximus*. Pământurile astfel măsurate erau împărțite prin tragere la sorți (*sortitio*). Centuria de împărțit se numea *sors*, părtașul la o astfel de centurie se numea *consors*, iar raportul dintre părtași *consortium*. — Pe urmă venea *assignatio*, adică fiecărui *colonus* i se da lotul său de pământ. În coloniile italice *assignatio* avea de efect de a da proprietatea quiritară (*ager datus assignatus*), hereditară și alienabilă. Impărțirea între comoștenitori, precum

¹²⁰⁾ Cf. infra nota 136.

și înstrăinările parțiale se făceau prin tragere de hotare noue, *limites*, așa că hotarele oficiale vechi se întunecau... Din *ager* nemăsurat și neimpărțit o parte slujea pentru pășciuni. Se putea, ca proprietatea asupra pășciunelor să fie dată unor coloni vecini, anume determinați, care dobândeau astfel un fel de coproprietate (*communia pro indiviso*). În caz de vânzare a pământurilor *assignati*, acea *pascuorum proprietas pertinens ad fundos sed in commune* trecea în chip necesar la noul dobânditor. Raportul de codevălmășie a coproprietarilor acestor *compascua* nu era de felul aceluia, care putea să fie desființat după plac prin împărțeală. Erau și *pascua publica* aparținând obștei. Se putea, ca îndrituirea la pășciune să se cuvie sau tuturor coloniștilor cetățeni, sau numai membrilor sfatului comunal. În cazul din urmă izlazul (*pascua*) putea fi înstreinat în puterea unu vot al acestui sfat; în cazul dintâiu însă nu se putea face aceasta. — Raporturi asemănătoare cu cele de la *pascua* se găsesc în ce privește pădurile. — Se întâmpla chiar la *assignatio*, ca o parte din lotul cvenit unui *colonus* să fie pășciune și pădure; se înțelege, că în asemenea caz, acea parte de pășciune și pădure era proprietate privată exclusivă. Deasemenea se putea hotări și cum să se întrebuinteze apele curgătoare, etc. În sfârșit despre măsurarea și împărțeala făcută se ridica o hartă, care era desemnată în două exemplare originale pe table de bronz, unul rămânea în colonia respectivă, iar altul se păstra în archiva Statului sau a Impăratului. În ori și ce caz de îndoială hotăra exemplarul păstrat în *sanctuarium Principis*.

98. Tot pentru a fi în stare să răspundem la întrebarea pusă, mai trebuie să arătăm și ce spune Zachariae von Lingenthal despre colonul, care are o parte anumită ($\mu\epsilon\rho\iota\varsigma$ = hotar) de pământ¹²¹), mai ales fiindcă el a făcut cercetări obiective și fără să aibă în vedere anume pe răzeșii noștri: «Cel dintâiu paragraf din νόμος γεωργικὸς îndeamnă pe plugarul, care lucrează propriul său ogor (τὸν ἴδιον ἀργὸν), să nu are nici o bucată din $\mu\epsilon\rho\iota\varsigma$ al vecinului său. În ce privește vorba $\mu\epsilon\rho\iota\varsigma$, care e întâlnită des, νόμος γεωργικὸς are în vedere adesea pe acei,

¹²¹) Zachariae von Lingenthal, Geschichte de sgriechisch=römischen Rechts, pag. 252 și urm.

care trăesc într'o comună și care au căpătat în proprietate particulară *hotarul* lor (μερίς), sau lotul lor (σκαρφίον)¹²², sau bucata lor de pământ (τόπος) în urma unei împărțeli (μερισμός, μερισία)¹²³. Câtă vreme o astfel de împărțea n'a avut loc, membrii obștei trăesc în deplină devălmășie (τοῦ χωρίου κοινοτέρας)¹²⁴; fiecare se folosește de pământ numai de fapt¹²⁵). De aceea un obștean, când găsește pe pământul obștei un loc potrivit, poate să facă acolo o moară: însă ceilalți obșteni pot să reclame locul ca al obștinei și, de vor plăti cheltue-tele, pot să se facă părtași și la moară¹²⁶. Dacă s'a făcut o împărțea, ea poate fi atacată, când un obștean a fost scur-
tat cu prilejul împărțeli și se va face o nouă împărțea¹²⁷. Dar atâta vreme cât nu s'a împlinit prescripțiunea de 30 ani, se pare deasemenea, că ar fi fost îngăduită cererea pentru o nouă împărțea; căci într'o hotărîre a lui Magister Kosmas¹²⁸, de la începutul veacului al zecelea se spune: «Când un loc e trecut într'un cadastru cu o singură dare totală și părțile sale alcătuiesc o devălmășie, dacă n'au trecut încă 30 de ani de la împărțea, se poate, ca întreaga secțiune a dărilor să fie manipulată ca întreg și părțile hotărnicite să fie contopite, și apoi se poate să se facă o nouă împărțea în loturi de o potrivă, când se va avea în vedere nu numai întinderea feței ogorului, ci și bunătatea pământului». Bătător la ochi aci e mai cu seamă, că împărțea trebuie să se facă în părți de o potrivă¹²⁹. Aceasta ne face pe de o parte

¹²²) «In Leg. rust. I, 8, trebuie să se citească σκαρφίους (de pildă potrivit Cod. Marc, 579) în loc de făr' de înțelesul σκάφους».

¹²³) «Leg. rust. VII, 1» (§ 69 românesc), «X, 7» (§ 92).

¹²⁴) «Leg. rust. X, 6» (§ 91).

¹²⁵) «Leg. rust. VII, 1. Ἐὰν δένδρον ἀνατριφεῖ ὁπότινος ἐν τόπῳ ἀμερίστῳ κτλ.».

¹²⁶) «Leg. rust. X, 6» (§ 91).

¹²⁷) «Leg. rust. I, 8» (§ 9).

¹²⁸) «Ea e păstrată în manuscrisul Sinopsisului și e editată de Leunclavius. — Cf. aici Πείρα, 37. 2».

¹²⁹) «In Πείρα, 36, 23. Eustathius caută mai întâiu câte μερίδες sunt trecute în cadastru și cu numărul găsit împarte pe urmă dările hotărîrte (pe εἰς τελεσμός), așa că fiecare μερίς are de plătit o parte egală. In alte locuri el vorbește de o parte proporțională cu dările de plătit de fiecare, de pildă 9, 19, 15, 10, 37. 1. 2.».

să ne reamintim de procedura de la întemeierea coloniilor, iar pe de altă parte de dreptul slav. Și se poate prea bine ca ici o pricină, dincolo cealaltă să fi dat naștere păreri¹³⁰⁾, că pământul obștei trebuie privit ca o coproprietate a obștenilor deopotrivă de îndrituiți, respectiv a șefilor de familie ai obștei, și că o proprietate particulară asupra părților de pământ poate eși numai dintr'o coîmpărțeală. În adevăr din a doua jumătate a veacului al șaptelea o droaie întregă mai cu seamă de cărduri de noroade slave au dat năvală și s'au așezat devalma în ținuturi pustii; deasemenea cărduri întregi de noroade băștinașe alungate au căutat devalma adăpost în alte teritorii; în sfârșit obștini întregi din unele părți ale împărăției au fost așezate în ținuturile părăsite. În toate aceste cazuri nimic nu era mai firenic, de cât de a privi țărănimile din nou așezate ca niște coproprietari ai pământului, pe care se așezase și aceasta cu atât mai mult, cu cât ele erau răspunzătoare în solidar de dările impuse¹³¹⁾. Ori și cum ar fi, părerea, că obștea sătească coprinde în sine o oarecare codevălmășie a membrilor, a rămas dominantă și mai târziu în împărăția bizantină. În înțelesul acesta, chiar după trecerea de veacuri, se vorbește de *ὁμάδες τῶν χωρίων*, de *ἀνακοινώσεις χωρίων* sau *πενήτων* și ca urmare a acelu

¹³⁰⁾ «E cu neputință de a găsi o legătură cu Dreptul din vremea lui Papinian, când fiecare plătea dările pro modo praediorum (D. 50, 15, de censibus, 1), sau cu dreptul de *ὀνόκησα* (§ 58). În ce privește pe acesta din urmă în izvoare nu-i vorba nici de părți deopotrivă, nici de împărțeală. E mai probabil, că, din pricina păreri juridice celei noue, dreptul de *ὀνόκησα* (acolo unde mai ființa) a fost schimbat. A se vedea nota 878» (infra nota 132).

¹³¹⁾ «Leg. rust. I, 13, 14 (§ 14 și 15 românești). Cetirea și traducerea sunt foarte defectuoase în edițiile tipărite. Un *γεωργός* lasă *μερίς* a sa de izbeliște și nu plătește partea sa de dări; atunci *οἱ τῶ δημοσίου ἀπαιτούμενοι λόγω*, adică acei care trebuie să plătească dările pentru el, pot să se folosească de *μερίς*; iar *γεωργός*, care se va întoarce n'o poate reclama. Când însă *γεωργός ἀποδράσας ἐκ τοῦ ἰδίου ἀγροῦ τελεῖ κατ' ἔτος τὰ ἐξορθινα τοῦ δημοσίου λόγου* (așa cetesc vechile manuscrise), adică plătește anual dările obicinuite la casieria Statului, și consătenii săi tot se folosesc de ogorul său, atunci aceștia trebuie să-i plătească la timpul cuvenit de două ori cât fac roadele culese».

principiu se aplică regulă, că nici odată o bucată din pământul obștei nu poate fi privită ca fără stăpân, câtă vreme mai este de față măcar numai un membru al obștei sătești (χωρίτης)¹³² și că o parte ajunsă fără stăpân sporește oarecum părțile celorlalți membrii ai obștei sătești».

99. Acum să ne reîntoarcem la răzeșii noștrii. Părerea, că după ce *legiones* au fost retrase de Aurelian, au mai rămas în Dacia *coloni*, se adeverește prin faptul de sine vorbitor, că toți barbarii, care au dat năvală și care s'au așezat aci, au fost latinizați, așa că limba vorbită de toți locuitorii a fost limba populară latinească. Pentru ca să se poată întâmpla acest fapt, a trebuit în adevăr, ca acei barbari să găsească aci un element latin destul de numeros. Acesta n'au putut fi altul de cât vechii *coloni*, care n'au plecat dimpreună cu *legiones* peste Dunărea. — Despre răzeși știm, că ei aveau ogoarele *împărțite*, iar pășciunile și pădurele deavalma, întocmai ca și coloniile cetățeni romani¹³³). În vremea lui Ștefan cel Mare ei având bunuri hereditare și chiar pe vremea lui Vasile Lupu fiind îndrituiți să 'și *împartă* pământurile lor, urmează, că ei nu erau vasali, ci proprietari absoluți și exclusivi ai pământurilor lor. Se poate, ca numărul acestor răzeși *vechi* să fi fost sporit de barbarii, care s'au pripășit pe la noi și care, potrivit dreptului bizantin, au fost priviți ca proprietari devălmași ai pământurilor, pe care se așezaseră¹³⁴). În starea aceasta au fost găsiți răzeșii de Descălători, care, se 'nțelege, au avut tot interesul, să nu se atingă de îndrituirile locuitorilor de baștină. — Răzeșii fiind proprietari și liberi, sunt, după părerile de pe atunci, și *nobiles*. — Tot ei sunt acei, care au păstrat continuitatea elementului

¹³²) Πείρα, 9, 9. 15, 10. Cu alte vorbe trebuie ca χωρίται, care au mai rămas, să răspundă ca συντελεστοί pentru utoate dările a întregii ἀνακοίνωσις. Că ἀνακοινωνόμενος trebuie să răspundă pentru consătenii săi ne arată Coll. III, Nov. 6, c. 2 prin antiteza: ἰδίᾳ τὴν ἑαυτοῦ κατάσχεσιν (κατάστασιν)? ἀφορίσας διὰ τὸ ἀνενόγητον. Cf. deasemenea Coll. III, Nov. 8, c. 2: πρὸς τὸ μὴ διαπίπτειν τὸν ἐκτοῦ κήρσου φόρον».

¹³³) Cf. supra No. 97 în fine, pag. 100.

¹³⁴) Cf. supra, nota 131.

latin în toate țările românești. Li să cuvenea dar, ca să facă parte măcar din cea din urmă clasă de boeri ¹³⁵⁾!

100. Dacă răzeșii sunt atât de vechi în țară, de unde le vine numele lor? — În ori ce caz vorba răzeș nu poate să fi fost luată de noi dela ungurescul «részes = părtaş». În adevăr, răzeșii fiind urmașii vechilor coloni, și fiind găsiți aci de năvălitorii Unguri, e mai apropiată de adevăr părerea, că aceștia au luat dela Români mai multe vorbe, printre care și pe cea ajunsă la ei «részes». — Am văzut, că la întemeierea coloniilor romane pământul era împărțit așezându-se *stella* ¹³⁶⁾ într'un loc, de unde se trăgeau patru *linii* principale, că apoi se trăgeau alte *linii* paralele cu acele patru, pentru făcerea loturilor trebuitoare și că în caz de moștenire sau vânzare parțială a unui lot împărțeala se făcea tot prin tragerea de *linii*. Toate aceste *linii* se numeau «*limites*» și serveau de hotare despărțitoare. Dar fiindcă aceste *linii* erau trase cu ajutorul instrumentului agrimensorilor numit *stella* și fiindcă *liniile*, care pleacă de la o *stella*, pot fi numite și *raze* de aceea *limes*, hotarul despărțitor, se numea și *radius*. — Forcellinus, în Totius latinitatis lexicon, V^o *radius*, 2), ne spune: «Proprie vero dicitur de instrumento arte aliquo confecto in modum virgae... qualibus utuntur mensores... Boeth. Geom. Eucl. 2. p. 1352 Migne: Cum vero *agros* per actus, per

¹³⁵⁾ În documente se mai vorbește și de ostași, pe care Domnul i-a făcut «răzeși». Aceștia sunt răzeșii noi, adică acei, cărora hărăzându-se pământuri, li se da asupra acestor pământuri îndrituirile, pe care le aveau vechi răzeși. — Tot așa se întâmpla la Romani, când se hărăzea *ius Latii* și *ius Italicum*, persoanelor, care nu erau așezate în *Latium*, și pământurilor extraitalice. — Toți răzeșii nu și îmbucătătea prea tare proprietățile lor nici din pricina împărțirii acestora între moștenitori, nici din pricina vânzărilor parțiale, fiindcă rezboacele foarte dese de pe atunci împuținau simțitor numărul răzășilor, iar starea lor materială bună nusiilea să și vândă părți din proprietățile lor. — Din vremea Fanarioților încetând rezboacele, răzeșii se înmulțesc și moștenitorii lor cei numeroși ajung din ce în ce mai mici proprietari; tot de atunci începând și asuprele răzeșilor, de nevoie ei au trebuit să vândă părți din mica lor proprietate. Aceste amândouă împrejurări au făcut, ca să se ajungă la o pulberizare a răzeșiilor!

¹³⁶⁾ Cf. supra No. 93, nota 120.

perticas, id est per *radios*... dispersissent, etc.». L. Diefenbach, în Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis, ne spune, că vorba «*radius*» = *virga geometralis*, a ajuns să se pronunțe și să se scrie «*razus*». — Așa dar *vechii* coloni aveau pământuri împărțite «*per radios*», «*per razos*». Vorba *razus* = *hotar*, ajungând să arate chiar pământul împărțit *per razos* (cf. supra pag. 101, rândul 3, deasemenea §§ 1 și 2 din Cartea de învățătură, p. c. și documentele noastre), pe urmă a ajuns să fie întrebuițată pentru a arăta și pe proprietarii, care aveau astfel de pământuri hotărnicite, împărțite *per razos*, adecă pe *răzeși*¹³⁷).

2 101. Acei săteni, care în Moldova se numesc *răzeși*, în Muntenia se numesc de obște *moșneni*; însă vorba *răzeș* e și ea cunoscută și întrebuițată, ce-i dreptul mai rar, în documentele muntenesti. — Totuși în Cartea de învățătură, vorba *moșnean* are altă însemnare tehnică juridică și anume pe aceea de *moștenitor*. Astfel § 215 din această legiuire glăsuiește: «De va lăsa neștine ceva vre un lucru să să hrănească cu dăns până în cutare vreamă, și va fi făcut și zăpis cum de'ntr'aceia vreamă sa cază pre mâna celuia, ce va să *moșnenească*¹³⁸), cum s'ar zice un om are un cucon micșor, la moartea lui cunoscând, că iaste micșor, lasă toate bucatele lui pre mâna unui om bun să le ție și să să hrănească cu dăns până în cutare vreamă, până va fi cuconul de vrăstă, atunci ca un *moșnean*¹³⁹) să le ia să le ție el, acesta ispravnic cumuși va muri stăpănul, într'acel ceas poate să le ia acele bucate dela *moșnean* singur cu voia sa, fără nice de un giudet,

¹³⁷) Astfel de coloni vechi au rămas și în Transilvania și au fost găsiți de Ungurii năvălitori, care au primit în limba lor cuvântul *răzeși*, prefăcându-l în *részes*, spre a arăta pe acei proprietari de pământuri, care nu trăiau în codevălmășie, ci erau împărțiți. Deci *részes* nu însemnă «*părtaş*», ci «*împărțit*». — Dacă e așa, atunci se înțelege, că toată teoria lui Rösler se prăbușește cu desăvârșire!

¹³⁸) Cf. §§ 213, 214; Glava 8 § 21; 10 § 10; 35 § 7; 36 § 15; 50 § 2. Cf. și glava 8 § 23.

¹³⁹) Cf. Glava 8, § 18: «...de vreamă ce nu vor fi alți *moșneni* dentr'acea stepenă...»; Glava 8 § 21; 30 § 1.

mai vrătos când va scrie zapisul ales și înțelegând, zicând fără de multe cuvinte și fără nice o gălceavă¹⁴⁰).

102. Astfel am ajuns, ca să ne îndeletnicim și cu ceilalți lucrători de pământ, afară de răzeși, și în special cu țaranii. Astăzi prin vorba *țaran* se înțelege orice plugar, orice lucrător de pământ, orice locuitor dela țară, în sfârșit aproape tot poporul. — Dar nu era așa la noi în vechime și nici chiar pe vremea lui Vasile Lupu. Cartea de învățătură când vorbește de *țarani*, iată ce spune: «... iară de va fi fost vre un *om de gios*, cum să zice *țaran*, sau vre un *slugoiu*, sau vre un *măscăriciu* (glava 9 § 47)»¹⁴¹), «... alegând de va fi *țaran de cei neînțelegători* (glava 42 § 10)», «... când va fi neștine *țaran prost* (glava 43 § 9)», «... cela ce au greșit de va fi vre un *țaran gros și prost* (glava 51, § 2)», și «*Țăranul cel gros* poate șuvăi să nu să cearte, ales când va fi mărturie cuiva și *de va grăi cuvinte fără de ispravă și fără cale*, de să va cunoaște lucrul, că grăiaște de *prostimea lui*; iară de va grăi de învățatura lui cea rea, atunce să va certa tocmai ca și alalți; așisdere și la alte la toate greșealele, ce va face *țăranul cel gros*, de va face de *grosimea lui*, mai puțin să va certa; iară de va face den răutatea și fealul lui cel rău, atunce se va certa tocmai ca și alalți și aceasta iaste în puterea giudețului să'l giudece de va fi de *grosimea lui* sau de nu va fi, alegând de va fi greșală spre D-zeeasca pravilă sau spre pravila cea de fire, căce că atunce *grosimea lui* nemică nu'i va folosi, nice va șuvăi, să scape de certare». — Ce fel erau țaranii de pe atunci, ca să poată fi puși pe aceeaș treaptă cu slugoii și măscăricii, ca să poate să li se spue în față, că sunt neînțelegători, groși și proști, că sunt în stare să vorbească cuvinte fără de ispravă și fără cale și că grosimea e starea lor obicinuită? Și, cine vorbește astfel de țarani? Insuși legiitorul moldovenesc! — Oare acești țarani să fi fost vitejii de la Podul Inalt? Și, dacă pe vremea lui Vasile

¹⁴⁰) Cf. Indireptarea Legei, glava 348, Zač 46, zice «moștenească» în loc de moșnenească, și «moștean» în loc de moșnean. (Cf. ibid. zač. 44 și 45). Deasemenea face aceleași înlocuiri în paragrafele corespunzătoare cu acele moldovenești mai sus înșirate.

¹⁴¹) Cf. supra No. 84 (88), pag. 94.

Lupu ar fi ajuns la așa batjocură, cum oare din ei s'au putut naște ostașii, care la luarea Griviței, întorcându-se de *patru* ori în șir la asalt, au dat o pildă, rămasă până azi singură în istoria războaielor și a vitejilor din toate vremile?! E cu neputință!

103. Iată cum se lămuresc lucrurile: În dreptul nostru vechiu vorba țaran avea o însemnare tehnică. Ea nu se întrebuința, spre a arăta toată populația de la țară. Am spus¹⁴²⁾, că lucrătorii de pământ se numeau sau plugari, sau *cei care împart roada*, sau *țărani*. Toți aceștia erau coloni noi și toți erau *streini*, *venetici*, și anume: sau pripășiți pe aici, sau aduși din țările vecine și în diferite chipuri de stăpânii de pământuri, fie proprietari, fie uzufructuari sau emfiteutecari, care aveau nevoie de brațe numeroase, pentru a lucra pământurile, dese ori destul de întinse. — Acești coloni noi fiind streini, se înțelege, că nu puteau învăța de o dată și repede, să vorbească bine românește; de aceea ei puteau fi *neînțelegători* și puteau greși, să *grăiască vorbe fără de ispravă și afară din cale!* Ba, nu numai celor veniți de curând li se putea întâmpla aceasta, ci și fililor, nepoților, strănepoților și chiar răstrenepoților lor. În adevăr toți colonii streini așezați pe o moșie, viețuind la un loc; întâlnindu-se mai des ei între ei, de cât cu stăpânul, sau slugile acestuia; din pricina muncii neavând de cât rareori vreme să mai stea la voroavă cu ceilalți lucrători de pământ; ba, fiind ținuți chiar cam depărțitor de răzeșii, care erau boeri de baștină¹⁴³⁾, se înțelege, că atât cei dintâiu veniți, cât și urmașii lor învățau greu românește, chiar dacă poate n'ar mai fi fost și alte pricini, proprii fiecărui fel de streini. — Astăzi, se găsesc cazuri de acestea nu numai la țară, ci și în orașe. De pildă în orașul Iași, începând de la răspintenea străzilor Veche, Albă și Golia în spre Tătărași, se găsesc oameni născuți și crescuți acolo, dar care, uneori, nu pot vorbi nici măcar românește

¹⁴²⁾ Cf. supra No. 96.

¹⁴³⁾ Ca să ne putem da sama de ce vază se bucurau streini aceștia față chiar de ceilalți săteni, e de ajuns, ca să ascultăm de pildă pe sătenii din Vizantea *răzăsească*, cum vorbesc chiar azi de cei din Vizantea *mânăstirească*, pe care nu'i mai scoate din «Ungureni», etc.

stilcit. Deasemenea la țară, de pildă în Vizantea *mânăstirească*, din județul Putna, odinioară alcătuită numai din Unguri, azi chiar, copiii nu știu și nu învață limba românească, de cât după ce încep să meargă la școală! Dar încă pe când nu erau școli?! — Afară de aceasta au mai rămas și azi sate, numite *slobozii*¹⁴⁴), locuite numai de *șigani*¹⁴⁵); iar documentele noastre vorbesc de sate *întregi* alcătuite *și din alte feluri de streini*. Ei bine, toți streinii aceștia puteau oare să fie socotiți ca români? Și, dacă cei așezați n'ar fi fost mulțumiți cu îndrituirile, care li se da, când erau îmbiați să vină, să se așeze la noi, oare ar mai fi venit alții în țară?!

104. Colonii streini de la noi, erau, ca și acei din apusul Europei, de două feluri: De o parte acei, care puteau părăsi pământul, pe care'l lucrau și, care prin urmare erau coloni liberi (altfel de cât răzeșii) (cf. § 15 din Pravila lui Alecsandru cel Bun) și de altă parte acei, care erau *glebae adscripti*, adică *lipiți pământului*, sau *vecini* (cf. § 18 din aceeaș Pravilă). — Dar, de la întronarea Fanarioților lucrurile încep să se schimbe: Greci venetici ajung boeri mari; dintre slugoii de altă dată, ciocoi de mai încoace, unii ajung să fie înboeriți în acelaș chip, în care robii Romanilor ajungeau, să capete cetățenia, adecă prin lingușiri și alte însușiri din cele mai josnice. Chiar o parte din boerii de baștină se înstrăinează și se deprind cu apucăturile cele rele ale boerilor

¹⁴⁴) Vorba *slobozie* poate să aibă mai multe însemnări: Sau un sat alcătuit de robi desrobiți și deci oameni *slobozi*; sau un sat alcătuit de *coloni*, care nu erau *glebae adscripti*, deci erau *slobozi* să se mute de pe pământul, pe care'l lucrau; sau sat scutit de unele dări, etc., cu toate că în acest caz s'ar fi putut vorbi mai de grabă de *scutelnici* (cf. supra No. 68 (72), pag. 83). Rămâne, ca să vedem aceasta în cercetările noastre viitoare.

¹⁴⁵) La consiliul superior agricol, după cum ne-a încredințat președintele său, D-l P. Pomi, s'a primit mai multe rapoarte, din care reese, că destul de multe *slobozii* de azi sunt locuite numai de *șigani*.— Pentru înlesnirea cercetărilor istorico-juridice privitoare la starea noastră socială din trecut, ar trebui ca Ministerul de Interne, să însărcineze oameni *conștiincioși* cu întocmirea unor tablouri, în care să se arăte atât obârșia locuitorilor din sate, cât și dacă vorbesc bine românește, sau dacă mai vorbesc și alte limbi, etc.

venetici și ajunși. Astfel, rămân foarte puțini boerii moldoveni de baștină, care să păstreze datinele, limba, inima și gândul de odinioară! — De altă parte *țărani* (colonii streini), deși cu încetul, totuși se românizează în mare parte. De la Domnii fanarioți, mai râvnitori de bani, de cât de războaie și de glorie, *călărașii* încep să nu mai aibă căutare, inima lor jinduia încă după vitejile trecute, nevoia însă îi silea să se facă țărani, ca să-și câștige cel puțin hrana trebuitoare. Tot la plug se reîntorc și *Curtenii și urmașii lor*, de când numai pot răzbate din pricina boerilor venetici. În sfârșit răzeșii, căroră chiar barbarii năvălitori nu putuseră să li facă nimic, încep a fi prigonii și oropsii de stăpânirea, încăpută pe mânele străinilor, și de nevoie o parte din ei să fac glebae adscripti (vecini). — Aproate toată vechea boerime moldoveană scăpătează și ajunge țărănime¹⁴⁶). Vechii țărani românizați se întâlnesc mai des cu țărani cei noi; împreună suferind aceleași urgii, depărtarea dintre dânșii se micșorează. Acuma țărănimea alcătuia în adevăr poporul moldovean. Dintre țărani vechi foarte puțini rămăseseră neromânizați. — De aceea lăsând la o parte pe boerii neînstreinați și pe țărani străini neromânizați, putem spune, că în *Istoria Țărănimei Moldovene* trebuie să se deosebească două mari răstimpuri: 1. *Boerime de baștină și Țărănime venetică* și 2. *Țărănime de baștină și Boerime venetică*. — În cel dintâu răstimp, atât boerii întemeitori de sate, cât și urmașii lor, oameni cu frica lui Dumnezeu, nu călcau învoelile și nu știrbeau îndrituirile, de care se bucurau țărani de la primirea și aducerea lor pe moșii. Afară de aceasta, din pricina deselor războaie, brațele de muncă se imputinau, iar pământurile de lucrat rămăneau tot așa de întinse, ca și mai înainte. Stăpânii moșilor aveau și *interes*, să se poarte bine cu țărani rămași, ca să mai poată aduce și alții, de care aveau nevoie pentru a înlocui, pe cei imputinați. *Starea obștească* era foarte mulțumitoare, dacă nu cumva chiar foarte bună. Pe vremea lui Vasile Lupu se pare, că s'a atins culmea, căci iată ce ne

¹⁴⁶) Cf. supra, nota 135 în fine.

spune Miron Costin:¹⁴⁷). «Că de au fost când va vremuri fericit: acestor părți de lume, atuncea au fost. Plină țara Leșească, voiți zice, de aur, la care pre acele izvoră din Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miere și aducea din acea țară tot aur și argint. Putea-voi zice, că sărac nu se afla pe acele vremi, doar care nuși vrea să aibă... așa în bine și în dezmerdăciune cu țara Leșească și țara noastră». — În al doilea răstimp, boerii venetici și ajunși, oameni fără de frica lui Dumnezeu, cele mai adesea ori drojdăia Fanarului și a Moldovei, lacomi și cötropitori, neavând nici o îndatorire luată față de țărani, călcău vechile așezăminte și sporeau sarcinele; iar boerii înstreinați, doritori de a avea și ei aceleași venituri, ca să poată sta în rând cu ceilalți, făceau tot ca și aceștia. Incetarea războaelor făcuse, ca brațele de muncă să sporească, așa că găsindu-se în totdeauna cu prisos lucrători de pământ, stăpânii nu erau înfrânați nici de *interesul* de altă dată.—Prin diferite *urbarii* și *hrisoave* domnești, începând din anul 1749, s'a năzuit să se îmbunătățească starea țărănimei, dar uneori a fost înrăutățită mai tare. Răul mergea crescând! Chiar răzeșul perduse răbdarea și zicea: «Lăsa-m'oiu de răzășie». «Se apuc în haiducie». «Ca să-mi fac sfânta dreptate». «Cu cea ghiocă după spate». «Să-mi aleg judecătorii». «Cei stejari nestrăbători». Iar starea celor lipiți pământului o putem prețui din vorbe: *Sărac, lipit pământului!* — Țăranii, adecă mai tot poporul Moldovei, n'aveau nici cele trebuitoare neapărat pentru viață, pe când boerii venetici aveau chiar peste măsură. Se ajunsese, ca unii să sufere de foame, pe când ceilalți sufereau de indigestie; unii mureau de mizerie, iar alții de *miserere!*—Dar nu e locul aci, de a intra în aceste amănunte.

105. În Polonia se găseau sate de Moldoveni, cărora li se îngădui-se, ca să fie cărmuiți de *ius valachicum* al lor, ca și vechilor *laeti* de odinioară (Cf. No. 60). Acești Români erau aceia, care se deșțarase din diferite pricini: Sau fiind *vecini domnești* trebuieră să plece dimpreună cu Domnul răsturnat de pe tron (Cf. No. 64 (83) pag. 90). Sau fiind *vecini*

¹⁴⁷) Cf. Letopiseți, I, § 310.

boerești trebuieră să plece o dată cu boerii trădători (*hicleni*), a căror planuri de răsturnare a Domnului nu izbutiseră, etc.

106. Țărani, lipiți pământului, au fost atât în Moldova, cât și în Muntenia. Ei sunt numiți de regulă *vecini* în Moldova și *rumâni* în Muntenia. Dar să găsim documente moldovenești, care au vorba *rumân* și documente muntenești, care întrebuițează vorba *vecin*¹⁴⁸). — În Muntenia au fost *glebae adscripti* și înaintea lui Mihai Viteazu¹⁴⁹). Pe nedrept se pune în sarcina acestui mare Domnitor introducerea stărei de rumănie în Muntenia, prin așa numitul *Așezământ* sau *Alcătuire*. Acest act n'a introdus și nu putea introduce o stare, care ființa și era cunoscută de mai înainte.

107. Despre *giudețe, diregători și oameni domnești* se vorbește în cele unsprezece paragrafe ale glavei întâia, precum și în alte locuri; deasemenea despre *boerii*, pe care Cantemir îi numește «*boiarski rod*», adică «*boerii de neam*», se vorbește în glava 62, § 1: «*ruda cea aleasă, ce să zice Boeria, de vream ce nice cei de rudă bună, nice boiarii, nice feciorii lor nu să vor certa...*»; iar despre «*scutelnici*» în § 169. — Inșă nu putem intra aci în amănunte.

108. *Robii*. În Moldova au fost robi nu numai *țigani*, ci și de altfel de oameni. Cartea de învățătură vorbește de *robiți* (prinși în războaie) (glava 15 § 11), de *robi* și *roabe* în de obște (§§ 116, 117 și 120; glavele 4 § 3, 9 § 53, 32 §§ 12 și 13, 36 § 4, etc), de *robi cumpărați* (glava 12 § 21) și chiar în deosebi de țigani și țigance, de pildă în § 123: «*Țiganul sau țiganca, sau copilul de va fura odată sau de două ori, găină, gănscă, sau alt lucru micșor, să să iarte; iară de ar fi alt lucru mai mare furat, să să cearte ca și fie ce fur*». De asemenea tractatul dintre Bogdan și Sigismund din 1510 vorbește de *robi domnești*: «*... cum servis ipsius, ... servos ipsius...*¹⁵⁰).

109. *Diferite meserii*. a). *Profesoare* sau *dăscălițe*, care se îndeletniceau, ca să învețe pe fete nu numai carte, ci și *alte*

¹⁴⁸) Cf. N. Iorga, Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor, pag. 74. No. VII: Documentul din 13 Iulie 7080 (1572) scrie «Динъ вечинъ».

¹⁴⁹) Cf. supra, nota 147, documentul din 13 Iulie 1572, etc.

¹⁵⁰) Cf. supra. No. 64 (83), pag. 90 în fine și nota 115.

meșteșuguri» și care primeau plata fie numai în bani, fie și în hrană. (Cf. glava 28 § 4.¹⁵¹).

110. b. *Sinețari* (cf. glava 63 § 1), *zlatari* (glava 4 § 9), *filosofi*, numărători de stele (glava 43 § 18), *vraci*, (glava 8 §§ 4, 21, 27—30 etc.; ba, erau și *vraci răi*, glava 13 §§ 2—4), *moașe* (glava 38 § 6, glava 39 § 28), *neguțitori* (§ 166; glava 28 § 5, etc.), etc.

111. *Spitale*. Tot pe vremea lui Vasile Lupu erau în țară și *șpitali* (glava 9 §§ 15 și 16). Îndoială despre acest fapt nu poate fi îngăduită. În adevăr, dacă Vasile Lupu ar fi luat pe deantregul scrierile lui Farinaccius, am putea bănuși, că s'ar fi strecurat în legiuirea noastră și rândueli privitoare la lucruri, care nu erau în țară; însă am văzut, că el a ales din acele scrieri; deci el n'a putut lua rândueli de prisos și care nu erau potrivite pentru nevoile moldovenesti de pe atunci.— Pe la 1646 «*morbus gallicus*» adus *poate* din America în Europa în 1493, în ori ce caz constatat în Italia în 1494, ajunsese și în Moldova; glava 45 § 5 pomenește pe «*frențiți*».

112. *Xenodochia*. Paragraful 216 vorbește despre astfel de așezăminte și le numește «*ospătării*» sau «*case de streini*».

§ 4

Înțelesul vorbelor tehnice juridice.

113. Aci ne vom mărgini de a mai da câteva pilde, pe lângă celelalte de până acum: a) S'a zis, că vorba *sodăș*, în-samnă garant. Pe temeiul §§ 6 și 7 din glava 5, și înainte de a cunoaște izvorul Pravilei lui Vasile Lupu, am crezut și noi aceasta. Ne rămăsese însă o îndoială. Pravila pentru a arăta pe garant întrebuițează în toate celelalte paragrafe vorba *chezăș*. De ce atunci în §§ 6 și 7 să fi întrebuițat altă vorbă? Iar de când am luat cunoștință de documentul din Suceava, 28 Febr.¹⁵²), am început să bănuim, că vorba *sodăș*,

¹⁵¹) A se vedea supra. No. 48, c. pag. 65.

¹⁵²) Cf. N. Iorga, Constatări, No. 23, pag. 83. (Anul nu e arătat, dar documentul e așezat între acelea de la 1780—1800).

era întrebuintată, pentru a arăta pe acea persoană, pe care Romanii o numesc *auctor*, adecă pe acela de la care dobândim o îndrituire oarecare, fie asupra unui lucru, fie asupra unui pământ, etc. — Căutând acum în Farinaccius rânduieala corespunzătoare paragrafelor 6 și 7, am găsit în quaestio 115 No. 145 vorbele: «quando quis docet a quo habuit falsam monetam», iar la No. 148, că «quot satis probatur innocentia eo ipso, quod nominatur *author*», adecă tocmai ceea ce bănuisem.

114. b) *Ocinele* sunt de două feluri. Aceasta reese din paragraful 22 al glavei 8, care sună: «*De vreamă ce ocinele ucigătorului pogor den bătrâni, ce să zice de la părinți, atunce cuconii ucigătorului nu'și vor piarde ocinele, ce li să vin de la moșu-său, nice vor putea să fie domnești, ce să vor lua ocinele, ce va fi agonisit ucigătorul*». — Aci e vorba de o mărginire a pedepsei pentru faptele prevăzute de paragrafele de mai înainte. Dacă s'ar fi confiscat toate ocinele unui omorător în totdeauna, atunci un părinte nelegiuit, săvârșind un omor, ar fi putut lipsi de ele pe copiii săi, pe care'i ura strașnic. Spre a împedeca o astfel de nedreptate, atât în cazul de mai sus, cât și în altele, s'a orânduit, ca să se confisce numai ocinele, pe care omorătorul le agonisise, adecă le dobândise, nu *mortis causa* prin moștenire de la părinții săi, moșii (bunicii) copiilor, ci prin acte între vii. — Ocinele, pe care cine va le moștenise, se numeau mai propriu *moșii* și de aceea în documente de multe ori se găsesec alături vorbele de *moșii* și de *ocini*, tocmai spre a se preciza obârșia lor.

115. c) Mai toate poruncile domnești se sfârșesc cu vorbele următoare: «*Și într'alt chip să nu hie*»¹⁵³), sau «*așa să știi, altfel să nu faci*»¹⁵⁴) sau «*aceasta scrie Domniea mea, altfel să nu fie*»¹⁵⁵), sau «*aceasta vă scriem, și'ntr'alt chip să nu faceți*»¹⁵⁶), și altele asemănătoare. — Aceste sunt formule juridice menite să arăte, că porunca e definitivă, așa după cum cere glava 55, § 6¹⁵⁷).

¹⁵³) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, No. 233, pag. 188.

¹⁵⁴) Archiva Istorică, III, No. 15, pag. 216.

¹⁵⁵) Idem, ibid. No. 29. pag. 231, No. 37, pag. 241, No. 41 pag. 245.

¹⁵⁶) Idem, ibid. No. 46, pag. 250.

¹⁵⁷) Cf. supra No. 48, e, pag. 66 și 67.

116. d) *Copil*. Din glava 45, § 3 reesă neîndoelnic, ceea ce de altmintrelea se ştiea mai dinainte, că vorba *copil* se 'ntrebuinţa la noi pentru a arăta pe «*bastardus, copilul din flori*»¹⁵⁸).— In Indireptarea Legei pe lângă glava 108, zač 3 (care nu e de cât glava 45, § 3) se mai găseşte şi glava 206: «Pentru bogăţi copiii carii se chiamă adevăraţi, carii hireşi, carii copii şi carii întunecaţi: Când face neştine copil cu muiarea lui cea, ce e blagoslovită pre leage, acela copil se cheamă adevărat. Iară când ţine neştine muiare în casa lui neblagoslovită, şi se culcă cu dănsa de faţă, de va face copil, se cheamă hireşi. Iară când se culcă cu muiare afară de casa lui, acela copil, ce va face, se chiamă copil. Iară când va naşte copil şi nimenea nu ştie, care tată l'au făcut, nici cela ce l'au sămănat, cela se chiamă întunecat»¹⁵⁹).

§ 5

Graiul românesc.

117. Se pare, că legiuitorul moldovenesc a năzuit să facă din Cartea de învăţătură şi o comoară, în care să se găsească vorbele întrebunţate pe atunci, precum şi toate formele lor gramaticale, etimologice şi sintactice. Dintre aceste vorbe unele nu le putem înţelege de cât mulţumită lui Farinaccius, izvorul acelei Cărţi. Inşirăm aci ceea, ce am crezut, că e vrednic de a fi scos la iveală; rămânând, ca specialiştii, de vor vrea, să cerceteze mai adâncit: *amistui* (să'şi poată *amistui* capul), *artic*, *aşâş*, *blănzit*, *boiarinul săborului*, *bolniţă*, *brudiu*, *capete* (căpitenii), *căsar*, *cescuţ*, *chemelavha*, *cinie*, *de a se crederea*, *a cura*, *cuvinte sprânţare*, *cuvinte tocmite cu filosofie*, *dăscălie* (carte scrisă cu dăscălie mare), *dăscăliţă*, *deală*, *descănătoriu* (chirurg), *dobândă* (ciştig), *fire sireapă*, *frânc*, *frânceană*, *gătând*, *gătează*, *giuruinţă*, *giuruire*, *gloate* (cel mai

¹⁵⁸) Cf. supra, nota 56.

¹⁵⁹) Cf. Harmenopol, Hexabiblos, V, 8, § 66. nota k, Scholium, şi Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch=römischen Rechts, § 22, nota 440.

mare al gloatelor), *grăire îndărăt, hatalm, a înmicșura, a se împăra, a învălu, ioșor, a se ioșora, ispravă, ispravnic, isvoade, înma (mama), jestoc, lăcaș, laz, lege isprăvită, lincote, loc de cinste, loc de credință, mădular domnesc, măhăește, maică, mamcă, mamaică, maștehă, măzdă, a micșura, moșie (patria), moșnean, a moșneni, moșnenie, nașterea (patria), nedee, obede, oblastie, oblicire, obraze, care stau de o parte sau ce sânt alături (colaterali), om căsariu, om de stavâr, pasă (mergi), a paște cinstea cuiva, platoriiță, plavie, polojenii, postușire, potronic, priatelii, prileslire, presprefire, prespresamă, a se prici din cuvinte, prisnă, pusori, rană, rănitură, a sămășlui, sămbră, scală, scândăliși, scopos, secriu (ladă), secriaș, sireap, sminteli (împedcări), sprânțar, spodobi, stepenă, șuveale, terpi (nu poate terpi), virșuri (versuri), vracevănii, zervit, zlobii (malos mores habere) zlobiv.*

§ 6

hurțurirea asupra graiului zilnic.

118. Grigore Ureche, în cronica sa, zice despre Ștefan cel Mare: «Și era însuși țiitoriu peste toată țara». Cronicarul începând să scrie după 1644, se poate să fi fost înriurit de glava 15, § 11: «Ceala ce au fost singur țiitoriu, marele împărat Justinian, dă învățătură».

119. Enache Kogălniceanu povestind de un fecior de boeri mari, Ilie Canta, cam nebun și semeț, care omorâse pe o slugă a lui, zice: «l-au rânduie boierii cu pravila, ca să ia moarte pentru moarte». Glava 8, § 11 glăsuiește: «Ori care boiarin va face moarte... atunci nice într'un chip să nu se cearte cu bani, ce numai moarte pentru moarte».

120. Într'un document din 1609¹⁶⁰⁾ se spune: «Să'i cum-pere loc drept loc». Paragraful 86 zice: «Să socotească, să'i dea loc drept loc, unde'i va plăcea lui; iară de nu va vrea cela ce au făcut casa sau viea, să'i dea loc drept loc, ca să aibă voe ceala cu locul, să'i risipească casa și viea să o lepede de pre locul lui, și să'și ție locul». Etc.

¹⁶⁰⁾ N. Iorga, Studii și Documente, 11, No. 181, pag. 88.

ÎNCHEERE

121. Așa dar pentru a putea pătrunde tainele trecutului nostru juridic, trebuie să ținem sama de două fapte mari și neîndoelnice. Pe deoparte, că poporul românesc din întreaga Dacie de odinioară a fost plăzduit din plămădirea puternicei și civilizatei populații a coloniștilor romani, rămași aci, cu unele din noroadele barbare năvălitoare, care au fost romanizate cu desăvârșire; iar pe de altă parte, că Moldova și Muntenia, deși așezate la porțile Resăritului, și deși închinată de la o vreme Turcilor, totuși, până la Fanarioți, au avut aceeași viață socială, ca și celelalte State europene din apus, adecă au fost stăpânite de Regimul Feudalității.—In adevăr, coloniștii, chiar la aducerea lor în Dacia, erau mai civilizați de cât toți barbarii la un loc, care au venit mai târziu peste dânșii. Ei, trăind aci mai departe, aproape două veacuri, sub cârmuirea Romanilor, s'au găsit, la părăsirea Daciei, și mai civilizați, de cât când veniseră. De aceea, la ciocnirea lor cu barbarii, au putut fi biruiți de forța fizică prea mare a acestora; dar au biruit la rândul lor, fără vărsare de sânge, prin forța intelectuală, datorită gradului lor de civilizație mai înaltă, de cât aceea a barbarilor. Biruință aceasta a spiritului asupra materiei a dăinuit chiar și după ce barbarii așezați aci, vor fi început să se civilizeze, căci în aceeași vreme, coloniștii,

care fuseseră civilizați, doar nu era să se sălbătăcească mai tare și să rămâe mai în urmă, de cât aceia, cu care acum viețuiau la o laltă. Astfel se întâmplă și în Dacia, după cum s'a întâmplat și în Gallia, etc., ceea ce se petrecuse în Roma de odinioară, când tot elementul latin biruise și în limbă și în drept. Nici nu se putea, ca vlăstarul să nu să asemenea cu stejarul tată! — În ce privește stăpânirea Regimului Feudalității asupra noastră, vom zice, îngânând pe Carlyle: Românii deși nu erau de cât un punct în întinsul ocean al Feudalismului, totuși se găseau în acesta, erau o parte, care nu putea fi deosebită de el; ei l'au întovărășit în mișcările lui cele mari, purtați fiind în colo și în coace de fluxul și refluxul apelor lui și de marele lui curenți!—Din toate acestea reesă, că pentru cercetări juridice conștiincioase e nevoie, de a stăpâni desăvârșit Dreptul Roman și Dreptul Feudal. Totuși s'a găsit cine-va, care nu-i nici istoric, nici jurist, nici arheolog și nici slavist, dar care fiindcă poate tălmăci, uneori chiar greșit, documentele noastre slavone, a fost atât de semeț, în cât s'a avântat să deslege unele din cestiunile cele mai grele din vechiul drept românesc!

122. Întrâurirea stărei sociale apusene asupra noastră trebuie, să fi fost însoțită și de o întrâurire culturală. Pentru ca o întreagă legiuire să fie spicuită din izvoarele cele mai cu faimă în apusul european, trebuia, ca noi să fim în curent nu numai cu mișcarea juridică, ci cu întreaga viața culturală de acolo.

Aceasta a fost cu puțință destul de ușor. Amândouă țările noastre erau cutreerate nu numai de neguțitorii din Resărit, ci și de acei din Cracovia și Lemberg, din Ardeal și din Caffa. Ori cât de puțin s'ar fi oprit pe la noi acești Leși, Nemți și Italieni, tot era cu puțință, ca, macar din gura lor, să aflăm câte ceva și despre starea culturală din apus.

Mai erau apoi și neguțitorii streini așezați la noi, care, chiar dacă nu vor fi fost cine știe cât de învățați, tot trebuie să fi schimbat scrisori cu compatrioții lor, de la care aflau cel puțin știrea cele mai de seamă din țările lor. Așa a făcut un neguțitor din Ungaria, care aflând de la un Mol-

dovean despre bătălia de la Podul Inalt, a scris la Buda¹⁶¹). De ce n'ar fi făcut așa și cei de la noi? Și precum de la cel din Buda au aflat pe urmă și alții despre acea bătălie, tot așa puteam afla și noi, de la neguțitori streini de aci, despre cele petrecute în țara lor! — Afară de aceasta, când se îmbolnăveau Domnii noștrii, se chema doftori și din apus, fie italieni, fie nemți, etc. Acești oameni, cu o cultură înaltă, stând la noi vreme mai îndelungată, era firesc lucru, ca în ceasurile lor de răgaz să povestească de arta și literatura apuseană; ba, poate, că și tălmăciau din cărțile luate cu dânsii, ca să le fie tovarășie în răstimpul deșărării lor! — De asemenea să nu uităm, că la curțile domnești se mai găseau și alți oameni, destul de culți, și anume tălmăcitorii, care trebeau să țină corespondența diplomatică în diferite limbi, etc., și care fără îndoială, că nu erau aleși numai dintre Resăriteni. — În sfârșit să mai ținem samă și de preoțimea cultă catolică din amândouă țările noastre. — Dacă așa au fost lucrurile, atunci trebuie să recunoaștem, că înrâurirea culturei apusene datează la noi înainte de 1646 și că din acest an, cel puțin cultura juridică apuseană pătrunde și mai adânc în viața noastră. E foarte probabil, că scrierile lui Farinaccius se păstrau la «*Direptate*», înaltul scaun de judecată, care n'ajunsesse încă, să fie numit cu vorba turcească «*Divan*», și ajutau la deslegarea pricinilor mai grele.—Așa dar multă vreme noi am fost înrâuriți și de cultura apuseană, pe lângă acea bizantină, care era mijlocită de cărturarii slavoni de la noi, dar care n'ajunsesse încă singură stăpânitoare.

123. A căzut însă pe capul nostru urgia domniei fanariote, care a făcut, ca înrâurirea culturei apusene să fie oprită în loc mai bine de un veac și care... Dar bine, că am eșit biruitori și din această grea încercare și că a perit ziua reînțoarcerii acelor vremi! — Astăzi, înarmați cu toate mijloa-

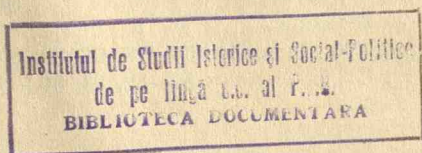
¹⁶¹) Cf. Istoria Dreptului Românesc, partea I, Izvoarele, nota 153, pagina 93.

cele puse la îndemână de știința europeană, suntem datori, ca să începem cercetările conștiințioase asupra trecutului nostru, pentru ca să ne cunoaștem mai bine, cine am fost și văzându-ne, ce suntem, să știm, ce ne a mai rămas să facem în viitor, pentru binele și fericirea întregului popor ¹⁶²).

¹⁶²) Înainte de a sfârși, nu ne putem opri, ca să nu plătim o datorie. — Încă de anul trecut, când îndeletnicindu-ne cu izvoarele istoriei dreptului românesc, am găsit în Cartea de învățatură amănunțele despre cine a fost Farinaccius, am bănuț, că a fost cu puțință, ca legiuitorul nostru cel vechiu, să fi spicuit și din scrierile aceluia cărturar. Dar, deși Farinaccius e romanist, totuși astăzi el fiind numărat mai mult printre penaliști, noi n'avem scrierile sale. Ne-am gândit atunci, că dintre penaliștii români, colegul și prietenul nostru I. Tanoviceanu, având o bibliotecă foarte bogată, trebuie să aibă mai ales scrierile vechilor penaliști. Găsind în adevăr la d-sa volumele 1 și 2 ale lui Farinaccius, d-sa a bine-voit a ni le pune la îndemână; le-am cercetat și am dat ast-fel de urma unora din rânduelile moldovenеști spicuite de la acest cărturar. Întărit în bănuțala noastră, doream cu nerăbdare de a cerceta și celelalte volume. Pe acestea le-am găsit în noua, dar foarte bogată bibliotecă a Facultății de Drept din București. Tot prietenul Tanoviceanu fusese acela, care n'a uitat a scrie și pe Farinaccius, când a întocmit lista cărților de drept penal, urmând să fie comandate. — De aceea ne grăbim a-i aduce mulțumirile noastre cele mai călduroase, că a avut mâna norocoasă și ne-a făcut să avem la îndemână cele trebuitoare pentru cercetările noastre.

30 Mai 1909.

SFĂRȘIT.

A D A O S

Am arătat mai sus (No. 100, pag. 104), pe ce ne întemeiem părerea, că vorba *răzeș* a fost plăzduită din vorba *razus*. Adăogăm aci, că prin acele spuse, am voit să înțelegem numai, că *rădăcina* vorbeii *răzeș* n'a putut fi alta de cât vorba *razus*. — Lăsăm, ca specialiștii să ne arate, care a fost *sufixul* adăogat, pentru ca de la rădăcina *raz* să se formeze vorba *răzeș*. — Și, după cum din *radius* = *razus* a eșit *răzeș*, *răzeșie*, tot așa credem, că din *radiolus*, deminutivul lui *radius*, ajuns *razolus*, a putut eși *răzor*, de la care apoi s'a format *răzoraș*, etc.

ÎNDREPTĂRI

La pag. 18 rândul 19 în loc de : «Și de hoții», să se citească «și de ce hoții».
» » 20 » 20 » » » : «arătă» » » » «arătăm».
» » 91 » 13 » » » : «cu» » » » «ca».
De la pag. 76 până la pag. 96, numerile : 55—78, 64, 80—89.
Să se citească : 59—82, 83, 84—93.

